

ISSN: 2147 - 8465

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
KARATEKİN EDEBİYAT
FAKÜLTESİ DERGİSİ

CİLT: 7 SAYI: 2 EKİM 2019

KAREFAD

ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY
JOURNAL OF
FACULTY OF LETTERS

VOLUME: 7 ISSUE: 2 OCTOBER 2019

Dergimiz yukarıdaki indekslerde taranmaktadır.

ÇANKIRI 2019

KAREFAD

Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi

GÜZ / AUTUMN	CİLT / VOLUME 7	SAYI / ISSUE 2	EKİM/OCTOBER 2019
--------------	-----------------	----------------	-------------------

İmtiyaz Sahibi / Owner

Prof. Dr. Hasan AYRANCI, Rektör / Rector

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / General Manager

Prof. Dr. Tefvik ERKAL, Dekan / Dean

Yayın İdare Merkezi / The Address of Publication Center

Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı, Çankırı/Türkiye

Tel.: +90 376 2189550 7424; Belgegeçer (Faximile): +90 376 2189551

E-mail: karefad@karatekin.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/karefad>

Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Tefvik ERKAL, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Editör Yardımcıları / Editorial Assistant

Dr. Öğr. Ü. Mustafa YILDIRIM, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Erol KARCI, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Fatih GÜZEL, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Tefvik ERKAL, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan COŞKUN, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Prof. Dr. Yeşim YASAK, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan YILDIZ, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Abdulselam ARVAS, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Doç. Dr. Z. Yonca ODABAŞ, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet ÖZCAN, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Dr. Öğr. Ü. Nursel ASLANTÜRK, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Dr. Öğr. Ü. Gürkan DAĞBAŞI, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

İngilizce Editör / English Editor : Dr. Öğr. Üy. Mustafa YILDIRIM

Sekreteryar / Secretary

Cemal KARATAŞ (Fakülte Sekreteri V.), Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Ahmet Tayip YAZIHAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Baskı / Press

Anıl Grup Matbaacılık

www.anilmatbaa.com.tr

Tel: +90 312 483 63 53

Bu dergide öne sürülen fikirler makale yazar(lar)ına aittir. / Thoughts put forward in the journal are of author(s).

Karefad'da yer alan yazılar Yayın Kurulu'ndan izin alınmaksızın başka yerde yayınlanamaz. / An article published in KAREFAD may not be published elsewhere without the permission of the Editorial Board.

Yazım Kuralları için / Guidelines are at :

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/karefad/about/submissions#authorGuidelines>

Makale Gönderme / Articles should be sent to: <https://dergipark.org.tr/karefad>

Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi Ulakbim tarafından izlenen, SOBİAD tarafından taranan, İSAM veri tabanında ve TÜBİTAK DergiPark grubunda yer alan, yılda 2 kez basılı ve elektronik olarak yayımlanan süreli, ulusal hakemli ve akademik bir dergidir.

Dergi Basım Tarihi / Journal Publication Date: Ekim 2019 / October 2019.

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr.	Abdullah GÜNDOĞDU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Ahmet İNAM	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr.	Ali AÇIKEL	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr.	Ali DUYNAMAZ	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr.	Alimcan İNAYET	Ege Üniversitesi
Prof. Dr.	Birol ÇETİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr.	Bünyamin KOCAOĞLU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr.	Cevdet YILMAZ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr.	Doğan ATILGAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Ejder OKUMUŞ	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr.	Ferudun ATA	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr.	Gülsün BASKAN	İstanbul Okan Üniversitesi
Prof. Dr.	Hanifi VURAL	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr.	İlhan YILDIZ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr.	İnayet AYDIN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Kadir TEMURÇİN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr.	Lokman ÇİLİNGİR	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr.	Mahmut KAYA	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr.	Mehmet BAYRAKTAR	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa AYDIN	Kadir Has Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa ÖZTÜRK	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Prof. Dr.	Nezir TEMUR	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Osman GÜMÜŞÇÜ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr.	Osman KÖSE	Polis Akademisi
Prof. Dr.	Ömer DEMİREL	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr.	Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Pakize Pervin AYTAÇ	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr.	Sami ŞENER	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr.	Sedat YAZICI	Bartın Üniversitesi
Prof. Dr.	Őafak URAL	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr.	Őermin TAĞIL	İzmir Bakırçay Üniversitesi
Prof. Dr.	Turan KARATAŞ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Prof. Dr.	Uğur DOĞAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Viktor Ya. BUTANAYEV	Hakas Devlet Üniversitesi (Rusya Fed.)
Doç. Dr.	Diloram HEMRAYEVA	Özbek Bilimler Akademisi (Özbekistan)
Doç. Dr.	Salih ŞAHİN	Gazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü.	Özlem Yeşim ÖZBEK BAŐTUĐ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü.	Tarık ABDÜLCELİL	Ain Shams Üniversitesi (Mısır)
Dr.	Elsev Brina LOPAR	Prizran Üniversitesi (Kosova)
Dr.	Fariz KHALİLİ	Azerbaycan Üniversitesi

7. CİLT 2. SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF VOLUME 7 ISSUE 2

Prof. Dr. Ümit KONYA	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nezir TEMUR	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Akartürk KARAHAN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Aydın EFE	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulselam ARVAS	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah AYDIN	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Salih ŞAHİN	Gazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih SONA	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kasım BİNİCİ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜZEL	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKYOL	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ebubekir Sıddık ŞAHİN	Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz TOP	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seval KASIMOĞLU	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Sona	Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nazan ÖZÜR KARAKAŞ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Neşe DUMAN	Çankırı Karatekin Üniversitesi

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları;

Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi olarak çıkardığımız KAREFAD'ın Nisan 2019 sayısı ile yeniden karşınızda olmanın heyecanı ve gururu içindeyiz. Bu sayımızda sekiz adet telif makaleye, bir adet çeviriye ve bir adet de kitap tanıtımına yer vermiş bulunuyoruz.

Kıymetli Bilim İnsanları;

Dergimizin bu sayısının da bilim ve kültür hayatına katkı sağlayacağına inanıyor, bir sonraki sayımız için destek ve yazılarınızı bekliyoruz.

Saygılarımızla...

Prof. Dr. Tevfik ERKAL

(Editör)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler / Articles

- 125** Tezkirelere Göre Ispartalı Divan Şairleri
Divan Poets of Isparta According to Tezkires
Ali YÖRÜR
- 145** Kadim Anlatılardan Romana Tevarüs Eden Bir Kadın Kahraman: Züleyha
A Heroine who Moved from Ancient Narratives to Novel: Zuleika
Selim ÜMÜTLÜ
- 167** The Place Of Tamerlane In The Nasreddin Hodja's Jokes
Timur'un Nasreddin Hoca Fıkralarındaki Yeri
Abduselam ARVAS
- 181** Yunan Adalarındaki Eski Türk Varlığının Edebî İzleri IV: İlimli (Limni)
Literature Traces of Old Turkish Existence in Greek Islands: İlimli (Lemnos)
Mehmet Turgut BERBERCAN
- 197** Osman Sirâceddin'in Pend-i İhvân'ı
Pend-i İhvân of Osman Sirâceddin
Fatih SONA
- 213** Ahmet Ümit'in Eserlerinde Kurgunun Asıl Aktörü ya da Bütünleyici Unsuru Olarak
Kitap, Kütüphane ve Okuma Motifi
Motive of Book, Library and Reading as essential actor or integrative element of fiction in
Ahmet Ümit's Works
Mehmet Ali AKKAYA
Nermin KOCABIYIK
- 239** Çankırlı Mecbûr Efendinin Pendiyyesi
The Advice Poem of Mecbûr Efendi of Cankiri
İbrahim AKYOL
- 253** Kuruluş Devrinde Bir Memluk Sultanı: Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz
A Mamluk Sultan in the Period Establishment: Al-Malik Al-Muzaffar Saif Ad-Din Qutuz
Fatih GÜZEL
Hülya KARABABA ÇAKIR

Çeviriler / Translations

- 267** Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gazeldeki Değişimi
Dr. Ali HAYDARİ/Çev. Çetin KASKA

Tanıtlar / Book Reviews

- 289** Burhan ÇONKOR, *Taşköprizâdelerin Tefsir Mirası*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2019, 248 s.
Sibel DANACI

Tezkirelere Göre Ispartalı Divan Şairleri

Ali YÖRÜR*

Öz

Hamitoğulları Beyliği'ne saltanat merkezliği yapan Isparta, Osmanlılar döneminde de önemli isimler yetiştirerek bir kültür merkezi hâline gelmiştir. Burada birçok kadı, şeyh, bilgin, sanatkâr ve devlet adamı yetişmiştir. Yine yaklaşık otuz iki şairle önemli edebî merkezlerden birisi olmuştur.

Klasik Türk Edebiyatı'nın önemli biyografi kaynaklarından olan tezkirelerde şairlerin hayatları, görevleri, edebî şahsiyetleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu çalışmada tezkirelerdeki Isparta doğumlu şairler, tezkirelerde tespit edilip biyografileri ve edebî kişilikleri tanıtılacaktır.

Anahtar kelimeler: Isparta, Divan Şairi, Tezkire, Biyografi.

Divan Poets of Isparta According to Tezkires

Abstract

Isparta, which was the reign center of Hamitogulları Principality, had become a cultural center by raising important people in the Ottoman period such as Muslim judges, sheiks, scholars, artists and statesmen. It also was one of the important literary centers with approximately thirty two poets.

Being among the most important biography sources of the Divan literature; tezkires (collection of biographies) give information about the lives, duties and literary personalities of poets. In this study, poets from Isparta will be determined in tezkires and their biographies and literary personalities were introduced.

Keywords: Isparta, Divan Poet, Tezkire, Biography.

---

* Öğr. Gör. Kastamonu Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü. Orcid Id: 0000-0003-1434-2995.

Geliş Tarihi – Received: 25.02.2019
Kabul Tarihi – Accepted: 12.09.2019

Giriş

Tarihî bir geçmişe sahip olan Isparta, Hamitoğulları Beyliği'ne saltanat merkezliği yapmıştır. Hamitoğulları Beyliği'nin emiri olan Hamit Bey, ilk defa M.1291 yılında Moğol zulmüne karşı, uçlarda başlayan Türkmen ayaklanmaları sırasında Isparta ve Burdur yöresinde kendine bağlı Türkmenler ile birlikte harekete geçerek merkezî yönetime isyan etmiş, Isparta merkez olmak üzere bağımsız bir beylik kurmaya çalışmıştır. Bu girişiminde başarılı olamamışsa da, 1297 yılında ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Böylece Uluborlu'yu hükümet merkezi yaparak Anadolu'da beylik kurmuştur (Kofoglu, 1997: s. 472).

I. Murat'ın saltanatı döneminde 1381–82 yıllarında Isparta, Seydişehir, Yalvaç, Akşehir kaza ve sancakları Osmanlı Devleti'ne katılmıştır (Emecen, 1999: s. 196). Bölge, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Hamit Sancağı adıyla Anadolu beylerbeyliğine bağlanmıştır. Isparta, Osmanlılar döneminde önemli kültür merkezlerinden birisi hâline gelmiştir. Bu dönemde birçok âlim, şair ve bilgin yetişmiştir¹.

Tezkirelerde Yer Alan Ispartalı Şairler

Çalışmada, Anadolu sahasında yazılmış ilk tezkire olan Sehî Bey'in *Heşt Behişt*'i, Latîfi'nin *Tezkiretü's-Şu'arâ* ve *Tabsıratü'n-Nüzamâ*'sı, Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sı, Âşık Çelebi'nin *Meşâirü's-Şu'arâ*'sı, Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ*'sı, Gelibolu Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Beyânî'nin *Tezkire-i Şu'arâ*'sı, Fâizî'nin *Zübdetü'l-Eş'âr*'ı, Sâlim'in *Tezkire-i Şu'arâ*'sı, Belîğ'in *Nuhbetü'l-Âsâr li Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*'ı, Esrâr Dede'nin *Tezkire-i Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*'si incelenmiştir. Ayrıca yine biyografî kaynaklarından sayılan Mehmet Nâil Tuman'ın *Tuhfe-i Nâilî*, Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* ve Mehmet Süreyyâ'nın *Sicill-i Osmânî* adlı eserleri de incelenmiştir.

Toplam on dört biyografik kaynağın incelendiği çalışmada Isparta ve çevresinde yetişen otuz iki şair tespit edilmiş, onların kısa biyografilerine ve eserlerinden örneklerle yer verilmiştir. Tezkirelerde ve biyografik kaynaklarda Ispartalı olduğu belirtilen otuz iki şair şunlardır: *Abdullah Abdî Efendi*, *Abdülkadir Efendi*, *Adnî*, *Ali Çelebi*, *Ârifî*, *Atûfî*, *Bahsî Mehmed*

---

¹Isparta'nın yetiştirdiği isimler hakkında detaylı bilgi için bkz. Mahmut Kıyıcı, *Ispartalı ve Isparta'ya Hizmet Etmiş Büyük Adamlar*, Göltaş Kültür Yayınları, Isparta 1998.

Efendi, Fedâyî, Hamîdî, İnâyetullâh Efendi, İshak Çelebi, Kâbilî, Kâdirî, Kadri, Kemâlî, Mehmed, Mirî, Mustafa Efendi, Müslimî, Nahîfî, Nâmî, Nûrî, Rûsûhî, Rûşdî Mehmed Efendi, Selâmî, Selikî, Seydî, Sun'î, Şerif Mehmed Çelebi, Ümîdî, Zihnî ve Ziyâ'î.

1. Abdullah Abdî Efendi

Âvâre-zâde damadı diye şöhret bulan Abdî Efendi, Şeyhülislâm Ahi-zâde Efendi'den mülazım olmuştur. Müderrislik ve kadılık yapmış olup H.1078/M.1667-1668 tarihinde vefat etmiştir. Divan'ı vardır. Aşağıdaki gazel, onun şiirlerindedir:

Derünuñ âyine-veş şaf eyle pür-nür ol

Lâkin açılma dilâ Ka'be gibi mestür ol

Mürür-ı dehr ile vîrâne olursun ey hâtır

Herkese Mescid-i Aşkâ ya beyt-i Ma'mûr ol

Zamâne kâse-i 'ömrüñ şikest eder bir gün

Dilâ cihânda gerek câm gerek kâse-i fağfûr ol

Çoma gönülünde şakın naqş-ı mâ-sivâ 'Abdî

Derünuñ âyine-veş şaf eyle pür-nür ol (Akbaýar, 1996: 368)

2. Abdülkâdir Efendi

Mehmed Arifî Efendi'nin oğlu olan Abdülkadir Efendi, Yalvaçlı olup İstanbul'da müderrislik, kadılık ve şeyhülislamlık görevlerinde bulunmuştur. Şeyhülislamlık görevinde iken rahatsızlanmış ve kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır. H.955/M.1548-1549 tarihinde Bursa'da vefat etmiş ve kendisinin yaptırmış olduğu medresenin haziresine defnedilmiştir. Aşağıdaki beyitler, onun şiirlerindedir:

Zer gibi sūz-ı güdāz içre şafādan rakşa git
Pür-keder olma bulutdan nem kapup āhen gibi

Güşe-gīr ol perde altından cihānı seyr kıl

Dūr-bīn ol görme kendün dīde-i rūşen gibi (Akbar 1996: 345;
Yavuz-Özen 1972: 257; Kurnaz-Tatçı 2001: 238)

3. Adnî

Gençliğinde İstanbul'da yaşamış, padişahın meclislerinde bulunmuştur. Duacı olduğu için kendisine çavuşlar tarafından Du'âyî mahlası verilmiştir. Ahdî, padişahın emri ile H.987/M.1580-1581 Muharrem ayının son günlerinde Bağdat'a geldiğini ve onun hizmetinde bulunduğunu söylemektedir. Ahdî, tezkiresinde yer verdiği Adnî'nin şiirlerini bu görüşme esnasında kaleme almıştır. Bu gazel, onun şiirlerindedir:

Gözlerüm yaşına rahm itmezsin ey nūr-ı başar
Seyl-i eşküm cūş idüp dünyāyı gark ider başar

Bāde gibi bir dürlü kanlu yatağısun diyü
Bāğ-bān āveng idüp engürü anuñçün aşar

Cānla ben müşterī iken sen metā'-ı vaşlunı
Her neye olursa ey nāzük-miyānum baña şar

Gözlerüñ her dem haramiler gibi kan etmede
Gamzeñ ādemler helāk eyler şaçuñ yollar başar

‘Adnî’nüñ ger külbe-i ahzânına kılsañ nüzül

Cân u dildür ‘arz olan ‘izz-i huzûra muhtaşar (Solmaz 2009: 228)

4. Ali Çelebi

Kınalızâde lakabıyla tanınmaktadır. Ebussuud Efendi’den ders almış ve Çivizâde Efendi’den mülazım olmuştur. Kütahya, Edirne, Bursa ve İstanbul’da müderrislik yapmıştır. Yine Şam, Kahire, Bursa, Edirne kadılıklarında bulunmuştur. Anadolu kazaskeri iken H.972/M.1572-1573 tarihinde vefat etmiştir. Muammada usta olan şairin Divan’ı bulunmaktadır. Aşağıdaki gazel, onun şiirlerindedir:

Sîne miñnet-hânesi derd ü belâ tüccârıdur

Tâze dâğum cā-be-cānuñ ser-i mismârıdur

Şu gibi taş yaşdanup toprak döşensün rüz u şeb

Kim ki ol serv-i revānuñ ‘aşık-ı dîdârıdur

Küy-ı dil-berde ağarmış üstühānum cā-be-cā

İtlerine her biri mihr ü vefâ tûmârıdur

Rüy-ı yâr üzre görinen hatt-ı müşgîn sanmañuz

Hüsn-i mir’âtına ‘aks-i zülf-i ‘anber-bârıdur

Sükker-i Mısır hacâlet bahrına garķ eyleyen

Vaşf-ı la‘inde ‘Alî’nüñ āb-dār eş‘arıdur (Kılıç 2010: 1112; Kutluk 1989: 106; Kutluk 1997: 182)

5. Ârîfî

Şairin asıl adı Mehmed olup Isparta'nın Yalvaç ilçesinde doğmuştur. Müderrislik yapmış ve İzmir, Kudüs, Eyüp kadılığı yapmıştır. H.1032/M.1623-1624 tarihinde vefat etmiştir. Kaynaklarda eserlerine dair bilgi yoktur (Kurnaz-Tatçı 2001: 610; Akbayar 1996: 322).

6. Atûfî

Şairin asıl adı Mehmet olup Isparta'da doğmuştur. Ayasofya müderrisi Seyfullah Efendi'den mülazım olmuştur. Diyarbakır kadılığına kadar yükselmiştir. İstanbul'da H.1016/M.1607-1608 tarihinde vefat etmiş olup Suriçi'ne gömülmüştür (Kayabaşı 1996: 54; Akbayar 1996: 483; Kurnaz-Tatçı 2001: 689).

7. Bahsî Mehmed Efendi

Müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. H.1033/M.1623-1624'te vefat etmiş olup mezarı Keskin Dede Kabristanı'ndadır (Akbayar 1996: 7; Kurnaz-Tatçı 2001: 89).

8. Fedâyî

Mevlevî şairlerdendir. Doğduğu kasabaya Mevlevîhâne yaptırmıştır. Bu Mevlevîhâne, Şeytankulu ile yapılan savaşta yıkılmıştır. Birçok defa seyahat etmiş ve bu seyahatlerin birisinde Bağdat'a gitmiştir. Burada Fuzûlî ve diğer şairlerle görüşmüştür. Şair, H.985/M.1577-1578 yılında vefat etmiştir. Aşağıdaki gazeline Fuzûlî'nin naziresi vardır:

Ta'ne-i düşmenden idüp ictinâb

'Arz-ı cemâl eylemez ol âfitâb

Şun bize sâķī içelüm bâdeyi

Oldı gönül hânesi ğamdan hârâb

Bekleyelüm gel der-i meyhāneyi

Bu apudan Őāyed ola feth-i bāb

‘Ömr akar Şu gibidir fi’l-meŐel

Cismüñ o Şu üzre yürür bir abāb

Yapsa gönül ānesini ol Őanem

Ka’beye varmıŐ kadar eyler Őevāb

Kılsa **Fedāyī** eşiğinde maām

Gökde melekler diye ni‘me’l-me’āb (Genç 2000: 415)

9. Hamīdī

Isparta’da tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul’a gelerek kadılık yapmıştır. AŞağıdaki beyit, onun Şiirlerindedir:

Nedir bunca güftār u düŐ-nām-ı tel

Meded baa ram eyle bir güle ba (Kurnaz-Tatcı 2001: 229; İnce 2005: 298)

10. İnāyetullāh Efendi

Ispartalı-zāde demekle meşhur olan Kadri Çelebi’nin olu ve Kınalızāde Hasan Çelebi’nin dayısı olan Şair, Cezayir kadılıı görevinde bulunmuş ve Tilmesan (Cezayir)’da H.971/M.1564-1565 tarihinde vefat etmiştir. Mahlası İnāyet olan Şairin Farsça ve Türkçe Şiirleri vardır. AŞağıdaki iki beyit, Şairin bir gazelinden alınmıştır:

Yile virüp ırmen-i Şabr u arārım āŐılı

Yine gird-āb-ı ama atdı felek fülk-i dili

Ey **İnāyet** kul iken bir kâfire ‘ışık ile dil

Kâfire kul itdi devrân bu dil-i lâ-ya’kılı (Kurnaz-Tatçı 2001: 708;
Kutluk 1989: 700)

11. İshak Çelebi

İstanbul’da müderrislik yapmıştır. Divan’ı vardır. Aşağıdaki beyitler, bir gazelinden alınmıştır:

Yoğidi bu vech ile hergiz perîşân olduğum

Bilmezem kendüm bilelden böyle hayrân olduğum

Āteş-i gamla göyünmişdür derūnum şem’-veş

Şādlıktan şanmañuz zâhirde hândân olduğum (Sadık 2003: 85)

12. Kâbilî

İspartalı Abdülganî Efendi’nin oğlu olan şair, Yaverî-zâde Mehmed ismiyle tanınmıştır. Sun’ullâh Efendi’den mülazım olmuş ve daha sonra müderrislik yapmıştır. Galata kadısı olmuş ve Selanik kadılığı yaptığı sırada H.1038/M.1629-1630 tarihinde vefat etmiştir. Sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilgili matla beyitlerini topladığı iki ciltlik matlalar mecmuası vardır. Aşağıdaki beyitler, onun şiirlerindedir:

Girüp o yârla keştîye seyr ide a’dâ

Kenârdan baқа lâyıķ mı ‘âşık-ı şeydâ

Yine benefşe vü sünbül açıldı gitdi şitâ

Bahâr koķıları geldi esdi bād-ı şabâ (Kurnaz-Tatçı 2001: 817; Akbayar 1996: 45)

13. Kâdirî

Kınalızâde Hasan Çelebi'nin anne tarafından dedesidir. Asıl adı Abdulkadir olduğu için Kâdirî mahlasını seçmiştir. Kara Seydî'den mülazım olmuştur. Müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık görevlerinde bulunmuştur. H.940/M.1534-1535 tarihinde vefat etmiştir. Güzel ahlaklı olan Kâdirî'nin Arapça şiir ve inşası Türkçe nazım ve nesrinden üstündür. Türkçe yazdığı şiirler de nesrinden üstündür. Aşağıdaki gazel, onun meşhur şiirlerindendir:

Leylî gibi çemende konup gül otağ ile

Mecnûn yüregi gibi yanar lâle dâğ ile

Hengâme-gîr olursa şurâhî 'aceb degül

Kim niçe pehlevânı başar bir ayağ ile

Dil tıflı gözlerümle düşüp baħr-ı eşküme

Ögrendi şuda yüzmegi iki kabağ ile

Pervâneler nemed giyüp envâr-ı hüsnüni

Dervîşlerdürür ki tolanur çerâğ ile

Küyunda **Kâdirî**'yi rakîb ile dir gören

Bülbül çemende hem-nefes olur mı zâğ ile (Kılıç 2010: 1309; Kutluk 1997: 220; Akbayar 1996: 45; Kurnaz-Tatçı 2001: 817)

14. Kadrî

Şairin asıl adı Abdülkadir'dir. Zeyrek-zâde Efendi'nin yardımcısı olmuştur. Müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık görevlerinde bulunmuştur. Emekliye ayrıldıktan sonra Bursa'ya yerleşmiş ve burada vefat etmiştir. Kadrî, zamanının önemli kişilerinden olup şiirleri beğenilmiştir. Aşağıdaki gazel, onun şiirlerindendir:

Ne dūd-ı âteş-i hasret ne reşk odıyla dāğum var
Ferāğat mülkine şāhum ne bustānum ne bāğum var

Hevā-yı rıf^{at} u sevdā-yı zillet yok dimāğumda
Ne keddüm var ne reddüm ne adağum ne çerāğum var

Sebū-yı dil şarāb-ı şevk ile pür-kāse-i sürhüm
Bağalda ne şurāhum var elümde ne ayağum var

Ne ğam gitdiyse **Ḳadrī** mansıb u iḳbāl u ‘izz ü cāh

Bi-ḥamdülillāh kifāf u şıḥḥat u emn ü ferāğum var (İsen 1980: 74;
Canım 2000: 447; Kutluk 1997: 222; Kılıç 2010: 1314; Kutluk 1989: 197)

15. Kemālî

Hayatı hakkında fazla bir bilgi bulunmayan şair Eğirdir’lidir. En önemli eseri nazire mecmuası olan *Cami’ü’n-Nezâ’ir*’dir. Eser, ilk dönem şairlerin şiirleri için kaynak olması bakımından önemlidir (Kurnaz-Tatçı 2001: 864; Yavuz-Özen 1972: 138).

16. Mehmed

Saray teberdarı (baltacı) olmuştur. Tasavvufa meyledip Konya’ya gitmiş ve Mevlevî tarikatına girmiştir. Şam’da Kartal Dede isimli bir mutasavvıfın hizmetine girmiş ve tasavvufu öğrenmiştir. Daha sonra Isparta’ya dönerek evini Mevlevîhâne yapmıştır (Genç 2000: 470).

17. Mîrî

Kınacı Kadı lakabıyla tanınmaktadır. Mîrî, Şam ve Halep’te kadılık yapmış olup Piçin kadısı iken H.967/M.1559-1560 yılında vefat etmiştir. Mîrî’nin şiirleri çağdaşı olan Necâtî’nin gazellerine nazire şeklindedir. Mîrî’nin

mürettep divanı olup musanna ve muhayyel beyitler içerir. Divan'ı vardır. Bu beyit, onun şiirlerindendir:

A'zāmuñ okusun kemügin seng-i melāmet

Tā virmiye dendān-ı seg-i dilbere zahmet (Canım 2000: 512; Kılıç 2010: 836; Kutluk 1989: 322)

18. Mustafa Efendi

Mehmed Efendi'nin oğludur. Müderrislik ve mollalık görevlerinde bulunmuştur. *Çehâryâr-ı Güzîn* adlı manzum bir eseri vardır (Akbayar 1996: 453).

19. Müslimî

Kınalı-zāde Ali Çelebi'nin kardeşi Emrullah Efendi'nin oğludur. Ebussuud Efendi'den mülazım olmuştur. Müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. H.944/M.1538-1539 tarihinde vefat etmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış şiirleri bulunmaktadır. *Divanı*'ndan başka *Behçetü'l-Esrâr* adlı bir kasidesi vardır. Aşağıdaki beyitler, onun şiirlerindendir:

Ka'be görmezse işigüñ neme yarar şanemā

Ṭotalum iki gözümüñ biridür kıble-nümā

.....
Kad-i bālāsı cānānuñ elifdür rāst nāz içre

Benüm ḥam kāmētüm peyveste yā gibi niyāz içre (Kılıç 2010: 806; Kutluk 1989: 280; Kutluk 1997: 261; Akbayar 1996: 368)

20. Nahîfî

Kınalızāde Ali Çelebi'den mülazım olmuştur. Kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunmuştur. H.1018/M.1609-1610 yılında vefat etmiştir. Aşağıdaki beyitler, onun şiirlerindendir:

Revā mıdur seni ḥammāmda kuca bî-bāk

Yüzüne kir getirür bir gün ey perī dellāk

.....

‘Arz-ı kâmet itmeyince dil alınmaz gördi yâr

Sonradan kâmet getürdi ol nigâr-ı şîve-kâr (Kutluk 1989: 359; Kutluk 1997: 290; Akbayar 1996: 548; Kurnaz-Tatçı 2001: 1040)

21. Nâmî

Isparta’ya bağlı Ağros(Atabey) kasabasında doğmuştur. İlim tahsilini tamamlayıp Ebussuud Efendi’den mülazım olmuştur. Elmalı’da kadı iken âmâ olmuştur. Âmâ olduktan birkaç ay sonra vefat etmiştir. Şairler tarafından rağbet görmüştür. Aşağıdaki beyit, onun şiirlerindedir

Ne ‘işvedür bu ne şâhum ne şîvedür bu ne nâz

Bugünkü günden efendi kılun da deftere yaz (Kutluk 1989: 342; Solmaz 2009: 290).

22. Nûrî

H.1224/M.1809-1810 yılında Isparta’da doğmuştur. 1243/1827-1828 yılında tahsil için İstanbul’a gitmiştir. Burada bir müddet Arapça öğrendikten sonra Kadızâde Tâhir Efendi’ye kethüdalık yapmıştır. Üç sene II. Bâyezid Camii’nde evkaf kaymakamlığı hizmetinde bulunmuştur. Daha sonra müderrislik ve kadı naipliği yapmıştır. 1278/1861-1862 tarihinde vefat etmiştir. *Divançe-i Tevârih* adlı bir eseri vardır. Aşağıdaki gazel, onun şiirlerindedir:

Lebleri gonca mişâli ruhları güldür baña

Dağı ol serv-i revânîñ saçı sünbüldür baña

Gâhice ol meh bize şarkı okur biñ nâz ile

Gülsitân-ı ‘âlem içre şanki bülbüldür baña

Aldı gönlüm bir perî ki ben de bilmem n’olduğum

Gayri şabr itmek bu cevre çok taħammüldür baña

Bağlamışdır sihr-i zülfüyle o rütbe gönülümü

Eylemez zencir baña kâr bend-i kâkıldür baña

Nüriyâ bâde ‘arâk nüş itmezem şimden gerü

Öyle bil ki sevdiğimiñ lebleri müldür baña (Kayabaşı 1996: 422)

23. Rüsûhî

Danişment zümresindedir. Kânunî Sultan Süleyman devri şairlerinden olup genç yaşta vefat etmiştir. Aşağıdaki beyitler, onun şiirlerindedir:

Çuk uçmasun hevâda ol hümâ-pervâzuñ üstinden

Çık ey âh-ı ciğer-süzum döne döne kebâb eyle

Bilüp miqdârını germ olmasun şems-i cihân-efrüz

Cemâlün pertevin göster âna ref'-i hicâb eyle (Kurnaz-Tatçı 2001: 338)

24. Rüşdî Mehmed Efendi

Barlalı olup küçüklüğünde İstanbul’a gelmiştir. Kadılık görevinde bulunmuş olup *Hâl-i Huyûl* isminde manzum bir eseri vardır. Aşağıdaki iki beyit, şairin bir gazelinden alınmıştır:

Bâğ-ı hüsnün seyr için gelmiş degül dîdâra hâl

Pâs-bân olmuş meger ruhsâr-ı yâre kara hâl

Hâle hâlüm ‘arz idüp bildüm hâlün hâlîni

Oda yanmış ben gibi bir ‘âşık-ı bî-çâre hâl (Kurnaz-Tatçı 2001: 344; Akbayar 1996: 385).

25. Selâmî

Müderislik yapmıştır. *Yûsuf u Züleyha* isimli mesnevisi vardır. Şu beyitler, bu mesnevidendir:

Güle ol gönceden nâf itdi tâze

Ruḥ-ı gülzâra gülden virdi gâze

‘Arûs-ı bâğuñ andan âb-ı rûyı

‘Îzâr-ı verdüñ andan reng ü bûyı (Kılıç 2010: 996)

26. Selîkî

Isparta’da doğmuştur. Kadılık yapmıştır. Mankûb (Kırım) kadısı iken azledilmiştir. Kaynaklara göre İstanbul’a gelirken yolda eşkıya tarafından öldürülmüştür. Şiiri sade ve açık olan şair, döneminin tanınmış şairlerindedir. Divan’ı vardır. Bu beyitler, onun şiirlerindedir:

Süz-ı ‘ışkundan yenir doymaz tenümde pîrehen

Dostum sensin beni ‘âlemde gönülsüz kıyan

Yaşamı şevkünle çâk itdüm görenler didiler

Yağasuz kıor derd-mend âḫir seni ol sîm-ten

Ġam yimez aġyârdan ḫâḫır-nişân eyler seni

Zaḫm-ı ḫârı ‘aynına almaz efendi gül diken (İsen 1980: 225; Canım 2000: 309; Solmaz 2009: 173; Kutluk 1989: 397; Kılıç 2010: 1004, Kutluk 1997: 129)

27. Seydî

Sahn müderisi iken Sultan II. Bâyezid tarafından İstanbul kadılığına atanmıştır. H.913/M.1507-1508 tarihinde vefat etmiştir. Arapça, Farsça ve

Türkçeye hâkim olan şairin üç dilde şiirleri vardır. Bu makta beyti meşhurdur:

Ƙaddüñ üzre zülfüñ ü haddüñ görüp **Seydî** didi

İnne bedren leyle Ƙadrin Ƙadre rumhin Ƙad bedā (Kılıç 2010: 1013; Kutluk 1989: 408; Akbayar 1996: 120; Kurnaz-Tatçı 2001: 463).

28. Sun'î

Isparta'nın Yalvaç ilçesinde doğmuştur. İlim tahsilini yaparak Bahâeddin-zâde'den mülazım olmuştur. Müderrislik yapmıştır. Aşağıdaki beyitler, onun şiirlerindedir:

Ser-i küyunda mestâne dil-i efkâr düşdükçe

Götür yirden anı ey serv-i hoş-reftâr düşdükçe

.....

Didüm dil der-gehünde pâdişâhum bir mekân ister

Didi ol Hüsrev-i rüy-ı zemîn aña zamân ister (Kutluk 1989: 11; Kutluk 1997: 52; Akbayar 1996: 236)

29. Şerîf Mehmed Çelebi

Eğirdirli olup Şeyh Burhâneddin'in oğludur. Çeşitli medreselerde müderrislik yapmış ve farklı illerde kadılık görevlerinde bulunmuştur. Şu üç beyit, şaire ait bir gazelden alınmıştır:

Süz-ı 'ışkuñ cāna ey meh şöyle te'sîr eyledi

Çıkdı eflāk üzre āhum gün gibi yir eyledi

Dil şehîd-i tîğ-i 'ışk oldu deyü cāna müjeñ

Ƙıl Ƙalemle bir şehâdet-nāme tahrîr eyledi (Kurnaz-Tatçı 2001: 487; Kutluk 1997: 136; Akbayar 1996: 141)

30. Ümîdî

Şam kadısı olan Ali Çelebi'nin kardeşidir. Kadı zümresindedir. Güzel huylu ve bilgin olan şairin şiirleri güzel ve akıcıdır. Farsça ve Türkçe şiirleri olup bunlar rindâne ve âşıkane'dir. Şu beyitler, onun şiirlerinden örnektir:

Felegüñ hâline ey h̄'âce nazâr kılmazsın

Çarh-ı atlas ne kumaş idigüni bilmezsin

‘İbret aldı bunca ğamlarla görüp ‘âlem beni

Âh kim ‘ibret-nümâ-yı ‘âlem itdi ğam beni (Solmaz 2009: 204).

31. Zihnî

Abdülhalim Çelebi'den mülazım olup kadılık görevlerinde bulunmuştur. Aşağıdaki beyit, onun şiirlerindedir:

İñleyüp dolâb-veş çıkdı gözümdeñ âblar

Döndürince ol mehi kırdum nice dolâblar (Abdülkadiroğlu 1999: 85)

32. Ziyâ'î

Hayatı hakkında fazla bir bilgi bulunmayan şairin *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi vardır. Bu beyitler, şairin Kânunî Sultan Süleyman methiyesindedir:

Çü Hakk icâd idüp bu kâ'inâtı

Getürdi vara yoqdan mümkinâtı

Cihân oldı çü bir şahş-ı mu'ayyen

Gelüp insân aña çeşm oldı rüşen

Olupdur bu mu'ayyen çeşme insân

Vücüd-ı zıll-i Hakk Sultân Süleymân (Canım 2000: 371).

Sonuç

Önemli kültür merkezlerinden birisi olan Isparta'da çok sayıda âlim, şair ve bilgin yetişmiştir. Çalışmada, Klâsik Türk Edebiyatı'nda kaleme alınan tezkireler, biyografi kaynakları incelenmiş ve Ispartalı şairler tespit edilmiştir. Yapılan taramalar sonucunda otuz iki şair tespit edilmiştir.

Tezkirelerde Ispartalı olduğu belirtilen şairler; *Abdullah Abdî Efendi, Abdülkadir Efendi, Adnî, Ali Çelebi, Ârifî, Atûfî, Bahsî Mehmed Efendi, Fedâyî, Hamîdî, İnâyetullâh Efendi, İshak Çelebi, Kâbilî, Kâdirî, Kadrî, Kemâlî, Mehmed, Mîrî, Mustafa Efendi, Müslimî, Nahîfî, Nâmî, Nûrî, Rûsûhî, Rûşdî Mehmed Efendi, Selâmî, Selikî, Seydî, Sun'î, Şerif Mehmed Çelebi, Ümîdî, Zihnî ve Ziyâ'rî* dir.

	Şair	Yaşadığı Asır	Mesleği
1	Abdullah Abdî Efendi	XVII. Yüzyıl	Müderriş/Kadı
2	Abdülkâdir Efendi	XVI. Yüzyıl	Müderriş/Kadı
3	Adnî	XVI. Yüzyıl	Duacı
4	Ali Çelebi	XVI. Yüzyıl	Müderriş/Kadı
5	Ârifî	XVII. Yüzyıl	Müderriş/Kadı
6	Atûfî	XVI. Yüzyıl	Kadı
7	Bahsî Mehmed Efendi	XVI. Yüzyıl	Müderriş/Kadı
8	Fedâyî	XVI. Yüzyıl	-----
9	Hamîdî	XVIII. Yüzyıl	Kadı
10	İnâyetullâh Efendi	XVI. Yüzyıl	Kadı
11	İshak Çelebi	XVIII. Yüzyıl	Müderriş
12	Kâbilî	XVII. Yüzyıl	Müderriş/Kadı
13	Kâdirî	XVI. Yüzyıl	Müderriş/Kadı
14	Kadrî	XVI. Yüzyıl	Kadı/Şeyhülislam

15	Kemâlî	XV. Yüzyıl	-----
16	Mehmed	XVII. Yüzyıl	-----
17	Mîrî	XVI. Yüzyıl	Kadı
18	Mustafa Efendi	XVIII. Yüzyıl	Müderriş
19	Müslimî	XVI. Yüzyıl	Müderriş/Kadı
20	Nahîfî	XVI. Yüzyıl	Müderriş/Kadı
21	Nâmî	XVI. Yüzyıl	Kadı
22	Nûrî	XIX. Yüzyıl	Müderriş
23	Rûsûhî	XVI. Yüzyıl	Danişment
24	Rüşdî Mehmed Efendi	XIX. Yüzyıl	Kadı
25	Selâmî	XVI. Yüzyıl	Müderriş
26	Selîkî	-----	Kadı
27	Seydî	XVI. Yüzyıl	Kadı
28	Sun'î	XVI. Yüzyıl	Müderriş
29	Şerif Mehmed Çelebi	XVII. Yüzyıl	Müderriş/Kadı
30	Ümîdî	-----	Kadı
31	Zihnî	-----	Kadı
32	Ziyâ'î	XVI. Yüzyıl	Âlim

Kaynakça

Abdülkadiroğlu, Abdülkerim (hızl.) (1999). *Beliğ Nuhbetü'l-asar li Zeyl-i Zübdeti'l-Eşar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Akbayar, Nuri (hızl.) (1996). *Mehmet Süreyya Sicill-i Osmanî*, Haz: Nuri Akbayar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Canım, Rıdvan (hızl.) (2000). *Latîfî Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, Ankara: AKMB Yayınları.

- Emecen, Feridun (1999). “Isparta”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XIX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Genç, İlhan (hızl.) (2000). *Esrar Dede Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, Ankara: AKMB Yayınları.
- İnce, Adnan (hızl.) (2005). *Salim Efendi Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, Ankara: AKM Yayınları.
- İpekten, Haluk, vd. (1998). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İsen, Mustafa (hızl.) (1980). *Sehî Bey Heşt Behişt*, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- İsen, Mustafa (hızl.) (1994). *Gelibolulu Âli Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara: AKMB Yayınları.
- Kayabaşı, Bekir (hızl.) (1996). *Fâizî Zübdetü'l-Eş'âr*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya.
- Kılıç, Filiz (hızl.) (2010). *Âşık Çelebi Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Kofoğlu, Sait (1997). “Hamîdoğulları”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi İstanbul c. XV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurnaz, Cemal-Tatçı Mustafa (hızl.) (2001). *Mehmet Nail Tuman Tuhfe-i Nâilî*, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Kutluk, İbrahim (hızl.) (1997). *Beyânî Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, Ankara: TTK Yayınları.
- Kutluk, İbrahim (hızl.) (1989). *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, Haz. İbrahim Kutluk, Ankara: TTK Yayınları.
- Sadık, H. M. (hızl.) (2003). *Garîbî Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rûm*, Tahran.
- Solmaz, Süleyman (hızl.) (2009). *Ahdî Gülşen-i Şu'arâ*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78461/ahdi---gulsen-i-suara.html> (05.01.2019).
- Yavuz, A. Fikri-Özen, İsmail (hızl.) (1972). *Bursalı Mehmet Tahir Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Meral Yayınevi.

Kadim Anlatılardan Romana Tevarüs Eden Bir Kadın Kahraman: Züleyha

Selim Ümütlü*

Öz

Reddedilen kadın motifi, tarih boyunca birçok kültürün anlatılarında farklı bağlamlarda yer almıştır. İnsanlığın ortak muhayyilesinde yer alan bu motif, evrensel bir hüviyete sahip olması hasebiyle kutsal kitaplara da konu olmuştur. Tevrat'ta şehvet düşkünü bir kadın olarak anılan, *Kur'an*'da ise suçunu itiraf ettiği hâlde akıbetinden söz edilmeyen Potifar'ın/Azîz'in karısı, namıdiğer Züleyha, müfessirlerin ve anlatıcıların elinde etkin bir âşık kimliği kazanmıştır. Züleyha'nın aşkı, yüzyıllar boyunca mesnevi şairlerinin rağbet ettiği bir konu olmuş, 2000 sonrası Türk edebiyatında ise bu aşk yeni bir boyut kazanarak edebî anlatılardaki varlığını korumuştur. Benzerlerine farklı kültürlerin kadim anlatılarında rastlansa da çok yönlü ve tövbekar bir kadın olarak Züleyha, İslam coğrafyasında ortaya çıkan bir kahramandır. Bu makalede çeşitli kültürlerle ait Antik Çağ anlatılarında yer alan reddedilen kadın motifi incelenecek, ardından Potifar'ın/Azîz'in karısının dinî literatürdeki yeri tahlil edilecek, sonrasında mesnevilerden günümüz romanına uzanan süreçte Züleyha'nın edebî anlatılarda yaşadığı dönüşüm incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Züleyha, kutsal kitaplar, Yûsuf Kıssası, roman

A Heroine who Moved from Ancient Narratives to Novel: Zuleika

Abstract

The spurned woman motif has appeared in the narratives of several cultures in different contexts throughout history. This motif which takes place in common imagination of mankind has also become a subject of sacred books because of its universal identity. Potiphar's/Azîz's wife, also known as Zuleika, is mentioned as a lustful women in Torah. In the Qur'anic narrative, she confesses her guilt and disappears at this point. She has transformed into an influential lover by favour of mufassirs and storytellers. Mathnawi poets were interested in Zuleika's love throughout centuries. This love has maintained its existence in literary narratives by having a new dimension in Turkish literature after 2000. Although we encounter some heroines like Zuleika in ancient narratives, she arises in Islamic geography as a multifaceted and repentant woman. In this article, firstly we will examine spurned woman motif which takes part in ancient narratives of various cultures, after then we will analyze Potiphar's/Azîz's wife who appears in religious literature, subsequently we will examine Zuleika's transformation in literary narratives which span from mathnawi to novel.

Key words: Zuleika, holy books, Joseph Story, novel

---

* Öğretmen, Mimar Sinan Anadolu Lisesi, Çorum/Türkiye,
selimumutlu53@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8667-955X.

Giriş

Kutsal kitaplara konu olmasının yanında mesnevi şairlerinin, kıssahanların dilinden yüzyıllar boyunca düşmeyen Züleyha, kadim anlatılardan günümüze uzanan uzun bir edebî yolculuğun kahramanıdır. Züleyha'yı konu alan araştırmalarda daha çok onun klâsik şiirimizdeki yerine değinilmiş yahut bir mesnevi kahramanı olarak sahip olduğu özelliklere odaklanılmıştır. Konunun evrensel boyutu ve Züleyha'nın aşkı bağlamında oluşan kadim bir anlatı geleneğinin günümüze uzanan yönleri yeterince araştırılmamıştır. Bu çalışmada Züleyha karakterinin kökleri, ortaya çıkışı ve gelenekten geleceğe giden süreçte anlatılarda yaşadığı dönüşüm incelenecektir. Bu çalışmanın amacı, farklı kültür ve inançlara ait anlatıların etkileşimini ispat etmek değil, iffet ve sadakat temelli evrensel bir motifin çeşitli anlatılardaki izini sürmektir. Bu nedenle uzun kıyaslamalardan ziyade kronolojik bir tahlil yapılmaya gayret edilecektir.

Antik Çağ Anlatılarında Züleyha'nın İzleri

Mısır, Yunan, Fars ve Hint kültürel çevrelerine ait Antik Çağ anlatılarında, kendisinden yaşça küçük, yakışıklı erkekten murat almak isteyen fakat reddedilen bir kadın olarak Züleyha'nın arketipini görmek mümkündür. Halk bilimci Stith Thompson bu motifi "Bir kadın, bir erkekten murat alma niyetini belli eder ve sonra onu, kendisini iğfal etme girişimiyle suçlar." şeklinde tanımlamış, motifin en erken ifadesinin Hristiyanlık öncesi ikinci milenyumda görüldüğünü ifade etmiştir (akt. Goldman, 1995, s. 31). Makalenin bu bölümünde, evrensel nitelik taşıyan bir motifin farklı kültürlerle ait Antik Çağ anlatılarındaki ifadelerine değinilecektir.

Anubis ve Bata'nın Hikâyesi

1860'ta keşfedilen bir Mısır papirüsünde Anubis ve Bata adlı iki kardeşin arasında geçen bir hikâye anlatılır.¹ Hikâyenin özeti şöyledir: Bir zamanlar büyüğü Anubis, küçüğü Bata olan iki kardeş bir çiftlikte mutlu bir yaşam sürmektedir. Anubis evli, Bata ise bekârdır. Ağabeyinin yanında adeta onun

---

¹ Anubis ve Bata'nın hikâyesini içeren papirüs hâlen British Museum'da muhafaza edilmektedir. 10183 numaralı bu papirüs, 1857'de Madam d'Orbiney'den satın alınarak müzeye kazandırıldığı için "d'Orbiney Papirüsü" olarak adlandırılmaktadır. Papirüs, ilk kez 1860'ta Londra'da yayımlanmıştır. Bkz. Papyrus D'orbiney (British Museum), The Hieroglyphic Transcription, Charles E. Moldenke, The Elsinore Press, 1900.

oğlu gibi yaşayan Bata, eşsiz bir çiftçidir. Gündüzleri sürü güder, odun toplar, akşam olduğunda elinde malzemelerle eve döner. Bir gün tarla sürerken ağabey, kardeşini tohum getirmek üzere eve gönderir. Bu sırada saçlarını örmekle meşgul olan yengesi, tohumları ambardan almasını söyler. Bata tohumları alıp evden ayrılmak üzereyken, yengesi, "Ne kadar da güçlüsün sen! " diye söze girerek ondan murat almak ister. Çok öfkelenen genç adam, "Bak, sen benim anam yerindesin, kocan da babam yerinde. Beni o büyüttü. Bu korkunç sözlerle ne demek istiyorsun? Bana bir daha böyle şeyler söyleme! Duymamış olayım." diyerek işine döner. Bunun üzerine yengesi, kendisini dayak yemiş gibi gösterir. Akşam eve dönen kocasına: "Genç kardeşin, tohum almaya geldiğinde beni aldatmak, muradını almak istedi. Dediklerimi dinlemedi. 'Senin anan yerinde değil miyim? Ağabeyin de baban yerinde değil mi?' dedim. O da korktu, sana bir şey demeyeyim diye beni dövdü." diyerek Bata'yı şikâyet eder. Ağabey, bu sözleri duyunca silahını bileyip kardeşini öldürmek üzere pusuya yatar. Sürüsünü ahıra getiren Bata, bir hayvandan durumu haber alınca kaçmaya başlar. Anubis de onu kovalar. Tanrı Râ, ikisi arasında timsahlarla dolu bir nehir yaratır. Ertesi sabah Bata, nehrin öte yakasından ağabeyine seslenerek yengesinin yaptıklarını anlatır. Anubis, kardeşinin suçsuz olduğunu anlayınca karısını öldürür. Tanrılar, Sedir Vadisi'nde yalnız yaşayan Bata'nın hâline acıyıp ona çok güzel bir kadın bahşederler. Ne var ki kadın Bata'ya ihanet edip Firavun ile evlenir. Kadının yönlendirmesiyle Firavun'un askerleri Bata'nın yaşadığı sedir ağacını keserler, Böylece Bata'nın kalbi kaybolur. Durumu öğrenen Anubis, kardeşinin kalbini bularak onu yeniden yaşama döndürür. Bata, kutsal boğaya dönüşerek ağabeyiyle beraber Firavun'un sarayına gider. Burada Firavun'un karısının telkinleriyle boğa kesilir, sıçrayan iki damla kandan iki *perse*² biter. Kadın, perseaları da söktürür fakat işçiler çalışırken bir talaş fırlayıp kraliçenin ağzına girer. Bir zaman sonra kraliçe hamile kalır ve bir oğlan doğurur. Yıllar sonra Firavun ölünce bu oğlan -yani Bata-ülkenin yeni Firavun'u olur. Bata, başından geçenleri herkesin huzurunda anlatarak karısından davacı olur. Herkes ona hak verir. Bata otuz yıl boyunca Mısır'a hükmeder. O ölünce de yerine ağabeyi geçer (Settârî, 2014, ss. 37-44).

Reddedilen kadın motifinin bilinen en eski örneği olan Anubis ve Bata'nın hikâyesi, "İki Kardeşin Hikâyesi" olarak da bilinir. Amarna Çağı'na³

² Adını Yunan mitoloji kahramanı Perseus'tan aldığı varsayılan "Persea", Antik Mısırlılarca kutsal kabul edilen bir ağaçtır. Bkz. Schroeder, 1977, ss. 59.

³ Mısır tarihinde, kral IV. Amenofis başkenti el-Amarna bölgesine taşıdığı için onun yönetiminde olduğu MÖ 1353-1336 yılları "Amarna Çağı" olarak adlandırılır. Bu kral, Amon dinini terk ederek yerine katı bir tek tanrıcılığı esas alan Aton dinini ihdas etmiş ve Amenofis (Amon bağışlayıcıdır.) adını bırakarak Akheneton (Aton'u memnun eden) adını almıştır. Bkz. Hornung, 2004, ss. 105-111.

ait olduğu düşünölen bu hikâye, ilk keşfedildiği yıllarda, kutsal kitaplardaki Yûsuf Kıssası'na benzerliğiyle büyük heyecan uyandırmıştır. Donald Redford, kendisinden yaşça büyük kadının aşkını reddeden yakışıklı genci merkeze alan hikâyelerin Antik Çağ edebiyatında popüler ve yaygın olduğunu ifade eder (Redford, 1970, s. 91). Antik Mısır hiyeroglifleriyle ilgili önemli eserlere imza atan Wallis Budge ise *d'Orbiney Papirüsü*'nden önceki papirüslerde de buna benzer hikâyelerin bulunduğuna dikkat çekerek şehvetperest kadın tipinin bütün ölkelerin ve çağların kurgusal anlatılarında görölebilen yaygın bir unsur olduğunu dile getirir (Budge, 2013, s. 20). Hayvanların konuşması, beden değıştirme, ölüp yeniden dirilme gibi o dönemin Mısırlıların hayal gücüne hitap eden olağanüstölükleri barındıran bu hikâye, ders verici olmaktan ziyade eğlendirici bir içeriğe sahiptir.

Bellorofon ve Hippolütos Anlatıları

Anubis ve Bata hikâyesinde geçen bahis konusu motifin bir benzerine *İlyada Destanı*'nda yer alan Bellerofon efsanesinde rastlanır.⁴ Bazı araştırmacılar, *İki Kardeş Hikâyesi*'nin bu efsane üzerinde etkili olduğu görüşündedir (Goldman, 1995, s. 36). Destana göre Troyalılar ile Akhalar arasındaki savaşta karşı karşıya gelen Yunanistanlı Diomedes ile Anadolu lu Glaukos mücadeleye başlamadan önce birbirlerine soylarını sorarlar. Bunun üzerine Glaukos, atası Bellerofon'un hikâyesini anlatır. Bellerofon, tanrıların kendisine güzellik bağışladığı bir kahramandır. Kral Proitos'un karısı Anteina onun aşkıyla yanıp tutuşur. Karşılık göremeyince de kendisine zorla sahip olmak istediğı gerekçesiyle onu krala şikâyet eder. Kral her ne kadar öfkelenirse de ona karşı yüreğinde bir saygı beslemektedir. Bu yüzden onu, eline ölümcül işaretlerin olduğu levhalar vererek kayınbabası olan Lykia kralına gönderir. Lykia kralı onu saygıyla karşılar ve dokuz gün boyunca güzel bir şekilde ağırlar. Onuncu gün damadından getirdiğı işaretleri okuyunca ondan ilk olarak efsanevi canavar Khimaira'yı öldürmesini ister. Başarılı olunca da Solymolarla savaşmaya gönderir. Bellerofon, bu mücadeleden de galip ayrılır. Kral bu kez Lykia'nın en seçkin yiğitlerini pusu için gönderir fakat Bellerofon onların hepsini öldürür. Sonunda Kral, onun tanrı soyundan geldiğini anlayıp ona kızını verir. Sonradan tanrılar Bellerofon'u cezalandırırlar. İşte Glaukos, bu evlilikten dünyaya gelen üç çocuktan biri olan Hippolokhos'un oğludur. Rakibi sözlerini bitirince Diomedes sevinçle kargısını toprağına saplar ve babasının bir zamanlar Bellerofon'u sarayında yirmi gün ağırladığını söyler. Böylece iki düşman

---

⁴ Azra Erhat, *İlyada*'nın ön sözünde, Bellerofon efsanesinin, Truva Savaşı'nın yaşandığı 1200'lü yıllardan daha öncesine ait olduğunu ifade etmektedir (Homeros, 2018, s. 14).

savaşçı birbirlerine hediyeler verir ve savaşmaktan vazgeçerler (Homeros, 2018, ss. 124-126).

Öte yandan Yunan mitolojisinde yer alan Phaidra'nın üvey oğlu Hippolütos'a duyduğu aşk, "iffetli genç ve şehvet düşkününü üvey anne motifi"⁵ olarak da adlandırılan benzer bir epizodu barındırır. Hippolütos'un hikâyesi; Euripides, Seneca, Racine gibi birçok sanatçının eserine konu olmuştur. Anlatıya göre Hippolütos, kral Theseus'un Amazon kökenli karısından olma oğludur. Hippolütos, annesinden av ve savaş merakını aldığı için vahşi doğa tanrısı Artemis'e büyük saygı duyar. Aşk tanrısı Afrodit'e ise pek itibar etmez. Bunun üzerine Afrodit, Theseus'un ikinci karısı Phaidra'yı ona âşık eder. Phaidra aşkını Hippolütos'a açar. Karşılık göremeyince de kendisini kirletmek istediği gerekçesiyle onu kocasına şikâyet eder. Thesesus çok öfkelenirse de oğlunu kendi eliyle cezalandırmak istemez. Bunu Possedion'dan ister. Thesesus'un her dileğini yerine getirmeye söz vermiş olan tanrı Possedion, bir deniz canavarı gönderip onu parçalatır. Haberi alan Phaidra kendini asarak intihar eder (Erhat, 1996, ss. 145- 146).⁶

Olympus Dağı'nda oturan tanrıların sık sık insanların işine karışması, İlyada Destanı'nda çokça rastlanan bir durumdur. Hem Bellorofon hem de Hippolütos'un hikâyelerine bakıldığında tanrıların olaylara müdahil olduğu görülür. Bellorofon, tanrılar tarafından cezalandırılmıştır. Aşk ve kadınlar konusunda kibirli olan Hippolütos'un başına gelenlerin asıl müsebbibi ise Afrodit'tir.⁷ Dolayısıyla bu hikâyelerde yer alan reddedilen kadın motifinin Yunan mitolojisine özgü bir görünüm arz ettiğini söylemek mümkündür.

---

⁵ Bu adlandırma John D. Yohannan'a aittir. Bkz. Yohannan, H. (1968), *Joseph and Potiphar's wife in world literature: an anthology of the story of the chaste youth and the lustful stepmother*, New York: New Directions.

⁶ Euripides'in MÖ 428 yılında Atinalılar tarafından birinci seçilen trajedisi, mitolojideki hikâyeden bazı farklılıklar gösterir. Oyunda Phaidra, geride bir mektup bırakarak intihar eder. Mektupta, Hippolütos'un kendisini iğfal ettiği yazılıdır. Durumu öğrenen Thesesus, Possesidon'dan oğlunu öldürmesini ister. Ayrıca onu ülkesinden kovar. Hippolütos, ülkeyi terk ederken denizden büyük bir dalga üzerine gelir ve ürken atlar arabayı kayalıklara sürükler. Hippolütos, yaralı vaziyette babasının huzuruna getirilir. Burada Artemis, Hippolütos'a, babasını ve Phaidra'yı suçlamaması gerektiğini, aslında bütün tezgâhı Afrodit'in kurduğunu söyler. Gerçeği anlayan Thesesus pişman olur. Hippolütos, ölmeden önce babasını affeder ve insanların gözünde bir melek mertebesine erişir (Onay, 2015, ss. 5-14).

⁷ Gılgamış Destanı'nda da tanrıların buna benzer bir müdahalesini görmek mümkündür. Tanrıça İştar, aşkını reddeden Gılgamış'ı babasına yani Tanrı Anu'ya şikâyet eder. Babasını ikna eden İştar, Gılgamış'tan oç almak için Gök Boğası'nı yeryüzüne salar. Ne var ki Gılgamış ile Enkidu boğayı öldürürler. Bu olay üzerine toplanan tanrılar Enkidu'yu ölüme, Gılgamış'ı ise yalnızlığa mahkûm ederler. (Bkz. Gılgamış Destanı, 2018, ss. 55-75)

Güzel Gözlü Kunâla'nın Hikâyesi

Üvey oğluna âşık olan kadınlardan birisi de MÖ III. yüzyıla ait bir Budist kıssasının kahramanı olan Tısyaraksita'dır. Kıssanın özeti şu şekildedir: Kral Asoka'nın oğlu olan Kunâla, bütün Hindistan boyunca gözlerinin güzelliğiyle ünlüdür. Prens, bu ismi parlak gözleriyle ünlü bir Himalaya kuşundan almıştır. Üvey annesi ona âşık olur ve ondan murat almaya teşebbüs eder. Fakat bu girişimi Kunâla tarafından geri çevrilir. Bunun üzerine kadın, intikam almak amacıyla kralın adına düzenlenmiş sahte bir buyrukla Kunâla'nın gözlerinin çıkarılmasını emreder. Kunâla, "Bedenin gözünü çıkardım fakat bilgeliğin gözü kazandı." diyerek feryat eder. Bir zaman sonra kral, suçu meydana çıkarır ve kraliçenin olaydaki kabahatini tespit eder. Ardından da Kunâla'nın huzurunda karısını, ağır bir cezaya çarptırmakla tehdit eder. Kunâla, kraliçeye zarar vermemesi için babasına yalvarır. Onun nezaket, şefkat, sabır gibi meziyetlerini över. Çekilmez acılarına rağmen sabır ve tahammül gösterir. Ne ağrı onu lekeler ne de öfke onu bunaltır. Ardından doğruluğun yarasını şu cümlelerle sonuca bağlar: "Eğer körlüğümün doğrudan sorumlusu olan anneme karşı kalbimde yalnızca iyi duyguların olduğu doğru ise o hâlde gözlerim hemen şimdi iyileşebilir." Bu sözleri söyler söylemez gözleri eski hâline döner, hatta öncekinden daha güzel olur (Burlingame, 1994, s. 331; Strong, 2008, ss. 268-285).

Görüldüğü üzere burada bağlam kötülüğe karşı iyilikle mukabele etmek ve olayların güzel tarafını görebilmektir. Kunâla, kadının teklifini reddederken "saf kalmak, Dharma'ya uymak, iyi insanların ve bilgeliğin kınadığı bir yaşamdan kaçınmak" gibi gerekçelerden bahseder (Strong, 2008, s. 271). O hâlde erdem, iyilik, doğruluk, bilgelik gibi değerler çerçevesinde şekillenen bu kıssanın eğitici, ders verici bir niteliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.⁸

Siyavuş ile Sudâbe'nin Hikâyesi

Şehname'de anlatılan Siyavuş'un trajik hikâyesi, okuyanlara hemen Yûsuf Kıssası'nı hatırlatır. Azîz'in karısı ile hikâyenin kadın kahramanı Sudâbe arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir.⁹ Hikâyenin özeti şu şekildedir: İran padişahı Kâvus'un komutanları, bir av esnasında ormanda güzel bir kadın

---

⁸ Âsaf Hâlet Çelebi, "Kunâla" adlı şiirinde, bedenın geçici, ruhun ise ölümsüz olduğunu idrak eden Kunâla'nın söz konusu bilgeliğine göndermede bulunmuştur. Söz konusu şiirin metinlerarası tahlili için bkz. Ümütlü, 2019, ss. 96-104.

⁹ Siyavuş'un hikâyesi ile Yûsuf Kıssası arasındaki benzerlikler için bkz. Tökel, 2016, ss. 205-206.

bulurlar ve kadını saraya getirirler. Padişah Kâvus, bu kadınla evlenir. Bu evlilikten yüzünün güzelliğiyle dikkat çeken bir erkek çocuk dünyaya gelir. Padişah, çocuğun adını Siyavuş koyar. Yıldız yorumcuları çocuğun talihinin iyi olmadığını görerek padişahı uyarırlar. Şehzadenin yetiştirilmesini üstlenen Rüstem onu ülkesine götürür. Yıllar sonra saraya geri döndüklerinde Siyavuş'un güzelliğini gören herkes hayranlık duygularını ifade eder. Padişah Siyavuş'a çeşitli hediyeler ve bir ülke verir. Bu sırada Siyavuş'un annesi vefat eder. Bütün saray erkânı Siyavuş'un yasına ortak olur. Bir zaman sonra Kavus'un diğer eşi Sudâbe, Siyavuş'un muhteşem güzelliğinden etkilenerek ona âşık olur. Sudâbe, -padişah üzerindeki nüfuzunu da kullanarak- Siyavuş'u evlendirmek bahanesiyle hareme davet eder. Siyavuş içeri girince Sudâbe onu altın tahtının üzerine oturtur ve evlenmek için istediği kızı seçebileceğini söyler. Siyavuş, söz konusu kızların düşman padişahının soyundan geldiğini gerekçe göstererek bir tercihte bulunmaz. Bunun üzerine Sudâbe, güneşin yanında ayı sönük bulmasının doğal olduğunu ve eğer yüreğinin ihtiyacını karşılarsa kızlardan birini de ona cariye olarak verebileceğini söyler. Ardından da onu kendine doğru çekip öper. Utancından yanakları kıpkırmızı kesilen Siyavuş kadının gazabını daha da artıracak bir davranıştan çekinir. Kızlarından birini kendisine vermesinin yeterli olacağını ifade eder. Durumu Sudâbe'den öğrenen padişah buna çok sevinir. Siyavuş'u buyruğu altına almak için her yolu deneyeceğine dair kendi kendine söz veren Sudâbe, Siyavuş'u yanına çağırır ve şu cümlelerle ondan murat diler: "Haydi gel, kimsenin haberi olmadan, beni bir kere sevindir de, gençliğimin günlerini tazelandirip onları bana yeniden bağışlayıver... Dediğimi yaparsan, ben sana Padişah'ın verdiklerinden de çok taç, taht ve külah veririm. Fakat tutar da buyruğumun dışına çıkıp da derdime derman olmazsan, sana padişahlığı haram eder; güneşi de ayı da gözlerinde karartırım." Siyavuş'un bu sözlere yanıtı şöyle olur: "Ben, gönlümün bir hevesi uğruna, dinimi yele veremem, asla! Tutayım da, babama ihanet edeyim; erkeklikten, akıldan ve ahlaktan uzaklaşayım, ha? İşte bunu yapamam." Bunun üzerine Sudâbe elleriyle elbiselerini parçalar, tırnaklarıyla da yanaklarını yırtıp avazı çıktığı kadar bağırmağa başlar. Gözü yaşlı Sudâbe, kendisine göz koyan Siyavuş'un saldırısı nedeniyle bu hâle geldiğini söyleyerek onu padişaha şikâyet eder. Padişah, acele etmeden meseleyi soruşturur. Hem Sudâbe'yi hem de Siyavuş'u dinler. Akabinde Siyavuş'un vücudunu iyice koklar. Ne var ki Siyavuş'ta, Sudâbe'nin her zaman süründüğü kokuların izine rastlayamaz. Buna rağmen Sudâbe'ye duyduğu derin muhabbetin etkisiyle onu cezalandırma yoluna gitmez. Suçsuz olduğunu anladığı Siyavuş'tan da bu meseleyi gizli tutmasını rica eder. İtibarını yeniden kazanmak isteyen Sudâbe, bu kez doğum yapmak üzere olan büyücü bir kadının ikiz çocuklarını düşürmesini sağlar. Ardından da bu çocukları bir leğene koyup

Siyavuş'tan olan çocuklarını düşürmüş gibi gösterir. Meseleyi soruşturan padişah, yıldız yorumcularına başvurarak olayın iç yüzünü açığa çıkarır. Sudâbe yine de suçunu itiraf etmeyince yorumculardan birinin önerisiyle büyük bir ateş yakılır ve Siyavuş'un ateşe girmesi istenir. Eğer masumsa ateş onu yakmayacaktır. Siyavuş ateşten selamle geçmek için dua eder ve atını ateşe doğru sürer. Bir süre sonra da yanakları kızarmış vaziyette gülümseyerek ateşten çıkıverir. Herkes çok sevinir. Kavus, Sudâbe'yi cezalandırmak üzereyken Siyavuş'un ricasıyla bundan vazgeçer ve onu bağışlar. Bu esnada Turan hükümdarı Efrâsiyâb'ın bir orduyla gelmekte olduğu haberi saraya ulaşır. Sudâbe'nin kötülüklerinden emin olamayan Siyavuş, ordunun başına geçmeye gönüllü olur ve Rüstem ile birlikte Turan ülkesine doğru yola çıkar. Bundan sonraki süreçte Turan ülkesinde meydana gelen olaylar Siyavuş'un acı bir şekilde katledilmesiyle neticelenir (Firdevsî, 1967, ss. 440-576).

Firdevsî'nin anlattığı bu hikâyede, Sudâbe'nin hile ve desiselerinin süreklilik arz ettiği görülür. Bu tuzaklara karşı Siyavuş, daima sabır ve metanet göstermiş; Sudâbe'nin tuzakları her seferinde boşa çıkmıştır. Hikâyede Siyavuş, suçu ortaya çıkan Sudâbe'nin cezalandırılmasını istemeyecek kadar yüce gönüllülük sergilemektedir. Siyavuş ile Sudâbe arasındaki bu çatışma, Zerdüştlük inancındaki Hürmüz (iyilik) ile Ehrimen (kötülük) arasındaki ezeli mücadelenin bir tezahürü olarak okunabilir. Öte yandan Doğu kültürel muhitinin ürünleri olan Siyavuş ve Kunâla karakterlerinin kendilerine iftira atan kadınları affetmeleri konumuz açısından ayrıca önemi haizdir.

Dursun Ali Tökel, mitolojik ve arkaik anlatılar ile kutsal kitap anlatıları arasındaki benzerliklere değinirken "mitlerin kutsal vahyin bozulmuş bir şekli olduğu fikri"ni gündeme getirir (Tökel, 2009, s. 170). Bu bağlamda hangi metnin hangi metni ne oranda etkilediğini tespit etmenin hem olanaksız hem de nafîle bir çaba olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Önemli olan "iffet ve sadakat" gibi evrensel temaları ihtiva eden bir motifin, içinde bulunduğu çağın/kültürün normları dâhilinde anlatılara konu olmasıdır. Bu nedenle bahis konusu motifin insanlığa evrensel ilkeler ve mesajlar sunan dinlerin kutsal metinlerinde bağlam değiştirerek yer alması olağan bir durumdur. Zira kutsal kitap anlatılarını değerlendirirken onların ilk muhataplarının mitolojik algılarını göz ardı etmek doğru bir yaklaşım olmaz. Örneğin İsrailoğulları'nın bakarayı kurban etmekte isteksizlik göstermelerinin sebebi kutsal boğa algılarıdır (Tökel, 2009, s. 184). İlâhî emir, onların bu algısını yıkmıştır. Dolayısıyla farklı kültürlerin kadim anlatılarında yer alan reddedilmiş kadın motifi, ortak bir bilinçaltının dışavurumunu yansıtmaktadır. Kutsal kitaplar ise muhataplarına mesajlarını

iletirken onların aşına olduğu olayları kullanmış yahut onların tahriife uğramış yanlış algılarını düzeltmiştir.

Kutsal Kitapların İsimsiz Kadını

Yûsuf Kıssası, *Tevrat*'ta, *Genesis (Yaratılış)* bölümünün 37-50. bâbları arasında; *Kur'ân*'da ise 111 ayetlik *Yûsuf* suresinde anlatılmaktadır. Her iki kutsal kitapta da Potifar'ın/Azîz'in karısının adı geçmez. "Züleyha" adı ilk kez Yahudi literatüründe Sefer Ha-Yashar (12. yy.) tarafından kullanılır (Ginzberg, 1910, s. 44). Zehra Öztürk; Potifar'ın Arapça kaynaklara "Itfir, Kıtfir, Kutayfer" şeklinde intikal ettiğini, karısından "Zeliha/Züleyha" ya da "Râil/Railâ" adıyla bahsedildiğini, özellikle Farsça ve Türkçe mesnevilerde ise "Zeliha" isminin yaygın biçimde kullanıldığını ifade eder (Öztürk, 2013, s. 552). "Potifar'ın/Azîz'in karısı" karakterinin *Tevrat*'ta¹⁰ ve *Kur'ân*'da nasıl işlendiği konusuna değinmeden önce Yûsuf Kıssası'nın her iki kutsal kitap için ifade ettiği anlamın üzerinde durmakta fayda görüyoruz. *Tevrat*'ta anlatılan Yûsuf Kıssası; Harran, Kenan, Mısır çizgisinde ilerleyen, burada köleleştirilen ve sonrasında tekrar özgürleşen İsrailoğulları'nın tarihinde bir köprü vazifesi görmektedir¹¹ (Goldman, 1995, s. 14). Nitekim kıssada Mısırlılar ile İbraniler arasındaki keskin ayrım sıkça vurgulanır. Potifar'ın karısı, Yûsufu "İbrani köle" diye aşağılar, Mısırlılar İbranilerle yemek yemeyi iğrenç sayarlar, Yûsuf Firavun'un huzuruna çıkmadan önce tıraş olup giysilerini değiştirir (Yaratılış, 39-44). Kıssanın sonunda Yûsuf'un kardeşlerine söylediği "Tanrı yeryüzünde soyunuzu korumak ve harika biçimde canınızı kurtarmak için beni önünüzden gönderdi (Yaratılış 45/7)." şeklindeki sözler, aslında bütün yaşananların İsrail soyunun kılıktan

---

¹⁰ Yahudiler; Tora (*Tevrat*), Neviim (Peygamberler), Ketübim (Kutsal Yazılar) olmak üzere üç bölüme ayırdıkları kutsal kitaplarına bu bölümlerin baş harflerini birleştirerek *Tanah* adını verirler. Hristiyanlara ait bir adlandırma olan Kitap-ı Mukaddes (Bible) ise Eski Ahit ve Yeni Ahit (İncil) olmak üzere iki bölümü kapsayan bir kavramdır. *Tanah*'ın ilk beş bölümünü içeren Tora (*Tevrat*), Hz. Musa'ya Sinâ'da Tanrı tarafından verildiği kabul edilen kitap olarak bilinir. Öte yandan Yahudi geleneğinde Musa peygambere *Tevrat*'ın manasını ortaya koymak için bir de "sözlü *Tevrat*" verildiğine inanılmaktadır. Buna göre sözlü *Tevrat*, Hz. Musa'dan itibaren nesiller boyunca şifahî olarak aktarıldıktan sonra miladî 200 yılında derlenen *Mişna*'yı ve *Mişna*'nın yorumu mahiyetindeki Kudüs ve Bâbil talmudlarını ifade eder. Talmud literatürü, "rabbi" denilen Yahudi din âlimlerinin *Tevrat*'taki çeşitli konularla ilgili yaptıkları yorum ve açıklamalara dayanmaktadır (Gürkan, 2016, ss. 49-59 ; Harman, 2002, ss. 75-76).

¹¹ Shalom Goldman, kıssada geçen bazı adlandırmaların Antik Mezopotomya ve Mısır kültürleri arasındaki bağı yansıttığına dikkat çekmektedir. Örneğin Potifar'ın karısı için Taberî, Sa'lebî gibi İslam âlimlerinin kullandığı "**Râil**" ismi, Mısır'ın Güneş tanrısı "**Ra**" ile Sami tanrısı "**El**" in birleşimi görünümündedir (Goldman, 1995, s. 85).

kurtarılıp Mısır'a intikallerinin sağlanmasına yönelik olduğunu ortaya koyar. Kıssanın küçük bir bölümünde geçen Potifar'ın karısı ise Yûsuf'un Mısır'da yükselmesini sağlayan olayları tetikleyerek bu ana çerçeveye katkıda bulunur (Adamo, 2013, s. 222).

Kur'ân'daki Yûsuf Kıssası ise tevhid, kader ve imtihan odaklı bir yapıya sahiptir. Allah, hadiselerin yorumunu öğrettiği peygamberini, rüya görmesi ile rüyanın gerçeğe dönmesi arasındaki zaman diliminde imtihan etmektedir. Yûsuf'un zindan arkadaşlarına hitaben yaptığı tevhid içerikli konuşma, bu imtihan sürecinde merkezî bir rol üstlenir.¹² Mevdudî'nin tespitiyle kıssanın ruhunu oluşturan bu konuşma, Yûsuf'un Yahudi anlayışında olduğu gibi yalnızca muttaki bir kişi olmadığını, tıpkı kendinden öncekiler gibi tevhid mücadelesi veren bir peygamber olduğunu ortaya koyar (Mevdudî, 1997, s. 461). Yûsuf, putlara tapınmanın yanlışlığını anlattığı konuşmasında "Atalarım İbrahim, İshak ve Yakup'un dinine uydum (*Kur'ân*, Yûsuf, 12/38)." diyerek Yahudi inancının kutsal kişiliklerini İslami bir perspektifte sunmuş olur. Artık o, pagan inancına mensup insanlara tek olan yaratıcının mesajını getiren kutsal bir elçidir. *Kur'ân* anlatımının merkezinde yer alan ve *Tevrat* anlatımında yer almayan bu epizot, Hz. Muhammet'in yaşamıyla birlikte okunduğunda konu daha iyi anlaşılır. Surenin nüzülüyle ilgili bir rivayete göre, Yahudilerin yönlendirmesiyle hareket eden bir grup müşrik, Hz. Peygamber'e İsrailoğulları'nın Mısır'a nasıl gittiğini sorar (Yazır, 1992, s. 27). Amaçları Hz. Peygamber'i köşeye sıkıştırmak ve davasının batıl olduğunu ispat etmektir. Bunun üzerine Yûsuf suresi indirilir. Kıssanın merkezinde yer alan Yûsuf'un mahkûmlara hitabı da bir nevi Hz. Muhammet'in müşriklere tebliği mahiyetindedir. Böylece bu kıssa aracılığıyla Allah'ın dininin yalnızca İslam olduğu ve bütün peygamberlerin mücadelesinin aynı olduğu düşüncesi vurgulanır. Öte yandan Taif'te taşlanan, Mekke'de kendi akrabalarınca dışlanan, öksüz ve yetim bir peygamberin başka bir beldeye hicreti, *Yûsuf* suresinde anlatılanlarla bire bir örtüşmektedir. Mekke Dönemi'nin sonunda indirilen *Yûsuf* suresi,¹³ hicret hazırlıkları yapan Hz. Peygamber'e ve bir avuç Müslüman'a, adeta ileride yaşanacak sahnelerin fragmanını göstermiştir. Nitekim yıllar sonra Mekke fethedildiğinde, Hz. Peygamber, korku içinde bekleyen Kureyşlilere,

¹² *Yûsuf* suresini "Sâmî retoriği" bağlamında inceleyen Michel Cuypers, surenin simetrik yapısını ortaya koymuştur. Buna göre sure altılı şekilde iki yana dizilen ayna kompozisyonundaki on iki sahneden oluşmaktadır. (ABCDEF-F'E'D'C'B'A') Cuypers, Yûsuf'un mahkûmlara yönelik konuşmasına, sure içinde "merkezî bir konum" atfeder. Bu konuşmanın merkezinde yer alan "Ey zindan arkadaşlarım! Ayı ayrı ilahlar mı iyidir, yoksa mutlak hâkimiyet sahibi olan tek Allah mı?" ifadesi ise *Kur'ân* mesajının belirleyici sorusunu gündeme taşımaktadır (Cuypers, 2015, ss. 82-124).

¹³ Sureleri dönemlere göre tasnif eden Müslüman âlimlerin geneli, *Yûsuf* suresinin Mekke Dönemi'nin sonunda indirildiği görüşündedir. (Bkz. Çonkor, 2016.)

Yûsuf'un kardeşlerine söylediği "Bugün başımıza bir şey kakılmayacaktır." şeklindeki sözlerle seslenmiştir (Kurtubî, 1999, s. 390).

Yûsuf Kıssası'nın kutsal kitaplardaki bağlamıyla ilgili bu girizgâhın ardından, Potifar'ın/Azîz'in karısının *Tevrat* ve *Kur'ân* anlatımlarında nasıl işlendiği konusunu ana hatlarıyla değerlendirebiliriz:

Tek Yönlü Şehvetperest Kadın/ Çok Yönlü Tövbekâr Kadın

Tevrat anlatımında Potifar'ın karısı, yakışıklı kölesinden murat almak isteyen, şehvetperest bir kadın olarak sunulur. Amacına ulaşamayınca kölesini suçlar ve kıssada bir daha sözü geçmez.¹⁴ *Kur'ân* anlatımında ise Azîz'in karısının Yûsuf'a olan ilgisi sadece şehvet boyutuyla sınırlı değildir. Şehirdeki kadınlar, Azîz'in karısının Yûsuf'a olan ilgisini, "Ona olan aşkı yüreğine işlemiş (Yûsuf, 12/30)." ifadesiyle tasvir ederler.¹⁵ Azîz'in karısı, hakkında dedikodu yapan kadınları bir ziyafete çağırır ve ellerine birer bıçak verir. Yûsuf'un güzelliği karşısında şaşkına dönen kadınlar ellerini keserler. "Hâşâ! Allah için bu, insan değil, ancak şerefli bir melektir (Yûsuf, 12/31)." diyerek Azîz'in karısı ile empati kurarlar.¹⁶ Bu epizot *Tevrat*'ta yoktur.¹⁷ Öte yandan İslam literatüründe Züleyha karakterinin doğmasını tetikleyen en önemli etken, Azîz'in karısının *Kur'ân*'da suçunu itiraf etmesidir. Bazı müfessirler, Azîz'in karısının, itirafla başlayan sözlerini¹⁸ tövbe, istiğfar ve

¹⁴ Oysa Yahudi sözlü literatüründe durum biraz farklıdır. Buna göre Züleyha'nın Yusuf'a yönelik ısrarcı ayartma girişimleri kutsal bir yanlış anlamadan ileri gelir. Yıldız yorumcuları Züleyha'ya, Yûsuf'un torunlarına anne olacağını söylerler. Züleyha, sonradan bu tahminin kendisiyle değil de kızı Asenat ile ilgili olduğunu fark eder. Asenat, Yusuf ile evlenir ve ona iki çocuk verir (Goldman, 1995, s. 38; Ginzberg, 1910, s. 44).

¹⁵ Müfessirler, Yûsuf suresinin 30. ayetinde geçen شَغَفَهَا حُبًّا "şegafehâ hubben" ifadesine "sevgi kalbinin içine işlemiş, sevginin ona yaptırmayacağı şey kalmamış veya sevgiden hasta olmuş" anlamlarını verirler (Kurtubi, 1999, ss. 267-268; Giritli Sırrı Paşa, 2013, ss. 131-132).

¹⁶ Bir yoruma göre Yûsuf'u elde etmek isteyen kadınlar onu intiharla tehdit etmişler, ciddiyetlerinin bir işareti olarak da meyve bıçaklarıyla ellerini kesmişlerdir. Bkz. Mir Mustantir, 2005, s. 198.

¹⁷ *Kur'ân*'da geçen ziyafet sahnesinin bir benzeri Talmud'da da yer almaktadır. Bkz. The Talmud Selections, 1876, s. 80. *Kur'ân*'da, tefsirlerde ve mesnevilerde yer alan birçok epizodun Talmud'da da yer alması, İslam ve Yahudi kültürleri arasında, Yûsuf Kıssası üzerinden yürüyen yoğun bir anlatı göçü yaşandığını göstermektedir. Konuyla ilgili bkz. Bernstein, M. (2006), *Stories of Joseph Narrative Migration between Judaism and Islam*, Detroit: Wayne State University Press.

¹⁸ *Yûsuf* suresinin 52 ve 53. ayetlerinde geçen "Benim böyle yapmam, Azîz'in; yokluğunda, benim kendisine hainlik etmediğimi ve Allah'ın, hainlerin tuzaklarını başarıya ulaştıramayacağını bilmesi içindi. Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin emanet ettikleri hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." şeklindeki sözlerin kime ait

iman çizgisinde tamamladığı görüşündedirler (Kutub, 1986, s. 414 ; Yazır, 1992, s. 55).

Suçun/Masumiyetin Delili: Yûsuf'un Giysisi

Tevrat anlatımında kadın, Yûsufu giysisinden tutarak ona "Benimle yat!" der. Yûsuf kaçarken giysisini bırakır. Kadın bu giysiyi bir delil olarak kullanır ve Yûsufu kendisine saldırmakla suçlar. Potifar bu delilden hareketle Yûsufu zindana gönderir (Yaratılış, 39/7-21). *Kur'ân* anlatımında ise kadın, Yûsuf'un gömleğini arkadan yırtar. Kadının akrabalarından birinin şahitliğiyle arkadan yırtılan gömlek Yûsuf'un masumiyetine delil olur.¹⁹ Azîz, Yûsuf'tan bu meseleyi unutmasını, kadından da bağışlanma dilemesini ister. Kadının/kadınların isteklerine boyun eğmeyen Yûsuf, bir süre sonra ettiği duanın icabet bulmasıyla zindana girer (Yûsuf, 12/23-35). Görüldüğü üzere Yûsuf'un giysisi, *Tevrat*'ta bir suç delili olarak kullanılırken *Kur'ân*'da onun masumiyetinin delili olur. Bu sahnede dikkat çekici bir fark daha vardır. *Kur'ân* anlatımında Yûsuf, kadına meyledecekken Rabb'inin delilini gördüğü için bundan vazgeçer. Oysa *Tevrat*'ta böyle bir tereddütten ve ilahi yardımdan söz edilmez. Her iki anlatımda da kadının reddedilme gerekçesi, ilahi buyruğa itaat ve efendiye duyulan sadakattir.

Kısırlık Meselesi ve Yûsuf ile Züleyha'nın Evliliği

Tevrat'a göre Yûsuf, Firavun tarafından On kenti kâhini Potifera'nın kızı Asenat ile evlendirilir. (Yaratılış, 41/45) Bu evlilikten Manaşşe ve Efrayim adlı iki oğlu olur. "Potifar" ile Yûsuf'un kayınbabası olan "Potifera"nın aynı kişi olup olmadığı konusunda Yahudi bilginleri farklı görüşler beyan ederler. Bunlardan Rashi'nin (11. yy.) görüşü, İslam literatüründe bahsi geçen "Azîz'in kısırlılığı" meselesi açısından ilginçtir. Buna göre Potifar, Yûsufu cinsel amaçlarla satın almıştır. Cebrail, Potifar'ın Yûsuf üzerindeki kötü emellerini engellemek üzere onu hadım etmiştir. Böylece erkekliğini kaybeden "Potifar"a, dişiliği çağrıştıran "Potifera" lakabı takılmıştır (Panken,

---

olduğu konusunda müfessirler arasında görüş birliği yoktur. Bazı müfessirler bu sözleri Yûsuf'a, bazıları ise Azîz'in karısına atfetmiştir. Bu cümleler, surenin 29. ayetinde Azîz'in, karısına hitaben söylediği "Sen de günahının bağışlanmasını dile. Çünkü sen günah işleyenlerdensin." ifadesiyle birlikte düşünüldüğünde bir bütünlük arz eder. Bu nedenle sözlerin Azîz'in karısına ait olması daha makul görünmektedir.

¹⁹ Bu epizot, *Kur'ân*'dan biraz farklı bir şekilde Talmud'da da geçmektedir. Buna göre Züleyha'nın 11 aylık bebeği dile gelerek olayın iç yüzünü anlatır. Sonradan yapılan tahkikatta, gömleğin önden yırtıldığı görülerek Yusuf'un masumiyetine hükmedilir (The Talmud Selections, 1876, ss. 31-32; Ginzberg, 1910, ss. 56-58).

2010). Yahudi soyunu kıtlıktan kurtaracak Yûsuf'un Mısır'daki yükselişinin yolunu açmak adına Potifar'ın kısırlaştırılması makul bir yorumdur. Oysa İslamî literatürde geçen Azîz'in kısır ve iktidarsız olduğu şeklindeki yorumlar daha çok Yûsuf'un Züleyha ile evlenmesinin yolunu açmaya yöneliktir.²⁰ Böylece Züleyha nispeten mazur görülecek, bekâretini koruduğu için de Yûsuf'a layık bir eş olabilecektir. Nitekim Taberî, Kıtîr'in ölümünden sonra hükümdarın, Yûsuf'u Râîl ile evlendirdiğini aktarır ve aralarındaki diyalogdan bahseder (Taberî, 1991, s. 486). Buna göre zıfâf günü Yûsuf kadına "Bugünkü kavuşmamız, o zaman senin istediğin kavuşmadan daha hayırlı değil midir?" diye sormuş. O da "Gördüğün gibi ben güzelim, mülk, dünya servetleri ve refah içinde yaşayan bir kadınıym, eşim ise kadınlara yanaşmayan bir adamdı..." cevabını vermiştir. Müfessirler, zıfâfı reddeden Yûsuf'u, adeta bir ödül olarak Züleyha ile evlendirme yoluna gitmişler, böylece aşkında sadık olan muratsız Züleyha'yı da muradına erdirmişlerdir.²¹ Görüldüğü gibi Potifar'ın kısırlığı konusunda Yahudi geleneğinde Yûsuf'u korumaya yönelik rivayet ve yorumlar ön plana çıkarken İslam geleneğinde Züleyha'yı mazur görmeye yönelik rivayet ve yorumlar ön plana çıkmaktadır.

Kadınlara Hilesi

Shalom Goldman, *Yûsuf* suresinin 28. ayetinde geçen *قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ* "Şüphesiz bu, siz kadınların tuzağıdır. Şüphesiz sizin tuzağımız çok büyüktür." ifadesinden yola çıkarak "kadınların hilesi" temasının kıssada başat bir rol oynadığına dikkat çeker (Goldman, 1995, ss. 47-50). Yûsuf'a tuzak kuran kadının tek kişi, yani Azîz'in karısı olmasına rağmen ayette çoğul bir ifade kullanılması dikkat çekicidir. Birçok müfessir, bu durumu kadınların hile yapma ve fitne çıkarma konusundaki üstünlüğüne yorumuştur. Örneğin Zemahşerî, kadınların bu konuda daha kurnaz olduğunu, kimsenin düşünemeyeceği yollarla tuzak oluşturduklarını söyler (Zemahşerî, 2017, s. 312). Taberî ise *Nisâ* suresinde geçen "Şeytanın tuzağı zayıftır (Nisâ, 4/76)." ayetinden hareketle kadınların erkekler için imtihan vesilesi olduğunu belirtir (Taberî, 2001, ss. 17-18). Tuzak, düzen, hile gibi anlamları ihtiva eden كيد (k-y-d) kelimesi, bir çeşit kandırma anlamına gelmektedir (el-İsfâhânî, 2012, s. 940). Söz konusu kelimenin *Kur'an*'daki kullanımıyla ilgili yapılan bir analizde ise kelimenin "hile ya da tuzak" anlamlarından ziyade

²⁰ Yûsuf suresinin 21. ayetinde, Azîz'in, hanımına hitaben söylediği "Ona iyi bak. Belki bize yararı dokunur veya onu evlat ediniriz." şeklindeki sözleri yorumlayan müfessirler, Azîz'in kısır/iktidarsız olduğu şeklindeki rivayetlere değinmişlerdir. Bkz. Kurtubî, 1999, s. 244.

²¹ Bazı tasavvufî tefsirlerde, Yûsuf'un haramdan kaçınmasının karşılığı olarak Allah tarafından Züleyha ile evlendirildiği ifade edilmiştir (Hasenî, 2015, s. 437).

"manevra" anlamına geldiği dile getirilir (akt. Goldman, 1995, s. 48). Bu kelime *Kur'ân*'da sadece erkeklerin ve kadınların manevrası olarak kullanılmamış, aynı zamanda Allah'ın inkârcılara karşı manevrası olarak da kullanılmıştır. O hâlde kelimenin salt olumsuz bir çağrışıma sahip olmadığı aşikârdır. Azîz'in, karısına söylediği bu sözlerin altında Seyyid Kutub'un ironik ifadesiyle "bütün kadın cinsine karşı medih sayılacak derecede bir iltifat" gizlidir (Kutub, 1986, s. 387). Öte yandan kıssada sadece kadınların tuzağı yoktur. Yûsuf, kardeşlerinin tuzağına; Yakup, oğullarının tuzağına maruz kalır. Kıssanın ikinci bölümünde ise bu kez Yûsuf, Bünyamin'i alıkoymak için kardeşlerine bir oyun oynar. Sonunda Allah'ın kudreti karşısında bütün tuzaklar bozulmaya mahkûm olur. Hile motifi, *Tevrat* anlatımında da yoğun şekilde yer alsada *Kur'ân* anlatımında kadınların hilesine/manevrasına yapılan açık vurgu ve Yûsuf'un kadınların hilesinden uzaklaşmak için zindana girmeyi istemesi dikkat çekicidir.²²

Mesnevilerin Etkin Âşığı

Tevrat'ta şehvet düşkününü bir kadın olarak sunulan; *Kur'ân*'da, suçunu itiraf ettikten sonra bahsi hiç geçmeyen Azîz'in karısının mesnevilerde erkek kahramanın rolüne bürünen bir âşık tipine dönüşmesi izaha muhtaç bir konudur.²³ Bütün ömrünü Yûsuf'un aşkına harcayan Züleyha/Zeliha, İslami muhayyilenin oluşturduğu bir tiptir (Daşdemir, 2012, s. 20). Batı edebiyatında ona karşı herhangi bir merhamet izine rastlanmaz. Bunun sebebi *Tevrat*'takinin aksine *Kur'ân*'da, Azîz'in karısının çok yönlü -suç işleyen, suçunu itiraf eden, hatta tövbe edip iman eden- bir kişilik olarak okunmaya müsait olmasıdır. Bu yüzdendir ki mesnevi şairleri, onun şahsiyetinde ilahi aşkı arayan "Mecnun"u görmüş, kusurlu insan ruhunun bir sembolü olarak onunla özdeşim kurmuştur. Melike Türkdoğan, Züleyha'nın içine düştüğü bu paradoksu, "ilahi takdirin sarkacında insanın kararsız duruşu" olarak tanımlar (Türkdoğan, 2011, s. 100). İslam coğrafyasında aşk kavramına duyulan saygı, yüzyıllar boyunca Yûsuf u Züleyha mesnevilerinde tecessüm etmiştir. Tıpkı Yûsuf gibi Züleyha da kaderini belirleyen bir rüya ile anlatıya dâhil olur. Rüyasında gördüğü delikanlıyla evlenmek üzere Mısır'a gelin giden Züleyha'nın evliliği Kıtfir'i görmesiyle

---

²² Shalom Goldman, kıssanın yapısında önemli bir yer tutan "hile" motifinin *Bin Bir Gece Masalları*'nı oluşturan hikâyelere de sirayet ettiğini belirtir (Goldman, 1995 : 52). Nitekim *Bin Bir Gece Masalları*'nın çerçeve hikâyesi kadınların aldatmaları üzerine kuruludur. Bkz. Ulutürk, 1992, s. 180.

²³ Bu çalışmada Züleyha'nın çeşitli anlatılarda yaşadığı dönüşüm ana hatlarıyla tahlil edilmeye çalışıldığı için Züleyha'nın mesnevi türündeki eserlerde nasıl işlendiği konusunda ayrıntıya girilmemiştir. Konunun tafsilatı için bkz. Türkdoğan, 2011, ss. 96-102; Akdağ, 2009, ss. 68-71.

hayal kırıklığına dönüşür. Yûsuf'un köle olarak saraya girmesiyle Züleyha yanılığının farkına varır. Rüyasında onu çağıran Mısır Azîz'i, aslında Kıtîr değil, Yûsuf'tur. Aşk, efendi-köle diyalektiğini bir anda tersine döndürür. Yûsuf'un güzelliği karşısında pervaneye dönen Züleyha, zamanla suça sürüklenir. Yûsuf, zindandan saraya giden yolda, yani maddi âlemde yükselirken adım adım tutkularından sıyrılıp hatasıyla yüzleşen Züleyha da manevî âlemde irtifa kaydeder. Nihayetinde Züleyha, Yûsuf'a denk bir aşk kahramanı hâline gelir. Sonunda her şey öylesine tersine döner ki bir gece Züleyha, Yûsuf'un vaslından Yûsuf'un aslına (Mevlâ'ya) kaçarken bu kez Yûsuf onun gömleğini arkadan yırtar (Hamdî, 1991, s. 394). Böylece Züleyha; güzelliğiyle, aşkının büyüklüğüyle, bir kadın olarak cesaretiyle, hatasıyla, tövbesiyle bin yıllık bir anlatı geleneğinin başkahramanlarından birine dönüşür. Siyavuş ve Kunâla örneklerinde olduğu gibi Doğu muhayyilesi, aşkının esiri olan Züleyha'yı mazur görmüştür. Ne var ki Siyavuş ve Kunâla'nın hikâyelerinde geçen reddedilen kadınlar Züleyha gibi manevî bir tekâmülden geçmemişlerdir. Züleyha'da, ilahi aşk yolunda ilerleyen sâlikin hâllerini gören mesnevi şairlerinin hikâyeyi tasavvufî bir bağlamda yeniden şekillendirdikleri söylenebilir.

2000 Sonrası Türk Edebiyatında Züleyha'nın Yükselen Sesi

Yûsuf ile Züleyha hikâyesi anlatma geleneğinde, mesnevinin yerini romana bıraktığı Tanzimat dönemi Türk edebiyatından 21. yüzyılın sonuna kadar süren bir kesinti söz konusudur. Oysa bu süreçte yeni Türk şiirinde Yûsuf ile Züleyha hikâyesine göndermeler devam etmiştir (Çetin, 2004, ss. 77-78). Cumhuriyet Dönemi romanındaki "gerçekçi" olma çabasının yanında, dine ve geleneğe sırtını dönen yaklaşım sebebiyle kaynağını bir *Kur'ân* kıssasından alan Yûsuf ile Züleyha konusu, tahkiyeye uygun yapısına rağmen romanlarda işlenmemiştir (Ümütlü, 2018, s. 241). Mesnevilerin neredeyse masallarla eş tutulduğu, romanın ise hayatın gerçekliğini yansıtmaya talip bir tür olarak öne çıktığı bir ortamda eser veren yazarlar, Yûsuf'u bir kez gören Baziga'nın malını mülkünü terk edip kendini ibadete adanması yahut beli bükülmüş Züleyha'nın bir anda gençliğine ve güzelliğine kavuşması gibi olağanüstülükleri bünyesinde barındıran bir konuyu romanlarına taşımaktan imtina etmişlerdir. Ne var ki 1970'lerden itibaren edebiyatımızda etkisini gösteren postmodern yaklaşım, realist/pozitivist/seçkinci bir anlayıştan ziyade geleneksel alana ve popüler alana kucak açan çoğulcu bir estetik anlayış sunmuştur. Bu, herkesin kendi biçimini oluşturduğu, yaratıcılığa her türlü estetik tabunun dışında sınırsız olanağın sunulduğu bir dönemdir (Ecevit, 2016, s. 69). Postmodern edebiyatın -modernist edebiyatın seçkinciliğinin aksine- din ve gelenekle

barışması, bunun yanında sanatın popülerleşmesine olanak tanınması gibi hususlar roman yazarlarını yeniden Züleyha'nın aşkına yöneltmiştir. 2000 sonrası Türk edebiyatında Yûsuf ile Züleyha hikâyesini konu alan bizim tespit edebildiğimiz 9 adet roman yazılmıştır.²⁴ Romanlardaki Züleyha karakterinin detaylı tahlili bu makalenin hacmini aşacağından konuyu özetleyen maddeleri sıralamakla yetiniyoruz:

1. 21. yüzyılda kadın hakları alanında meydana gelen gelişmelerle birlikte kadının toplumdaki edilgen rolünün değişmesi roman türüne de yansımıştır. Dolayısıyla mesnevilerde Yûsuf'a göre biraz daha geri planda kalan Züleyha; aşkının büyüklüğü, çektiği sıkıntılar ve yaşadığı tereddütlerle roman yazarlarının odağı hâline gelmiştir. Örneğin Nazan Bekiroğlu, *Yûsuf ile Züleyha'da*, "Züleyha'nın Gelecek Zamanlara Seslenmesi (Bekiroğlu, 2015 : 80-83)" başlıklı bir bölüme yer verir. Böylece Züleyha, gerçek ya da kurmaca bütün zamanların kadınlarına seslenerek kendisinin "fethedilmeyi bekleyen bir kale" değil, "aşkı için mücadele eden" konumunda olduğunun altını çizer. Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı romanında ise Züleyha, tıpkı kendi kanını emerken can veren kaplanlar gibi *heva, hubb, ışk, vedd* hâllerinden geçip sonunda Hakk'ın varlığında fenaya ermektedir (Bulduk, 2014, s. 144).

2. Roman yazarları, genel olarak Züleyha'nın hakkını teslim etme gayretindedirler. Bu yüzden zaman zaman araya girip bu düşüncelerini açıkça ifade etmekten çekinmezler. Örneğin *Züleyha'da*, anlatıcı Zülfazl, meclistekilere "Züleyha'yı sevmeyenler bu meclisi terk etsinler!" diye seslenir (Bulduk, 2014, s. 80). *Pirahen'de* ise anlatıcı olan gömlek bu durumu, "İffet yoksunu bir kadın mıydı Züleyha? Hayır, binlerce, milyonlarca kez hayır..." ifadesiyle dile getirir (İşleyen, 2017, s. 195). *Aşkın Meali I'de*, Züleyha, Yûsuf'a bıraktığı mektupların ardından bilinmez bir diyara gider. O giderken anlatıcı, "Seni anan diller anlamadı yüreğini. Altı üstü bir aşk diyecek kadar aşk yetimiydiler." sözleriyle onun yasına ortak olur (Yağmur, 2012, s. 180).

3. Mesnevi şairlerinden farklı olarak roman yazarları, yoğun bir şekilde Züleyha'nın iç dünyasına eğilerek onu anlama çabasına girerler. Örneğin *Yûsuf ile Züleyha'da*, sadakatin sıradanlığı ile tensel uyanışın ve ihanetin

---

²⁴ Söz konusu romanların yazarları ve ilk yayın tarihlerine göre sıralaması şu şekildedir: **1.** Nazan Bekiroğlu, *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün* (2000) **2.** Abdülhakim Koçin, *Her Gece Hece Hece Sayıklayan Sevgili Yûsuf ve Züleyha* (2007) **3.** Zeki Bulduk, *Züleyha/Hüzün Bulutlarında Ağlayan Kadın* (2010) **4.** Halil İbrahim Polat, *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha* (2012) **5.** Sinan Yağmur, *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha* (2012) **6.** Coşkun Mutlu, *Yusuf ve Züleyha* (2012) **7.** Murat Koçak, *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf* (2013) **8.** Melike Çakmak, *Zindandan Saraya Hz. Yusuf* (2015) **9.** Şener İşleyen, *Pirahen* (2017)

sıradışılığı arasında bocalayan Züleyha'nın iç çatışması şu cümlelerle anlatılır: "Potifar dedi Züleyha, Potifar çağır beni. Dipsiz kuyularda yitirme beni. Sesi öyle kısık, öyle soluktu. Potifar, çağır beni. Yûsuf, dedi Züleyha'nın teni. Teninde yalkıya bırakılmış atların yeeleri (Bekiroğlu, 2015 ,s. 85)." *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf'ta*, yaşadığı olaylardan sonra inzivaya çekilen Züleyha, günlük türünün samimiyetine yaklaşan cümlelerle kendisiyle hesaplaşır ve başından geçenleri birinci ağızdan okurla paylaşır. Böylece onu hataya sürükleyen yoğun duygular ve sonrasındaki nefis terbiyesi psikolojik bir derinlikle anlatılır. *Aşkın Meali I'de* yer alan uzun mektuplar, Züleyha'nın duygularını ve iç çatışmalarını yansıtmak üzere romana eklenmiştir.

4. Roman yazarları, kendi kurgularını oluştururken büyük ölçüde tefsirlerden ve mesnevilerin olay örgüsünden yararlanmışlardır. Bunun yanında bazı roman yazarları; Baziga ile Züleyha'nın dertleşmesi, Züleyha'nın Gelecek Zamanlara Seslenmesi, Züleyha'nın Sahal adlı bir kadınla çölde inzivaya çekilmesi, Züleyha'nın babasının kumar borcu nedeniyle Potifar'a satılması gibi gelenekte bulunmayan bazı epizotları da kendi kurgularına eklemişlerdir.

Sonuç

Mitlerin, ilahî mesajın bozulmuş şekilleri olduğu fikri göz önüne alındığında çeşitli toplumların Antik Çağ anlatılarında yer alan reddedilen kadın motifinin Züleyha karakterinin arketipi olarak okunması mümkündür. *Tevrat'ta* şehvetperest bir kadın olarak yer alan Potifar'ın karısı, İsrailoğulları'nın Mısır'a intikalini sağlayan olayları tetikler. *Kur'ân* anlatımında ise Yûsuf bilge bir peygamber, onun imtihan basamaklarında yer alan Azîz'in karısı ise tövbekar bir kadın görünümündedir. Kutsal kitap yorumlarında konu detaylanmış ve çeşitli motiflerle süslenerek edebî anlatılara malzeme olmuştur. Böylece İslam coğrafyasında ve Türk edebiyatında uzun yıllar varlığını sürdürecektir. Yûsuf ile Züleyha mesnevileri ortaya çıkmıştır. Ne var ki bu kadim anlatma geleneğinde, Türk edebiyatının yönünü Batı'ya döndüğü Tanzimat yıllarından 20. yüzyılın sonuna kadar süren bir kesinti yaşanmıştır. Ancak postmodernizmin çokseslilik özelliğinden etkilenen 2000 sonrası Türk romanında Züleyha'nın sesi yeniden yükselmiştir. Züleyha'nın yeniden anlatma esasına dayalı edebî metinlere konu olması, zengin bir kültürel mirasın geleceğe taşınması adına sevindirici bir gelişme olsa da bu tür eserlerde özenli bir dilin kullanılması, popülizmden uzak durularak gelenekle sağlam bir ilişkinin kurulması gibi hususlar önem arz etmektedir. Bu noktada metinlerarasılık ile özgünlüğün

sınırlarını belirleyen, yazarların gelenekle kurduğu ilişkinin boyutlarını ortaya koyan bilimsel çalışmalara ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Açıklamalı Kutsal Kitap. (2010). İstanbul: Yeni Yaşam Yay.

Adamo, D. (2013). The Nameless Wife of Potiphar and Her Contribution to Ancient Israel. *OTE*, 26 (2), 221-246.

Akdağ, S. (2009). Klasik Türk Edebiyatında Adına Mesneviler Yazılan Kadın: Züleyha. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 40 (1), 59-74.

Bekiroğlu, N. (2015). *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*. İstanbul: Timaş Yay.

Budge, W. (2013). *Egyptian Tales and Romances Pagan, Christian and Muslim*. Abingdon: Routledge.

Bulduk, Z. (2014). *Züleyha*. İstanbul: Koyu Kitap Yay.

Burlinngame, W. (1994). *Buddhist Parables*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited.

Cuypers, M. (2015). *The Composition of the Qur'an Rhetorical Analysis* (translation by Jerry Ryan). London: Bloomsbury Academic.

Çakmak, M. (2015). *Zindandan Saraya Hz. Yusuf*. Ankara: TDV Yay.

Çetin, N.(2004). *Yeni Türk Şairinin Yusuf ile Züleyha Hikâyesi Duyarlığı*, Ankara: Hece Yay.

Çonkor, B. (2016). Surelerin Belirli Dönemlere ve Olaylara İzâfesi. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 19 (48), 129-152.

Daşdemir, Ö. (2012). *Halk Hikâyesi Olarak Yusuf ile Züleyha*. İstanbul: Fenomen Yay.

Ecevit, Y. (2016). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yay.

Erat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Euripides, (2015). *Hippolütos* (çev. Y. Onay). İstanbul: Mitos-Boyut Yay.

- Firdevsî, (1967). *Şehname* (çev. N. Lugal, K. Akyüz). C.2, Ankara: MEB Yay.
- Friedmen, M. (1969). Joseph and Potiphar's Wife in World Literature (Book Review). *The Classical Journal* 65 (3), 126-128.
- Gilgamiş Destanı, (2018). çev. Sait Maden. İstanbul: TİB Kültür Yay.
- Ginzberg, L. (1910). *The Legends of the Jews*. V.2, Philadelphia: The Jewish Publication of America.
- Gürkan, S. L. (2016). *Anahatlarıyla Yahudilik*. Ankara: İSAM Yay.
- Giritli Sırrı Paşa, (2013). *Yusuf Süresinin Güzellikleri* (haz. Galip Seratlı). İstanbul: Selis Yay.
- Hamdî, H. (1991). *Yusuf u Züleyhâ* (haz. N. Onur). Ankara: Akçağ Yay.
- Harman, Ö. (2002). "Kitâb-ı Mukaddes", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 25, ss. 75-76). Ankara: TDV Yayınları.
- Hasenî, İ. (2015). *Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* (çev. Dilaver Selvi). C.4, İstanbul: Semerkant Yayınları.
- Hmeros, (2014). *İlyada* (çev. Azra Erhat, A. Kadir). İstanbul: TİB Kültür Yayınları.
- Hornung, E. (2004). *Mısır Tarihi* (çev. Z.A. Yilmazer). İstanbul: Kabalcı Yay.
- İsfahânî, R. (2012). *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü* (Tercüme: A. Güneş, M. Yolcu). İstanbul: Çıra Yay.
- İşleyen, Ş. (2017). *Pirahen*. İstanbul: AZ Yay.
- Koçak, M. (2013). *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Koçin, A. (2012). *Her Gece Hece Hece Sayıklayan Sevgili Yûsuf ve Züleyha*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kur'an-ı Kerim Meali. (2011). Ankara: DİB Yay.
- Kurtubî, M. (1999). *el-Câmiul li Ahkâmi'l Kur'ân* (Ter. M.B. Eryarsoy). C.9, İstanbul: Buruc Yayınları.
- Kutub, S. (1986). *Fîzilâl-il-Kur'an* (Mütercimler: E. Saraç, İ. H. Şengüler, B. Karlığa). C.8, İstanbul: Hikmet Yayınları.

- Mevdudi, E. (1997). *Tefhimu'l Kur'an, Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri* (çev. M. Kayani, Y. Karaca vd.), C.2, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mir, M. (2005), Kur'an'da Yûsuf Kıssası: Taslak, Temalar ve Karakterler, çev. Ali Akay, *Dicle Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 7, (2), ss. 183-200.
- Mutlu, C. (2013). *Yusuf ve Züleyha*. Ankara: Kültür Ajans Yay.
- Öztürk, Z. (2013). "Züleyha", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 44, ss. 552-553). İstanbul: TDV Yayınları.
- Panken, A. (2010). "Joseph and Potiphar: The Named, The Neutered and the Neutralized", *ReformJudaism.org*. Erişim Tarihi: 30.7.2018
- Polat, H. (2012). *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*. İstanbul: Granada Yay.
- Redford, D. (1970). *A Study of the Biblical Story of Joseph*. Leiden: E.J. Brill.
- Schroeder, C. A. (1977), "The Persea Tree of Egypt", *California Avocado Society*, Volume 61, ss. 59-63.
- Settârî, C. (2014). *Züleyha'nın Aşk Derdi* (çev. M. Kanar). İstanbul: Şule Yay.
- Strong, J. (2008). *The Legend of King Asoka*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited.
- Taberî, M. (1991). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi II* (çev. Z. K. Ugan, A.Temir). İstanbul: MEB Yay.
- Taberî, M. (2001). *Câmiu'l-Beyân Te'vîli'l-Kur'ân* (çev. H. Karakaya, K. Aytekin). C.5, İstanbul: Hisar Yayınevi.
- Talmud. (1910). (translated by H. Polano). Philadelphia :Leary's Book Store.
- Tökel, D. (2009). Kutsal Metinleri Anlamada Mitolojinin Rolü. *Milel ve Nihal*, 6 (1), 165-193.
- Tökel, D. (2016). *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*. İstanbul: FSM Vakıf Üniv. Yay.
- Türkdoğan, M. (2011). *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma (E-kitap)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ulutürk, V. (1992). "Binbir Gece", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 6, ss. 180-181). İstanbul: TDV Yayınları.

Ümütlü, S. (2018). *Bir Kur'an-ı Kerim Kıssasının Romana Dönüşümü: Yusuf Kıssası Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.

Ümütlü, S. (2019). Asaf Hâlet Çelebi'nin Portresi ve Kunâla Şiirine Metinlerarası Bir Bakış, *BEU SBE Dergisi*, 8. (1), ss. 87-106.

Yağmur, S. (2012). *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*. Konya: Akademi Yay.

Yazır, H. (1992). *Hak Dini Kurân Dili*. C. 5, İstanbul: Azim Dağıtım.

Zemahşerî, (2017). *El-Keşşaf* (çev. H. Ünal). C. 4, İstanbul: Ekin Yay.

The Place Of Tamerlane In The Nasreddin Hodja's Jokes¹

Abduselam ARVAS*

Abstract

Nasreddin Hodja is the most common type of joke in the Turkic world. For this reason, many studies have been done on Nasreddin Hodja type and his jokes both at home and abroad. In the researches, besides Nasreddin Hodja's historical personality, other problems were discussed. However, it has not been clearly established that he really lived and scientists have not reached an agreement on this issue. Indeed, some researchers say it might be Nasireddin Tusi; others claimed that he was a kadı (judge) who lived in Anatolia. On the other hand, some researchers have stated different ideas about the time when he lived from the anecdotes mentioned between him and Timur. However, it is understood that this has no historical basis.

The research material of this article consists of four jokes. Nasreddin Hodja and Tamerlane were examined in these jokes. For that reason, firstly general information about humor was given and then it is expressed that it has many subgenres such as joke, tale and philosophical phrases. Short information about the historical personalities about Tamerlane and Nasreddin Hodja were given by emphasizing that the humor has many functions on the basis of joke. Later, the emergence time and the partaking in the written sources of Nasreddin Hodja jokes were discussed. Moreover, how Tamerlane was reflected in the jokes was examined in the texts of these four jokes. As a result, it was seen that the basis of some jokes is the traveller theme and it was determined that Tamerlane was reflected negatively in the jokes as a result of "Ankara War". However, Tamerlane takes place in the jokes as a folkloric type but not a historical personality. For that reason, it is generally seen that there is an attitude against not only Tamerlane but also the rulers.

Key Words: Anatolian, folk, humor, Tamerlane, Nasreddin Hodja, anecdote.

Timur'un Nasreddin Hoca Fıkralarındaki Yeri

Öz

Nasreddin Hoca Türk dünyasında bilinen en yaygın fıkra tipidir. Onun için gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında Nasreddin Hoca tipi ve fıkraları üzerine birçok

---

¹ Bu makale, 13-14 Eylül 2017 tarihinde Taşkent'te (Özbekistan) düzenlenen "Temuriylar Davrida İlm-Fan va Madaniyat Halkaro İlmıy Konferentsiya" adlı sempozyumda "Onadolu Hududi Xalk Latifalarıda Amir Temur Shaxsining İfoda Etilishi" başlığıyla Özbekçe sözlü olarak sunulan bildirinin değiştirilmiş, genişletilmiş ve İngilizceye tercüme edilmiş şeklidir.

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Elmek: arvasnarin@gmail.com. Orcid Id: 0000-0002-7553-183X.

çalışma yapılmıştır. Yapılan araştırmalarda Nasreddin Hoca'nın tarihî kişiliği yanı sıra başka problemler de ele alınmıştır. Ancak onun gerçekten yaşamış biri olduğu kesin olarak ortaya konulamamış ve bu konuda bilim adamları bir mutabakata varamamışlardır. Nitekim bazı araştırmacılar onu Nasıreddin Tusi olabileceğini söylerken bazıları ise Anadolu'da yaşamış bir kadı olduğunu ileri sürmüştür. Bazı araştırmacılar ise Timur ile onun arasında geçtiği söylenen fıkralardan hareketle yaşadığı zaman hakkında değişik fikirler beyan etmiştir. Ancak bunun da tarihsel bir temeli olmadığı anlaşılmıştır.

Bu makalenin araştırma malzemesini ise dört fıkra oluşturmaktadır. Bu fıkralarda Nasreddin Hoca ve Emir Timur incelenmektedir. Onun için makalede öncelikle mizah hakkında genel bilgiler verilmiş ve mizahın; fıkra, masal, hikmetli söz gibi birçok alt türünün bulunduğu ifade edilmiştir. Fıkra temelinde mizahın pek çok işlevi olduğu vurgulanarak Emir Timur ve Nasreddin Hoca'nın tarihsel kişilikleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Daha sonra Nasreddin Hoca fıkralarının ne zaman ortaya çıktığı ve hangi tarihten itibaren yazılı kaynaklarda yer aldığı tartışılmıştır. Ayrıca Emir Timur'un bu fıkralarda nasıl yansıdığı dört fıkra metni üzerinden irdelenmiştir. Neticede bazı fıkralara seyyah süjelerin temel oluşturduğu görülmüş ve Timur'un "Ankara Savaşı" dolayısıyla fıkralara olumsuz yansıdığı tespit edilmiştir. Ancak fıkralarda Timur tarihsel bir şahsiyet olarak değil bir folklor tipi olarak yer almaktadır. Onun için fıkralarda sadece Timur değil genel olarak yöneticilere karşı bir tavır alınmış görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, halk, mizah, Timur, Nasreddin Hoca, fıkra.

Introduction

Humor² can be defined widely as the oral works which aim to make people think, entertain and laugh by reflecting the amusing, unusual or conflicting sides of the events. There are also some other definitions for humor, which is a large concept, that consists of the works such as joke³, tale and philosophical phrases. For instance, B. Aydın expressed that humor which means joke, amusement comes from Arabic word "müzah" and it found a place as a humor in Turkish and one of the widely used genres of humor is satire. In addition to this, he states that jokes are one of the most effective and the oldest works of oral humor in terms of satirizing a person or an event (Aydın, 2002, 25). Another researcher indicated that humor is an elocution which is stated in the most proper time and attitude briefly and thus, everything such as politics, social events, habits, daily life, current events

---

² For a few researches on humor and humor theories in our country, please see (Türkmen, 2013; Eker, 2014; Bayraktar, 2010).

³ It should be noted that the concepts such as witticism and anecdote in text are used in the same sense with joke.

can be the subject of the humor (Kılınç, 2007, 55). These works can arise verbally and they can be written out later.

In fact, İ. Pala states that humor works arose verbally then gained a literal identity by being written out (Pala, 2011, 324). However, the written works can be spread out later by telling among the people. So, it can be said that verbal and written traditions affected each other mutually.

In this case it can be said that humor is an umbrella notion which consists of many genres such as initially joke, gentle words and philosophical phrases. For that reason, every single event related to the life can be a subject of humor. Thus, humor is one of the important imagination components discovered by the human being throughout the history. There is no community without a sense of humor and each community can only be understood by the humor that it has. In other words, one of the ways to identify the communities is to understand their humor tradition. Based on this information, it can be said that like every nation, the Turks have a very old humor tradition. It is known that the first humor works of Anatolian folk literature are the genres such as tale, theatrical plays and jokes. Apart from two other genres, the jokes have an important place generally in all Turkish communities, specifically in Anatolian literature.

Although İ. Başgöz pointed Nasreddin Hodja as an anti-hero (Başgöz, 1999, 9) he is one of the most important joke heroes in Anatolia. The jokes of Nasreddin Hodja have played a key role in the tradition of Anatolian jokes since the 15th century. Moreover, this character is still the most important hero in today's Anatolian folk jokes. Of course, when it is talked about Nasreddin Hodja, it reminds of Tamerlane. He has an important role in Turkish world with his historical personality but at the same time he is mentioned with Nasreddin Hodja in the verbal or written jokes. So, we face Tamerlane frequently both in the real events in the history and some other adapted jokes attributed to Nasreddin Hodja. So, who are Tamerlane and Nasreddin Hodja that have come from the very ancient periods to today in Anatolian humor tradition and are alive in the community by taking place in the same joke texts? We need to take a glance at their historical personalities before touching upon their characteristics reflected in the jokes. Thus, it will be possible to comment on the jokes more truly.

1. The historical personalities of Tamerlane and Nasreddin Hodja⁴

Tamerlane is originally Mongolian. Three generations after Genghis Khan, the Mongols became Muslim and mixed with the Turks who were their neighbours. Tamerlane, whose mother tongue was Chagatai Turkish, was born in Shehrisebz (today in Uzbekistan) in 1336. His father, Turagay, the ruler of Chagatai Khanate would love Emir Kulal who was a famous Naqshbandi Sheikh. Emir Kulâl sent Shemseddin Kulal, one of his students, as a consultant to Tamerlane. When he was young, he fell off the horse and broke his foot during a conflict and his right foot became permanently disabled. He was called as Timur-Lenk (Lame Timur) by especially his opponents. At the age of 34, he became the ruler of Balkh and also known as Gûrgan since he got married a woman from the Genghis Khan dynasty (Ekinci, 2010, 18).

As he had seen himself as the heir of Genghis Khan, he conquered the whole Turkistan. However, Tamerlane revived the Muslim Turkish settlements which were ravaged by Genghis Khan previously. When two rulers escaped from him had resorted to Bayezid I, Tamerlane advanced upon Anatolia. Former Anatolian governors had visited him and provoked him against Bayezid I. When Bayezid I disdained Tamerlane and discountenanced his messengers, a great war occurred among these two sultans. As a result, Tamerlane defeated Bayezid I in Ankara war in 1402. For that reason, Tamerlane is not loved by the Anatolian Turks (Ekinci, 2010, 18). Moreover, he became the subject of jokes with his negative sides.

When it comes to Nasreddin Hodja, other important character in Turkish world, he is one of the most significant humor masters and scholars in Turkish literature and tradition according to some written sources in Anatolia (i.e. Lami-i Chelebi, Evliya Chelebi, etc.). He was born in Hortu Village of Sivrihisar in 1208, he was well-educated, he had the professions such as imam, mufti and judge and died in Akshehir in 1284. His father was Abdullah Efendi, the imam of Hortu Village and his mother was Sıdıka Hatun from the same village. He had madrasah education in Sivrihisar firstly, then he came back to Hortu village and became the imam after his father's death. He settled in Akshehir in 1237 and took courses from Seyyid Mahmud Hayrani and Seyyid Hacı İbrahim and kept his studies related to

---

⁴ The main purpose of this article is to examine the four jokes mentioned by connecting to Nasreddin Hodja. For him, very general information about these individuals will be given here. Because there are enough information in many researches about these individuals. For Nasreddin Hodja please see (Özkan, 1983; Türkmen, 1996; Köprülü, 2004; Boratav, 1996; Sakaoğlu-Alptekin, 2009) and for Tamerlane see (Aka, 1991; Alan, 2007; Şimşirgil, 2017). In addition, for a local and foreign critical bibliography of Nasreddin Hodja, see (Türkmen, 2013, 12-26).

Islam (Banarlı, 1971, 304; Önder, 1986, 5; Tokmakçioğlu, 1991, 22; Köprülü, 2004, 21-22; Özkan, 1999, 18; Sakaoğlu-Alptekin, 2009, 31-34; Türkmen, 2013, 11).

As he had given lectures at the madrasah and had become a judge, he was given the name Nasuriddin Hâce, later this name was converted to Nasreddin Hodja. The true information about his life was mixed with the rumours due to the extreme love of people. Among these rumours, it was related that he had met Seljuk sultans and talked to Tamerlane who had lived at least a hundred years later him (Banarlı, 1971, 304; Köprülü, 2004, 21-22; Sakaoğlu-Alptekin, 2009, 23). Moreover, this character was adopted by the people from Afghans to Persians, from Uzbeks to Arabs (Köprülü, 2004, 20; Özkan, 1999, 17; Türkmen, 2013, 11) and he was remembered with the nicknames such as “Hodja Nasreddin”, “Molla”, “Hoca”, “Efendi”. In short, it is seen that, alike Tamerlane, Nasreddin Hodja is also an important person in Turkic world.

2. The Nasreddin Hodja jokes in the written sources

Tamerlane, also known with the nickname “Sahipkiran” is one of the important personalities who had played a great role in the history of Turkish people. Because, the empire that he founded once upon a time, almost united the borders of Turkish people. Moreover, this great empire had great contributions to both humanity civilizations and Turkish culture and history. For instance, he participated to the communions of the scholars, had Ahmet Yesevi's shrine repaired, and established a relation with Emir Seyyid Kulal and Seyyid Baraka. When all these are taken into consideration, it will be seen that he gave importance to moral/spiritual sciences. As Tamerlane was a ruler, the information about him is more realistic. In another words, there is no doubt that he was a real character.

On the other hand, it is impossible to give exact information about the historical identity of Nasreddin Hodja. For that reason, he was known as “Apendi”, “Afandi”, “Molla Nasreddin” “Hoca”⁵ in the Central Asia, moreover he was associated with Aldar Kose (Constantin, 1997, 70)⁶ and it

---

⁵ In previous studies, this issue has been examined in detail. Therefore, we did not feel the need to tell this issue long. For more information about name of Nasreddin Hodja in the Turkic World please see (bk. Özkan, 1983, 137; Sakaoğlu-Alptekin, 2009, 27-28; Türkmen, 2013, 11).

⁶ In this research translated by A. O. Öztürk, the jokes of Nasreddin Hodja, printed in Kirghiz language, were compared with the themes in Uzbek, Ottoman, Kirghiz and Crimea Tatars.

can be said that Nasreddin Hodja can be a Turkmen, Uzbek, Azeri or Uyghur. For instance, H. Tehmasib and M. Sultanov from Azerbaijan state that he is Nasirüddin Tusi, the famous scholar of 13th century (Kafkasyalı, 2002; Sakaoğlu-Alptekin, 2009, 59). In fact, his real name's being Hacı Nasirüddin in Anatolia (Banarlı, 1971, 305) confirms this claim. Some researches associated him with Ali Şir Neva-i (Biray, 1998, 57). As a result, Nasreddin Hodja was associated with historical personalities in the resources both in Anatolia and Central Asia, but there has not been certain information about his tribe. Because, he was known in every geography that the culture of Turkic people has lived from Central Asia to the Balkans⁷ and each community embraces him (Boratav, 1996, 87-88; Özkan, 1999, 18; Albayrak, 2006, 419; Türkmen, 2013, 26).

If so, why was Nasreddin Hodja who was storied to live in 13th century considered as coeval of Tamerlane who came to Anatolia 116 years after Hodja's death? (Banarlı, 1971, 304) One of the reasons of this is that the folk tradition wanted to see it so. The other reason is the dominance of Mongols in the period of Anatolian Seljuk (Banarlı, 1971, 304). In this case, Tamerlane, who came to Anatolia two centuries after the Mongols, was united with the negative sides of former Mongol commanders. Thus, Tamerlane emerged as a folkloric character alike the other important people in folk literature especially in the anecdotes.

The researches indicate that the jokes arose from the historical experience and gathered around Nasreddin Hodja emerged in Anatolia in 13th century (Kocatürk, 1970, 110; Banarlı, 1971, 304). However, Nasreddin Hodja was mentioned for the first time in "Saltukname" written by Sarı Saltuk in Anatolia in 1480 (Boratav, 1996, 21; Özkan, 1999, 18). The handwritten "Letaifname" written by Lamii Chelebi in 1581 and kept in Paris State Museum mentions about Nasreddin Hodja as well as Tamerlane (Özkan, 1983, 140; Halıcı, 1994, 2; Boratav, 1996, 22). In fact, V. Mahir Kocatürk also expresses that the jokes of Hodja can be seen in the written works after the 15th century and these can be found in "Letaifname", Yahya Bey and "Hamse" of Atayi (Kocatürk, 1970, 110). Some researchers say that Hodja's anecdotes were transcribed in 16th century (Tokmakçioğlu, 1991, 17; Türkmen, 2013, 14). Sakaoğlu and Alptekin (2009, 8-19) state that this date includes a wider period of time such as 14th-17th centuries.

Thus, the common Nasreddin Hodja jokes of Turkish people were partly determined in this article. For detailed information about this subject see (Sakaoğlu-Alptekin, 2009, 63-83).

⁷ For more information about the place of Nasreddin Hodja in the Turkic World, please see (Özkan, 1999, 18-29; Sakaoğlu-Alptekin, 2009, 63-83; Türkmen, 2013, 19-22).

Evliya Chelebi, who lived in 17th century, recorded the relation of Nasreddin Hodja with Tamerlane in his work "Seyahatname" (Özkan, 1983, 140; Duman, 2012, 61-62). If so, it can be said that Tamerlane's taking place in the Nasreddin Hodja's jokes for the first time in the borders of Anatolia comes across the 16th century. Moreover, some researchers postdate this date to further centuries. For instance, a researcher notes that Tamerlane took place in the jokes of Nasreddin Hodja in 17th century (Başgöz 1999: 36). Mehmet Ali Kılıçbay also says that Tamerlane took place in the jokes of Nasreddin Hodja in 17th century but not the 15th century when the incidents occurred (Kılıçbay, 1996, 8).

V. Mahir Kocatürk summarizes the entrance of Hodja jokes to the written works and how these jokes kept in the written tradition as follows:

"The stories of Nasreddin Hodja, which started from its own period, told among the community and spread around the world, had entered to our literary works after the 15th century. In these stories, the Hodja was mentioned with appreciation and respect and the nicknames such as "Hace-i devr-i zaman", "salik-i Hak", "Hace-i ukdegüşa" were given to him. His jokes were told in many works after the 17th century as well as in many handwritings gathering the folk story, tale and jokes. There are also similar printings printed in the 19th century and at the beginning of the 20th century" (Kocatürk, 1970, 110).

So, this researcher also states that the Nasreddin Hodja jokes had emerged in the 13th century, entered to the written sources in the 15th century, he was mentioned very well in these sources, the genres such as story and tale beside the jokes took place in these kind of written works, similar works were written in the 19th and 20th centuries. According to this statement, the taking place of Tamerlane's in Nasreddin Hodja's jokes, as mentioned by other researchers as well, may be in the 17th century. Because, various genres were recorded together in the works related to the Hodja. Probably, Tamerlane who left a negative impression in Anatolian people also took place in these written works as a folkloric hero through the jokes.

3. The types of reflection of Tamerlane in the Nasreddin Hodja jokes

Tamerlane is generally confronted as a negative character in Nasreddin Hodja jokes which emerged in Anatolia and kept living in today. However, Tamerlane's confront as a negative character in Anatolian folk literature can only be seen in Nasreddin Hodja jokes. Yet, in the narratives living in the Anatolian community, for instance in the legends, it should be expressed that

Tamerlane is confronted as a positive folkloric hero or character.⁸ There are various reasons to see Tamerlane as a negative folkloric character in Nasreddin Hodja jokes. One of them is the governors and judges that torture the people (Banarlı, 1971, 304; Yıldırım, 1999, 5). In another words, they are the political developments (Aydın, 2002, 25). Thus, the people do not stay silent against the pressure and torture that they face and criticize them through the jokes.

Anatolian people on one hand criticize Tamerlane in Nasreddin Hodja jokes, on the other hand angry with all governors who see themselves over the people through the jokes. This issue can be explained by the “relief” theory. According to this theory, the ego under the pressure rejects exposure, experiencing the pain imposed by the outer world, beyond this, shows that these strikes can be converted to an opportunity for pleasure (Fenoglio, 2000, 8; Eker, 2014, 143). In short, the people give the required reply indirectly through the hero. In fact, Dursun Yıldırım (1999, 5) also stated that the Turkish jokes consist of the incidents that happened between the people and governors and the people do not confront the governors directly and express their ideas, attitudes and behaviours through the hero in these incidents.

According to this, the taking place of Tamerlane in Nasreddin Hodja jokes can be examined under two titles: 1. some themes written in different periods were associated with Nasreddin Hodja and Tamerlane (adaptation); 2. Invention jokes related to Tamerlane and his arrival at Anatolia. For the first one, the “old wine, new bottle” idiom defines the changing hero or themes. For the second one defines the works that came as a result of people’s understanding. In this context, 4 of Nasreddin Hodja jokes which are told among Anatolian Turks will be examined.

3.1. The old wine new bottle or new wine old bottle

The thing that is expressed under this title is an event that is faced in the folklore continuously. Namely, many old traditions find a narrative setting over time and comply with it. Or, some incidents which are newly occurred are associated with famous people. In this context, let us take a look to two jokes in which the heroes are Nasreddin Hodja and Tamerlane:

“One day Nasreddin Hodja goes to Turkish bath with Tamerlane. They sit on a stone. During the conversation, Tamerlane asks with pride: –

---

⁸ For the reflection of Tamerlane in Anatolian folk legends, please see (Yakın, 2017).

Hodja, if I were a slave, how much money would I worth? Nasreddin Hodja looks at him carefully: – Forty coins, he says. Tamerlane gets angry with him and furiously: – You, merciless man! My sash in my belly worth forty coins. Hodja replies: – I have already valorised it” (Başgöz, 1999, 37).⁹

If it is looked carefully, it can be seen that Tamerlane shows him kindness as a great ruler and takes an ordinary Hodja, Nasreddin Hodja, to the Turkish bath and his pride causes him to act in superior. Tamerlane wanted to leave Hodja in a lurch with the question he asked, but the reply of Hodja outclassed him. B. Aydın (2002, 27) evaluates “the presentation of Nasreddin Hodja as a smarter and more virtuous character in the jokes is a derogative action for the wrong” here, the wrong thing was Tamerlane’s acting superiority due to his pride.

According to the researchers, the things told in these jokes do not depend a historical event occurred between Nasreddin Hodja and Tamerlane. In fact, it was expressed by many researchers (Kocatürk, 1970, 110; Banarlı, 1971, 304; Köprülü, 2004, 21; Özkan, 1999, 21; Ertop, 1991, 10; Sakaoglu-Alptekin, 2009, 19) that this Turkish bath story belongs to Ahmedi who was a 16th century poet. According to these researchers, this event that poet Ahmedi experienced got involved in Nasreddin Hodja jokes. Briefly, it can be said that there is an adaptation here. Considering these hypotheses, Nasreddin Hodja took Ahmedi’s place and Tamerlane took a rich governor’s place. Thus, the people and incidents in the story were totally adapted to the others. Another joke similar to this one is famous elephant anecdote:

“Tamerlane sends one of the elephants in his army to the hometown of Nasreddin Hodja. The elephant was so big and glutton that it eats all grass and hays in the village. The peasants cannot stand to this situation. They set off to complain the situation to Tamerlane asking Nasreddin Hodja to accompany them. They promise to support Nasreddin Hodja but on the way they run away one by one. Hodja, being alone visits Tamerlane. Hodja sees that Tamerlane is very angry at the moment, so he waives the complaint and says: – All the villagers are very pleased with the elephant that you sent to our village. However, the poor animal is alone. We would like to ask you to send a female elephant. I came here to say it. Tamerlane feels very happy and orders his men to send a female elephant to Hodja’s village. Nasreddin Hodja returns his village alone. All the villagers were expecting the good news. They ask Hodja when Tamerlane will take the elephant back.

---

⁹ The variants of this joke are told as a legend in Kütahya. As Tamerlane gave his belt (sash) to the bath owner, the name of the bath in this legend is “Belt Bath”. Please see (Yakın, 2017).

Nasreddin Hodja smiles and says: -He will not take it back. He was so happy with the service that he will also send the female elephant” (Sakaoğlu-Alptekin, 2009, 219-220).

In this joke, Nasreddin Hodja punishes the villager who does not keep his promise, is afraid of the ruling power and coward. Moreover, there is also a message that if the villager does not fulfil his responsibility and keeps silence, he deserves to be ruled so. Thus, Hodja gives the message that it is impossible to overcome bad situations by being coward and he shows their poor situation by leaving them to a worse situation. Again it should be expressed that this is not a historical event that occurred between Tamerlane and Nasreddin Hodja. It is also stated that this joke is not a historical case between Emir Timur and Nasreddin Efendi. This incident that happened in reality was associated with these two folkloric heroes later.

In fact, V. Mahir noted that the elephant story belongs to Hakkı Pasha, the governor of Edirne and this anecdote can be found in “Historical Jokes” written by Ali Fuat Türkgeldi (Kocatürk, 1970, 110). It is known that Hakkı Pasha had lived in 18th century (Güler, 2015). If so, there is an adaptation in this joke. In another words, some incidents that belong to some historical personalities were associated with the personalities that had lived in previous centuries. Sakaoğlu and Alptekin (2009, 8) express as “The joke does not belong to Hodja, but is attached to his name” this situation. Of course, it should be insicated that these people eluded from their real identities and converted to a folkloric hero. However, there is another issue related to this joke which should be noted: This joke can be a variant of an old joke which can be faced in the handwritings. In fact, this joke can be found in the written texts which were gathered by Boratav (1996, 150) in his book and it is told with some changes. So, this joke can be based on the event of Hakkı Pasha. In short, like Ahmedi’s situation, as the joke carries the traveler themes which can be a topic of a narrative, it seems to be was associated with Tamerlane and Nasreddin Hodja.

3.2. Understanding of people and joke

As it was mentioned before, there are some “invention”¹⁰ folk jokes which do not depend a historical event beside the traveler themes in the Nasreddin

---

¹⁰ Some researchers, based on Ahmet Rasim’s idea, use the term of “fitting joke” for the anecdotes they think not belong to Nasreddin Hodja (Sakaoğlu-Alptekin, 2009, 25). The term we use here is rather should be understood as jokes that have no historical basis. Therefore, the “invention” term is preferred here.

Hodja jokes in which Tamerlane takes place. These are directly related to the invasion of Anatolia by Tamerlane. Thus, they are united with the Mongol pressures who vandalized Anatolia two centuries before. For instance, one of these jokes is as follows:

“Tamerlane was an ugly man. One day, while he was having a haircut in a barbershop, he looks at the mirror and sees his ugliness and starts to cry. Nasreddin Hodja is with him, too. When Hodja sees Tamerlane crying, he starts to cry as well. The people next to Tamerlane start to tell nice stories and Tamerlane stops crying. But Hodja keeps crying. Upon this Tamerlane asks: Hodja, why are you crying?” Hodja replies: “My sultan, you saw your face once in the mirror and cried. But we always see your face in daytime and at night. If we do not cry, who will cry?” (Boratav, 1996, 179-180).

As it is understood from the information given about Tamerlane, it is certain that he did not live in the same period with Tamerlane. Despite this; it is a factoid to illustrate these two personalities in the same period. Moreover, the people want to see these two folkloric heroes together. In fact, the reply of Nasreddin Hodja makes Tamerlane laugh in the end of joke. People love it to happen like this as well. For that reason these “invention” jokes were invented. However, it can be said that one of the reasons lying beneath it is the invasion of Anatolia by Tamerlane. Another joke is as follows:

“One day Hodja and Tamerlane were sitting face to face. There was only a cushion between them. Tamerlane was angry with Hodja and asked him “tell me Hodja, what is the difference between you and a donkey?” Hodja replied “just a cushion my sultan” (Başgöz, 1999, 38).

When this joke is examined, it is obvious to see exaggeration and invention together. In fact, it is difficult to give such a reply to a ruler whom everybody was scared. However, the people get their revenge from the unfair people by associating that they have in mind with Hodja. The reason why Hodja speaks in this way is, according to İ. Başgöz (1999, 36-37), Bayezid's committing suicide while he was a hostage of Tamerlane and this subject matter is valid for all governors and sultans, in short for all authorities. As a result Tamerlane becomes just a symbol for all cruel rulers. Here, how the knowledge of people converted the historical people to a folkloric hero is seen obviously. In fact, saying the word indirectly to someone without hurting him is expressed in one of our proverbs as follows: “I am telling to my daughter but my daughter-in-law, you also listen what I say”. In short the knowledge of people sends message to all negative rulers through Tamerlane.

Conclusion

There are jokes based on a historical event beside the “invention” ones. However, it is not easy to determine the person, time and place truly in the jokes as the jokes have an exploring and changeable structure. In fact, it is said that the Seljukian period Turkic civilization and the social situation of 13th century can be felt in most of the Nasreddin Hodja jokes and these are real Hodja jokes (Kocatürk, 1970, 110). But later, many jokes which do not belong to Hodja were added to them (Sakaoğlu-Alptekin, 2009, 122). Thus, the pleasure and idea of the people arrogated many jokes which they love to Hodja. The Nasreddin Hodja jokes fulfil many serious functions such as thinking and teaching. The Nasreddin Hodja character carries a criticizing wording in the jokes related to judgement and governing. For that reason, some of the jokes created directly related to Tamerlane are made-up by people; some of them were emerged from true incidents. If Nasreddin Hodja and Tamerlane are accepted as historical personalities, there is more than one century time difference between their deaths. Despite this, as Tamerlane had contacted to other scholars and poets, he was remembered with the name of Nasreddin Hodja and both of them became the topic of same jokes. Thus, these two historical personalities were converted to folk humor characters.

In short, the reflection types of Tamerlane in the jokes which are an important genre of Anatolian folk humor were examined in this article. As a result, it was determined that other Mongols who vandalized Anatolia two centuries and Tamerlane were united and moreover he was claimed to be a Mongol. However, Tamerlane was not a Mongolian but a Turkic ruler. He had a great role in the protection of Sunni belief. Despite Ottomans being Sunni, the brother struggle between them caused Tamerlane to be remembered as a cruel ruler among the Anatolian people. Thus, he took place in Nasreddin Hodja jokes in Anatolia rather a negative folkloric character. Besides, when historical sources are compared with the old works, it is seen that the heroes of some jokes in which Tamerlane takes place are other people. As a result, the Anatolian people discredited Tamerlane as a result of the unfortunate struggle between Tamerlane and Bayezid I. The people converted both his dream to advance upon Anatolia and the incidents that other people had to jokes which took place around Nasreddin Hodja and Tamerlane. Of course, the people of Anatolia had not ignored to send strong messages to cruel rulers through Tamerlane.

RESOURCES

- AKA, İsmail (1991). Timur ve Devleti. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ALAN, Hayr nnisa (2007). Bozkırdan Cennet Bahesine Timurlular. İstanbul:  t ken Neşriyat.
- ALBAYRAK, Nurettin (2006). Nasreddin Hoca. İslam Ansiklopedisi. (c.32, s. 418-420). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- AYDIN, Bilgen (2002). Mizah Yaratma Eyleminde Nasreddin Hoca. Milli Folklor, S. 55, s. 25-30.
- BAŞGÖZ, İlhan (1999). Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- BAYRAKTAR, Zülfikar (2010). Mizah Teorileri Ve Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Tahlili. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- BİRAY, Nergis (1998). Türkmenler Arasında Ali şir Nevai Hakkında Anlatılan Halk Destanları-I. Milli Folklor, S. 39, s. 57-73.
- BORATAV, P. Naili (1996). Nasreddin Hoca. Ankara: Edebiyatçılar Derneği Yayınları.
- CONSTANTİN, Gh. I. (1997). Nasreddin Hoca  zerine 18 Kırgız Fıkrası (ev.: Ali Osman ÖZTÜRK). Milli Folklor, S. 33, s. 70-73.
- DUMAN, Mustafa (2012). Halkın Kahramanı Nasreddin Hoca Timur'a Karşı. Folklor/Edebiyat, S. 69, s. 59-70.
- EKER, Gülin  g t (2014). İnsan Kültür Mizah. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Baskı.
- EKİNCİ, E. Buğra (2010). Namağlıp Bir Hükümdar. Türkiye Gazetesi, 28 Temmuz 2010, s. 18.
- ERTOP, Konur (1991). Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca. İstanbul: Yılmaz Yayınları.
- FENOGLİO, Irene-François Georgeon (2000). Doğuda Mizah (ev.: Ali BERKTAY). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GÜLER, Turgut (2015). F tihn me. İstanbul: Ötüken Yayınları.

HALICI, Feyzi (1994). Şair Burhaneddin'in Nasreddin Hoca'nın Fıkralarını Şerheden Eseri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

KAFKASYALI, Ali (2002). İran Türk Edebiyatı Antolojisi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

KILIÇBAY, Mehmet Ali (1996). Din, Devlet ve Halk Arasında Nasreddin Hoca. Güldiken, S. 11, s. 5-8.

KILINÇ, Aziz (2007). Üstünlük Kuramı Bağlamında Harp ve Mizah. Milli Folklor, S. 73, s. 55-60.

KOCATÜRK, V. Mahir (1970). Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara: Edebiyat Yayınevi.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2004). Nasreddin Hoca. Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Baskı.

ÖNDER, Mehmet (1986). Nasreddin Hoca. İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları.

ÖZKAN, İsa (1983). Nasreddin Hoca'nın Tarihî Şahsiyeti ve Fıkraları Üzerine Bir İnceleme. Ankara: KTB Yayınları, Ayrıbasım.

ÖZKAN, İsa (1999). Nasreddin Hoca Fıkraları. Ankara: TİKA.

PALA, İskender (2011). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. İstanbul: Kapı Yayınları, 21. Baskı.

SAKAOĞLU, Saim-Alptekin, A. Berat (2009). Nasreddin Hoca. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet (2017). Otağ-II/Emir Timur. İstanbul: Timaş Yayınları.

TOKMAKÇIOĞLU, Erdoğan (1991). Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca. İstanbul: Yılmaz Yayınları.

TÜRKMEN, Fikret (2013), Nasreddin Hoca Latifeleri (Burhaniye Tercümesi), İstanbul, Büyüyenay Yay.

YAKIN, Salih (2017), Kütahya Efsaneleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.

YILDIRIM, Dursun (1999), Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları, Ankara, Akçağ Yayınları.

**Yunan Adalarındaki Eski Türk Varlığının Edebî İzleri IV:
İlimli (Limni)***

Mehmet Turgut BERBERCAN**

Öz

Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu idaresinde 450 yıla yakın bir süre boyunca Türk hâkimiyetinde kalmış İlimli (Limni) adasında bulunan ve Türk varlığının birer izi olarak varlığını devam ettiren Türk dili, edebiyatı ve tarihine ait kültür unsurları ile Osmanlı yadigârları üzerine bir inceleme yapılmıştır. İncelemede, 2015 ve 2018 yıllarında İlimli'ya yapılan seyahat müddetince tutulmuş notlara dayanılmıştır. Kuzey-Doğu Ege'deki Yunan adalarından biri olarak Çanakkale Boğazı'na ve Türk adası Gökçeada'ya (İmroz) yakın olması sebebiyle jeo-politik ve askeri-stratejik önemi bulunan İlimli'da bugün herhangi bir Türk mevcudiyeti bulunmasa da İlimli'nın Türk varlığının edebî izlerinden önemli örnekleri kültür mirası içinde korumaya devam etmesi önemlidir. Bu çalışma vasıtasıyla Türklüğün İlimli'daki millî mirasına, kültür izlerine ve edebî değerlerine resimlerle birlikte dikkat çekilmiştir.

Anahtar kelimeler: Yunan adaları, İlimli (Limni), Türk, edebiyat, kültür, izler.

**Literature Traces of Old Turkish Existence in Greek Islands:
İlimli (Lemnos)**

Abstract

A study is made on the existing cultural elements of Lemnos (İlimli) belonging to Turkish language, literature and history along with the Ottoman reminders, as the traces of Turkish existence lasted roughly 450 years in Lemnos. The study is based on a periegetic survey conducted in Lemnos in 2015 and 2018. As a north-eastern Greek island Lemnos is significant for the military strategy and geopolitics because the Island is very close to Dardenelles (Canakkale Bogazi) and Turkish island Imbros (Gokceada). Although there is no Turkish population in Lemnos, important cultural heritage as the traces of Turkish literature is stil alive in the island. The objective of this study is to draw attention to Lemnos from the view point of Turkish national heritage, cultural and literature traces accompanied by their pictures presented in the study.

Keywords: Greek islands, Lemnos (İlimli), Turkish, literature, culture, traces.

---

*19-21 Nisan 2019'da İzmir'de düzenlenen Uluslararası Multidisipliner Akademik Çalışmalar Sempozyumu'nda sunulmuş sözlü bildirinin makale halindeki neşridir.

**Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. mtberbercan@karatekin.edu.tr. Orcid Id: 0000-0001-9847-384X

bilinen en eski sakinleri Homeros'un da andığı Pelasgi halkıydı. Kendine mahsus bir dili olan bu halkın Anadolu kökenli olduğu düşünülmektedir. Adanın kuzeyinde Pelasgilerin kurduğu Ifestia [Hefastia] şehri (adanın şimdiki Kontopouli kasabasına yakın konumdadır; ismi Tanrı Hefaistos'un isminden getirilmiştir), Neolitik çağdan Hristiyanlığın ilk dönemlerine kadar önemli bir yerleşim merkeziydi; şehrin Pers işgali esnasında büyük zarar gördüğü bilinmektedir (İlâveten, Kavirio ve Poliochni ören yerleri de İlimli'deki kadim yerleşime ispat teşkil etmektedir). Herodot'un çağında adada sadece Mirina ve Ifestia isimlerinde yerleşim birimleri bulunmaktaydı. İlimli'da, MÖ 3000'lerde kadın savaşçı Amazonların yaşadığı ayrıca bilinmektedir (bkz. Pöllauer, 2010: 63). Ada, MÖ 5. yüzyıla kadar Pers idaresinde kalmış, Pers-Yunan Savaşları'ndan sonra Yunan şehir devletlerine katılmıştır. MÖ 190'lara gelindiğinde Büyük Roma'nın etkisi görülmeye başlar; Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Bizans Devleti'nin hâkimiyeti başlamıştır. İmparator Komnenos zamanında, 1186'da İlimli'nin bugün en büyük kasabası olan Mirina'daki (Tr. *Palu Kasrı* < Gr. *Palaiokastron*) denize hâkim yüksek tepeye bir kale inşa edilmiştir. Bugün de mevcut bulunan kale, Venedik ve Osmanlı dönemlerinde revizyon görmüştür.

1204'te Haçlıların Bizans idaresindeki İstanbul'da çıkardıkları karışıklığın ardından Venedikliler adada bir süre idareyi ellerinde tuttular; fakat Bizans'ın toparlanması ile İlimli tekrar Bizans'a geçmiştir (1279). 15. yüzyılda, Osmanlı'nın yükselme devri ile birlikte İlimli tarihinde Türk dönemi başlar. II. Murad'a karşı Bizanslılarca koz olarak kullanılan Şehzade Mustafa, 1421'e kadar İlimli'da tutulmuştur. 1441-1442'de Osmanlı donanması adaya akınlar düzenlemiştir. 1453'te, Bizans'ın Osmanlı tarafından yıkılması ile birlikte ada, haraç vermek üzere doğrudan Osmanlı'ya bağlanmıştır; fakat Venedik, Bizans döneminde olduğu gibi ada üzerinde sürekli hak iddia etmiş, saldırılar düzenlemiş ve hatta Papalığın desteklediği bir donanma adaya hücum etmiştir. Kısacası, 1480'lere doğru kesin bir Osmanlı-Türk idaresi başlayıncaya kadar İlimli için çok mücadele edilmiştir. Bu noktada adanın askeri-stratejik açıdan konumu, zirai kaynakları ve uluslararası ticaret açısından yeri önemlidir. İlimli'deki Türk hâkimiyeti, I. Balkan Savaşı'nda Yunanistan'ın adayı işgal etmesiyle sona ermiştir. 1923'te Lozan Antlaşması ile ada resmi olarak Yunanistan'a bırakıldı. İlimli'nin tarih açısından bir başka yönü Mondros Antlaşması olarak bilinen ve I. Dünya Savaşı'nı Osmanlı için fiilen bitiren antlaşmanın adanın Moudros kasabası körfezinde demirli bir gemide imzalanmasıdır.

1. Ilımlı ~ İlimli İsmi

Bugün literatürde *Lemnos* veya *Limnos*, Türkiye’de *Limni* adıyla anılan ada; Ortaçağda, Venedik kayıtlarında *Stalimene* olarak geçmiştir. Osmanlı kaynaklarına bakıldığında ada için *Ilımlı* yahut *İlimli*, *Limnos*, *Limni* (17. yüzyıldan sonra) isimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinde bugün *Limni* şeklinde kullanılan isim, J. H. Kramers’e göre adanın İtalyanca ismi olan “Stalimene”den alınmıştır (Kramers, 1987: 27; krş. Lowry, 2013: xxiv). Piri Reis’in “Kitab-ı Bahriyye”sinde ada isminin “Ilımlı” olarak geçmesi dikkat çekicidir (bkz. Piri Reis, 1973:123). Bir alternatif olarak, Arap harfleriyle yazılmış kelimenin “İlimli” şeklinde okunması (*ilim+li* “ilim sahibi”) için kelime başında ayın (ع) harfinin bulunması gerekmektedir. Türkçe kökenli kelimelerde /r/, /l/ gibi seslerin kelime başında bulunmadığı, yabancı dillerden Türkçeye geçmiş “recep”, “ramazan”, “limon” vs. gibi kelimelerin ilk sesinin önüne ünlü bir sesin ilâve edilmesiyle, “irecep”, “iramazan”, “ilimon” şeklinde halk ağzında kullanıldığı bilinmektedir. Bu sebeple, ada isminin adadaki yerel Rum telaffuzundaki şekline /l/ ya da /r/ sesinin getirilerek “ıımlı” (veya “ilimli”) şekillerinin Türklerce türetildiği düşünülebilir. Bu noktada, şu tespit önemlidir: Osmanlı İmparatorluğu zamanında, Türkler için yerleşime açılan çeşitli yerlere ait Türkçe kökenli olmayan bazı toponimlerin (yer isimlerinin) Türk telaffuzuyla yeniden şekillendirildiği ve Türk dilindeki benzer bir kelime ile yerli hâle getirilip halk dilinde yaygınlık kazandığı görülmüştür (Berbercan, 2018: 139). Örneğin diğer ada isimlerinde, *Tasos* (Thassos) adasına taşlık arazisi sebebiyle “Taşöz” ya da “Taşoz”, *Samotraki* (Samothraki) adasına rakım olarak yüksek olması sebebiyle “Semadirek”, *Leros* adasına “İleriye”, *Patmos* adasına “Batnaz” ya da “Batmaz”, *Sisam* (Samos) adasına bolca yetiştirilen susam bitkisi sebebiyle “Susam”, *Kalimnos* adasına ise vaktiyle adada gelişmiş sanatlardan kilimcilik sebebiyle “Kalimno” kelimesine benzemek suretiyle “Kilimli” isimlerinin verilmesi bu tespiti doğrulamaktadır. Söz konusu tespit açısından bakıldığında, Ruamların Lemnos / Limnos olarak zikrettiği ada isminin adanın yaz mevsiminde dahi rüzgârlı ve bu sebeple serin, kışın ise ılık olan havası dolayısıyla Osmanlı Türklerince genellikle “İlim+lı” olarak anılmış olması muhtemel görünmektedir. Tercihen bu çalışmada, adanın Türkçeleştirilmiş ismi “Ilımlı” kullanılmıştır.

2. Türkolojinin Işığında Adadaki Türkler ve Edebî İzleri

Ilımlı tahrir defterleri adadaki Türk varlığının başlangıcını anlamak için büyük önem arz etmektedir (Tahrir defterlerine göre Ilımlı adasını sosyo-ekonomik, tarihi ve coğrafi özellikleri açısından tahrir defterleri üzerinden inceleyen iki önemli çalışma için bkz. Lowry, 2013; Demircan, 2014).

Bilindiği üzere tahrir defterleri Osmanlı döneminde devletin kontrol mekanizmasını ekonomik ve sosyal açılardan yansıtan önemli kaynaklardı. İlimli, 15. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başını kapsayan süre içinde 6 kez tahrir tâbi tutulmuş, toplamda 9 defter çerçevesinde işlenmiştir.

Türklerin adadaki mevcudiyetinin başlamasından hemen önce meskûn bulunan Rumların mevcut idareden memnun olmadıkları, Osmanlı tarafından yönetilmek istedikleri bilinmektedir. Hamza Bey, bir Türk idareci olarak adadaki ilk Türk simâdır. 1456'da başlayan Türk hâkimiyeti ancak 1 yıl sürmüş, İlimli kesin olarak 1479'da Venedik ile yapılan antlaşma ile Osmanlı'ya bağlanmıştır. İlerleyen yüzyıllarda, 1656'da Venedik, İlimli'yı almaya çalışmış, Kapdan-ı Derya Mehmed Paşa 1657'de hâkimiyeti tekrar tesis etmiştir. Ayrıca kayda değer büyük bir olay da 1770'teki Rus çıkartmasıdır. Adadaki Türklerin Rumlarla birlikte savunmaya geçerek Rusları bastırıldığı, Cezayirli Hasan Paşa'nın birliğiyle birlikte Rusları defettiği tarihe geçmiştir. 19. yüzyıl başındaki Yunan isyanı İlimli'yı da etkilemiş fakat adadaki Rumların birlikçi tutumu Yunan isyanının İlimli'yı sarmasını kesmiştir. İlimli'deki Türk hâkimiyeti 1912'de fiilen sona erse de Türkler Lozan antlaşmasına kadar adada yaşamaya devam etmiştir (ayrıca bkz. Emecen, 2003).

İlimli adası, Bozcaada ve Gökçeada ile birlikte Çanakkale Boğazı önünde dizilmiş stratejik konumdaki adalardan biridir; tarım açısından elverişli olması, toprağının mineral bakımından zengin olması, tatlı su kaynakları ve hatta şifalı termal sularının bulunması, İlimli'yı tarih boyunca çeşitli uluslarca ilgi noktası haline getirmiştir. Dikkat çekici olarak, aşırı girintili çıkıntılı, doğal limanlara sahip olan İlimli'nin en meşhur körfezi, büyük koyu, 20. yüzyıl Türk tarihinde Mondros antlaşmasının imzalandığı yer olarak bilinen Moudros'tur. Moudros, hem bir köy hem de koy'un ismidir.

Resim 2.1 (Kasaba merkezindeki kitâbesi sökülmüş Türk çeşmelerinden biri) [Haziran 2018]

İlimli'nin kaynakları arasında sayılabilecek en meşhur ve hakkında üç tabaka halinde (Paganlık Dönemi, Hristiyanlık Dönemi, Müslüman Hâkimiyeti Dönemi) efsanelerin bulunduğu unsur, başta veba, hayvan-böcek sokması, diğer bazı hastalıklar için şifalı ve özel bir ritüelle çıkartılan, literatürde “Terra Lemnia [Limni Toprağı]” olarak bilinen, Osmanlı'da “tın-ı mahtum” yahut “tyn mahtum” olarak tâbir edilen şifalı topraktır. Fatih Sultan Mehmed'in İlimli adasına olan özel ilgisinin şifalı olan bu topraktan geldiği bilinen halk efsanelerindedir. Türk edebiyatında Niyazî-i Mısırî Menakıbnamesi'nde (Limnili Şeyh Abdî-i Siyahî'nin), Tezkire-i Dâvud'da “tyn-ı mahtum” için anlatılanlar adaya ait bu kaynak unsurun Müslüman hâkimiyeti döneminde halk muhayyilesinde kazandığı yüksek değeri ve kutsiyeti içermektedir. Kezâ Paganizm'den Hristiyanlığa geçen inanca mahsus kültürel değerlerin İslam ile aynı coğrafyada temas edince şekil olarak İslam motifleriyle vücut bulduğuna örnektir (Pirî Reis'in de bahsettiği, Eskiçağlardan Türk idaresine kadar geçen sürede “tyn-ı mahtum” ile ilgili tafsilat için bkz. Lowry, 2013: 123-138; Demircan, 2014: 30-45).

Resim 2.2 (Mehmed Paşa Çeşmesi [Haziran 2018])

Resim 2.3 (Mehmed Paşa Çeşmesi Kitâbesi) [Haziran 2018]

İlimli adasındaki Türk nüfus, 16. yüzyılın sonlarından itibaren oluşmaya başlamıştır. İdare merkezi Palu Kasrı (Bugünkü Mirina kasabası), idari-askeri Türk varlığı sebebiyle en fazla Türk nüfusun yaşadığı yer olarak görülmüştür. Tahrirlere göre, zaman zaman sayısı 80'e yaklaşan ada köylerinin bazılarında Rum nüfusla karışık olarak Müslüman (Türk ya da Türkleşmiş) nüfusun bulunduğu ayrıca görülmüştür. Merkez olan Palu Kasrı kasabasında, Türkçeden geçmiş “Karakalou” yani “Karakol”un mahalle ismi (Oykonim) olarak kullanılmış olması dikkat çekicidir. Ayrıca tahrirlerde rastlanan şu yer isimlerinin Türkçeden geçtiği düşünülmektedir: Köyler: *Çayköy* [Katapotama], *Varos* ~ *Varoş* (Macarcadan Türkçeye geçip yaygınlaşmış bir isim), *Atsiki* (< ?At + siki), *Kutlumuş* (< ?Kutulmuş ya da ?Kurtulmuş); Mahalleler: *Büyük Poryoz* ve *Küçük Poryoz* (Merkez mahalleleri) [*Poryoz* < *Emporeion*]; Liman isimleri: *Yüzbaş*, *Kilisecik*. Görüldüğü üzere, Türkçe kökenli yahut Türkçeden geçmiş yer isimlerinin sayısı az bulunmaktadır. Bu durumun sebepleri, Bizans yerleşim birimlerinin isimlerinin Osmanlı idarecilerince orijinal haliyle tutulması, Türk nüfusun örneğin Midilli yahut İstanköy gibi adalardaki kadar yüksek sayıda olamaması, Anadolu'dan kesif bir şekilde göç alamaması olarak düşünülebilir. Yukarıda adada görülen ilk idarece simânın Hamza Bey olduğu zikredilmişti. İsmi kaynaklara geçen (1490 kaydına göre) ilk sivil Türk, Gökçeada'dan göçmüş Mahmud isimli bir köylü; ilk kadı efendinin Mevlana Ruhullah, yapılan ilk caminin ise 1598 kaydına göre Palu Kasrı civarında inşa edilmiş Mustafa Reis camii olduğu anlaşılmaktadır (ayrıca bkz. Demircan 2014: 140, 158, 295).

Resim 2.4 (Mısri'nin külliyesinin giriş kapısı. Bugün bir dükkan kapısı olarak hizmet vermektedir) [Haziran 2018]

Resim 2.5 (Mısri'nin dergâhına çıkan dar sokaktan bir görünüm) [Haziran 2018]

Resim 2.6 (Mısri'nin dergâhının kapısı) [Haziran 2018]

Resim 2.6 (Dergâh kapısı kitâbesi (Haziran 2018) [Kitâbenin bütün halinde çekilebilmiş resmi için bkz. Lowry, 2011: 17])

İlimli'daki Türk varlığının Anadolu'daki siyasi, sosyal gelişmelere paralel olarak arttığı, değiştiği görülmüştür. 17. yüzyıldaki Celâli isyanları tüm Ege adalarında Türk nüfusu arttırmış, İlimli da bundan pay almıştır. Adalarımız ile ilgili dikkat çekici bilgiler veren Ali Fuad'ın İlimli'nin nüfusu için verdiği rakam (1920'lerin başı) 23.879 Rum'a karşılık 2292 Türk'tür (Ali Fuad, 1338: 23).

Resim 2.7 (Ilımlı tepelerindeki meşhur yel değirmenlerinden birinin önünde [Haziran 2018])

Dikkat çekici olarak, Selçuklu ve Osmanlıların Anadolu'daki hareketlenmelerinden çok önce, 11. yüzyılda adadaki Türk varlığının Kuman Türkleri vasıtasıyla oluşmaya başladığı görülmüştür. Bizans Devleti'nin asker ihtiyacını kısmen Kuman Türklerinden sağladığı bilinmektedir. Öyle ki Bizans, Kumanların bazılarını Ilımlı, Midilli, Taşöz gibi adalara yerleştirmiştir. Bizans'ın Kumanları yerleştirdiği yerlerde bazı yer isimlerinin “Kuman” yahut “Koman” ismine sahip olduğu ya da ses açısından benzer bir kelimeyle anıldığı düşünülmektedir. Örneğin Makedonya'da Kumanovo, Yunanistan'da Koman gibi. Türkiye'de Kırşehir'de Toklu Kuman, Kaman; Şereflikoçhisar'da Koman, Ankara'da Komanlar, Kayseri'de Kiman, Ordu'da Komanlar yer isimleri ilgi çekicidir. Ilımlı'da bu türden olmak üzere ilk tahrir defterinde “Kumano” olarak anılan daha sonra “Gomati” olarak adı değişen köy ismi bu kabildendir.

Ilımlı'nın tarih boyunca anıldığı özelliklerinden birisi de “sürgün” adası olma özelliğidir. Türklerden önce de bir tür cezaevi, mahpus adası olarak kullanılmıştır. Osmanlı'nın Fetret Devri'nin önemli simâsı Mustafa Çelebi, Bizans tarafından burada tutulmuştur. Ilımlı'ya sürgüne gönderilmiş bilinen en şöhretli simâ tabii 15 yılı aşkınca adada ikâmet ettirilen Şeyh Niyazî-i Mısrî idi. Mısrî, aslen Malatyalı olup Vâni Efendi ile zıt düşmesi, bazı sözleri ve düşünceleri nedeniyle sürgüne uğramış bir mutasavvıftır; Halvetiyye'nin Mısrîye kolunun kurucusudur. Rodos'ta ve Ilımlı'da sürgünde kalmıştır. Ilımlı'daki sürgün hayatı ayağı zincirli olarak 1677'de başladı. 1677-1692 ve 1693-1694 senelerinde kendisine katılan müridleriyle

beraber İlimli’da yaşadı (Bu satırların yazarı tarafından 2018 Haziran’ında çekilmiş Dergâh külliyesinin girişine ve kapı girişindeki kitâbeye ait resimler için bkz. yukarıda *Resim 2.4-2.7*); H. Lowry’nin “Niyazî Mısırî’nin Limni Adası’nda Bulunan Tarihi İzleri” başlıklı çalışması, Mısırî’nin ve etrafında oluşan ekolün İlimli’deki izlerini merak edenler için kapsamlı bir çalışmadır (bkz. Lowry, 2011); divanı ve risaleleri ile büyük bir Türk edebiyatçısı olarak “Burc-ı belâda bir merd-i hüda” vasfına sahip şair Mısırî ve sanatı hakkında Türkiye’de yapılan çalışmaların başında M. Tıtcı’nın çalışmaları gelmektedir (Örneğin bkz. “Divan-ı İlahiyat” Tıtcı, 2015). Mısırî’nin mezarı bugün İlimli’da ne yazık ki Yunan hükümetinin yaptığı yol ve kaldırım taşlarının altında kalmıştır. Bugün Türkiye’de ilahi olarak, Yunus Emre’nin şiiirlerinden sonra şiiirleri en çok bestelenen şairin Mısırî olduğunu burada belirtmek gerekir.

Mısırî’den:

Sevdim seni hep varım yağmâdır alan alsın

Gördüm seni efkârım yağmâdır alan alsın

Aldın çü beni benden geçdim bu cân u tenden

Aklım dahi her varım yağmâdır alan alsın

...

Bu arada, Kırım han soyundan gelenler için de İlimli’nin hapisane görevi gördüğü kaynaklardan anlaşılmaktadır. Osmanlı idarecilerinden Baltacı Mehmed Paşa, ceza görmek üzere getirildiği adada ölmüştür. Tokatlı meşhur Türk şairi Kânî’nin uygun olmayan davranışları sebebiyle İlimli’ya kalebendliğe yollandığı bilinmektedir. Halk muhayyilesindeki hikâyeye göre; Kânî, adadaki (başka bir rivayete göre ise bugünkü Romanya’da) bir papazın (şairden 20 yaş küçük) kızına âşık olur. Papaz evliliğe razı olmaz, razı olması için Kânî’ye Hristiyan olmasını teklif eder. Kânî’nin bu durum karşısında söylediği söz, Türk dili ve edebiyatında yerini almış ünlü darbi mesellerden, mısraı meşhurlardan biridir: “Kırk yıllık Kânî olur mu Yan(n)i”

3. İlimli (Limni) Yazıtları

1855’te İlimli’nin güneydoğusunda Kamini yöresinde bir kilise duvarında duvar taşı olarak kullanılmış bir yazıt bulundu; ayrıca yakınlarda bulunan bazı taşlar üzerinde aynı yazı ile yazılmış başka taşlar da bulunmuştur. Bu yazıtlar, 2 ayrı taş üzerine, Eski Türk harflerini andıran harfler ile yazılmış

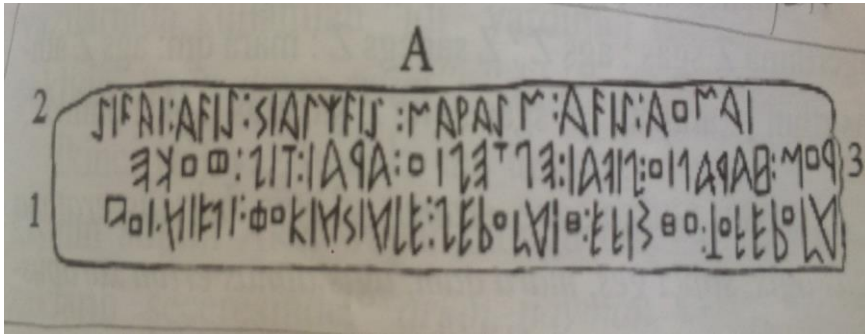
yazıtlar olarak bilinmektedir. Aşağıdaki Resim 3.1’de yazıtlardan bir fotoğraf (Savaşçı tasviri taşıyan B Yazıtı) verilmiştir:

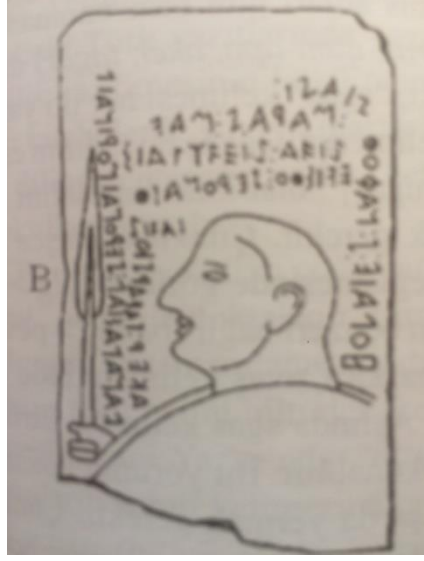
Resim 3.1

Kabul edilen yaygın kanaat, yazıtların Etrüsk alfabesiyle MS 510 yılından önce yazıldığı şeklindedir. F. A. Celilov, ılımlı yazıtları üzerine yaptığı tetkikte, diğer tüm araştırmacılardan farklı olarak, yazıtların dili ile Göktürk yazıtlarında en kapsamlı metinleri görülen Eski Türkçe (İslam öncesindeki Türkçe) arasında doğrudan bağ kurmuş, üslup, özel isimlerin ve ünvanların kullanımı açısından şaşırtıcı tespitler yapmıştır. Ayrıca İskit-Saka tarihini göz önünde bulundurarak Türk lehçeleri arasında özel bir yeri bulunan Çuvaş Türkçesinden getirdiği bazı kelimeler ile mukayeseler ortaya koymuştur (tafsilat için bkz. Celilov, 2017: 36-40). Bu arada, Celilov’dan farklı olarak, daha önce başka araştırmacılar, meselâ Nikola Densu-Şianu’nun Proto-Latince, Nermin V. Falaschi’nin Albanca, P. Kaya’nın Türkçe ile ilgi kurarak yazıtları okuma denemeleri olmuştur.

Aşağıdaki resimlerde yazıtlar, “A Yazıtı” ve “B Yazıtı” olarak iki ayrı şekilde, orijinal harfleriyle verilmiştir:

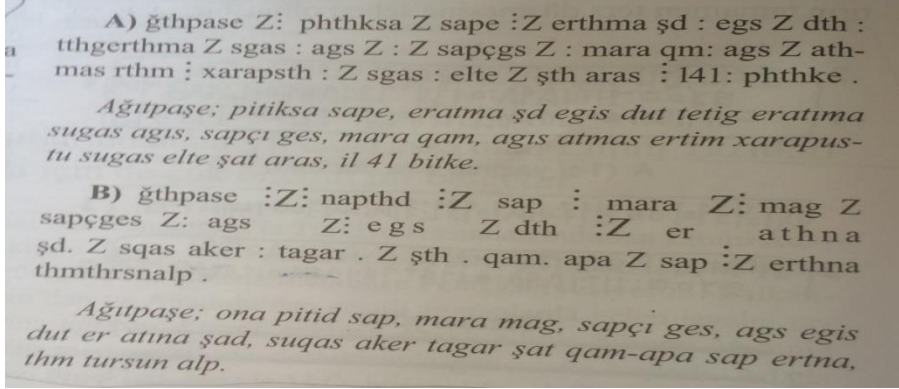

Resim 3.2 (A Yazıtı)

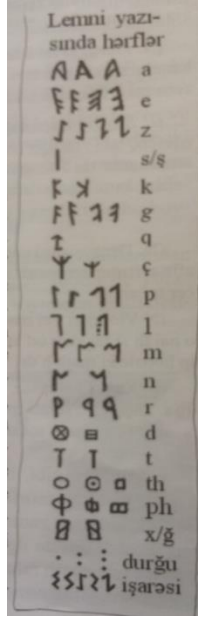
Resim 3.3 (B Yazıtı)

F. A. Celilov'un hazırladığı transkripsiyon şu şekildedir (bkz. Resim 3.4):

Resim 3.4

Neticede Celilov, yazıtların dilini Eski Türkçe'ye, alfabetini ise Runik alfabetine yaklaştırmıştır; bu teorinin dayanak aldığı transkripsiyon alfabeti şöyledir (bkz. Resim 3.5):

Resim 3.5

Sonuç

Çalışma vesilesiyle, 450 yıllık Türk hâkimiyetinin Ilımlı (Limni) adasındaki izlerine Türkolojinin ışığında dikkat çekilmiş; Ilımlı'da şu an varlığını devam ettiren Türk dil, edebiyat ve kültür değerlerinin önemi üzerinde durulmuştur. Bu inceleme, araştırmacının 2015 ve 2018 yıllarında Ilımlı'ya yaptığı iki ayrı seyahatte tuttuğu notlara, okuma ve incelemelerine dayanmaktadır; ayrıca araştırmacının çektiği resimlerle desteklenmiştir. Türk dünyasının unutulmuş köşeleri olarak Doğu Ege Adaları ve bu adaların Türkolojisi üzerine genel bir bakış içeren çalışmada, Doğu Ege'deki eski Türk adası Ilımlı, filolojik bir bakışla işlenmiştir. En önemlisi, Ilımlı'nın Türk varlığının edebî izlerinden önemli örnekleri kültür mirası içinde korumaya devam ettiği gösterilmiş, geleceğe dönük olarak Türklüğün Ilımlı'daki millî mirasına, edebî ve kültürel unsurlarına şuurlu bir şekilde sahip çıkılması ve lâyük olduğu değerlerin verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Kaynakça

ALİ FUAD (1338). *Adalarımız Türkiye'den, Anadolu'dan Ayrılamaz*. Kastamonu.

BERBERCAN, M. T. (2018). İstanköy'deki Eski Türk Yer Adları, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. 66, S. 1, 2018, s. 135-150.

- CELİLOV, F. A. (20179). Limni Yazıtları, Çev. S. P. Yıldırım, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, s. 36-40.
- DEMİRCAN, Y. (2014). *Osmanlı İdaresinde Limni Adası (XVI. Yüzyıl)*, Ankara: TTK Yayınları.
- EMECEN, F. (2003). Limni, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, s. 190-192.
- KRAMERS, J. H. (1987). Limni, *The Encyclopaedia of Islam*, C. 3, s. 27-28.
- LOWRY, H. (2011). *Niyâzî Mısrî'nin Limni Adası'nda Bulunan Tarihi İzleri*, Çev. K. Tanrıyar, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.
- LOWRY, H. (2013). *On Beşinci Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri, Limnos (Limni) Adasında Yaşam*, Çev. M. A. Öztürk, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.
- PÎRÎ REİS (1973). *Kitâb-ı Bahriyye, Denizcilik Kitabı I-II*. Tercüman 1001 Temel Eser: 19, İstanbul.
- PÖLLAUER, G. (2010). The Lost History of Amazons [Basım yeri ve yayıncı belirtilmemiş].
- SANNAV, S. C. (2005). Tanzimat'ın İlanından Sonra Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti'nin Yeniden Yapılandırılması Süreci ve Limni Adası'nın Statüsü, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 1, 2005, s. 174-188.
- TATCI, M. (2015). *Niyâzî-i Mısrî Halvetî, Dîvân-ı İlâhiyât*, Ankara: H Yayınları.

Osman Sirâceddin'in Pend-i İhvân'ı

Fatih Sona*

Öz

Pend, nasihat, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Öğütlerin bir araya toplandığı eserlere nasihatnâme veya pendnâme denir. Bunlar genelde ahlâkî, öğüt verici eserlerdir. Nasihatler toplumun düzenli bir şekilde devam etmesi için önemli bir duruma gelmiştir. Nasihatnâmeler, dinî, ahlâkî ve didaktik eserler olup İslam dininin yasakladığı şeylerden kaçınılmasını, yapılması gerekenlerin yerine getirilmesini öğütler. Ayrı bir kitap hâlinde nasihatnâmeler olduğu gibi divanların içinde de bu tarz şiirler yer alabilmektedir. Bu nasihatnâmelerden biri de Osman Sirâceddin tarafından yazılmıştır. Şair, hakkında tezkirelerde bir bilgi bulunmamasına rağmen eserlerinde onun hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Buna göre şair, 19. yüzyılda yaşamıştır. Doğum tarihi bilinmemektedir. Şair, Erzurumludur. 1886 yılında vefat eden Mustafa Zeynüddin Efendi'ye bir mersiye sunmuş, Sultan II. Abdülhamid Han'a 1888 tarihli bir kıta yazmış ve tahminen bu tarihten sonra ise vefat etmiştir. Şairin içinde Mirâciyye ve Mevlid'inin bulunduğu *Hayâl-i Bâl* ve şiirlerinin bulunduğu *Mecmua-i Hayâl-i Bâl* isimli eserleri bulunmaktadır. Şiirleri incelendiğinde onun klasik Türk edebiyatı tarzında yazdığı görülmektedir. Makale bu eserdeki nasihat türündeki Pend-i İhvân üzerine olacaktır. Şairin vermiş olduğu öğütler, nasihatler verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pend, nasihatnâme, şair, 19.yüzyıl.

Pend-i İhvân of Osman Sirâceddin

Abstract

Pend, as advice, has significant place in Turkish culture. Works compiled of recommendations are referred as recommendation book or advice book. These are generally works providing moral recommendations. Advices have important position to maintain the order of society. Recommendation books are religious, moral and didactic works and they provide advice to avoid the actions prohibited by Islam or to perform the actions that we should take. Recommendation books are published as individual books but also they are included to poem collections as poetry. One of the aforementioned recommendation books is written by Osman Sirâceddin. There is various information about the poet in his works despite there is not detail about him in his collection of biographies. Accordingly, poet has lived during 19th Century. His birth date is unknown. He was born in Erzurum. He has presented an elegy in 1886 to deceased Mustafa Zeynüddin Efendi, written a quatrain dated 1888

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fatihsona@yahoo.com. Orcid Id: 0000-0001-7256-5615.

to Sultan II. Abdülhamid Han and passed away following this date. Poet possesses various works named *Hayâl-i Bâl* containing Mirâciyye and Mevlid, as well as *Mecmua-i Hayâl-i Bâl* containing poems. When we review his poems, it is determined his style was included to category of classical Turkish literature. This article will focus on Pend-i İhvân relating to advices. Recommendations and advices provided by the poet will be explained in this article.

Key Words: Advice, advice book, poem, 19. century.

Giriş

Pend kelimesi nasihat, öğüt anlamındadır. Nasihat, Arapça nush kökünden gelmektedir ve Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Nasihatler nasıl iyi bir birey olunmasını öğütlemektedirler.

Öğütlerin bir araya toplandığı eserlere nasihatnâme veya pendnâme denir. Bunlar genelde ahlâkî, öğüt verici eserlerdir. Bu eserlerde âyet, hadis, atasözleri ve deyimlerden yararlanılır, ibret alınması öğütlenir (Pala 2006:409). Bu eserlerde tevhid, münâcât ve nât ile zamanın padişahına övgüde bulunulur. Bundan sonra da konuya girilir (Canım 1988: 153). Türk edebiyatında nasihatnâmeler hem düzyazı hem de şiir veya şiir ve düzyazı karışık olarak yazılmışlardır. Bütün nazım şekilleriyle nasihatnâme yazılmıştır. Bu eserler mesnevi şeklinde ayrı olarak ya da kaside, gazel, tercî-bend biçiminde divanların içerisinde yer almıştır (Kaplân 2002: 791). Nasihatnâmeler genelde dinî, ahlâkî, didaktik eserler olup siyasî, tasavvufî ve ictimâî özellikler taşımaktadır (Er 2017: X). Müstakil nasihatnâmeler olduğu gibi divanların içinde de bu tarz şiirler yer alabilmektedir.

Levend'e göre "ahlâk kitaplarında ahlâk nazari ve ameli olarak ikiye ayrılır. Nazarî bölümünde ahlâkın kaynağı araştırılır. İnsanın sorumluluğu, hayr, haz ve fayda ilişkisi araştırılır. İnsan karakterinin değişip değişmeyeceği gibi konular ele alınır. Amelî bölümünde ise insanın toplum içinde yükümlü olduğu görevlerin ayrımı yapılır. Görevler nefse, aileye, yurda ve insanlığa olmak üzere dörde ayrılır. Bunların ilki itidal, irade, iradeye hâkim olmak, ağırbaşlılık, kibir ve gururdan kaçınma, utanma, sağlık, çalışma, tutum, cömertliktir. İkincisi evlilik, anne ve baba hakkı, anne ve babanın çocuk üzerindeki görevi, komşu hakkı, büyüklere saygı, küçüklere sevgidir. Üçüncüsü yurt sevgisi, vergi, askerlik, memurluk ve bunların vasıflarıdır. Dördüncüsü ise namus, haysiyet, başka dinlere saygı, başkalarının malına göz dikmemek, sözde durmak, kerem, şefkat, sadaka, fedakârlık, iyilik, nezaket, af, insaf, dostluk, yabancılara karşı davranıştır."(2016: 296).

Nasihatnâmelerin de genel olarak anlattığı konular bunlardır. “Nasihatnâmeler, iyi ve güzel ahlâkın tavsiyesi, kötü ahlaktan ise uzak durulması temeline dayanır. Dinin yasakladığı şeylerden, toplumca hoş karşılanmayan davranışlardan, toplumu çürüten ahlâkî sıkıntılardan kişiyi kurtararak toplumsal barış ve düzeni sağlamaya vesile olmak bu eserlerin temel amaçlarındandır.”(Öztürk 2017:632). “Okuyanları ahlâkî ve sosyal açıdan olgunlaştırmayı amaçlayan böylece olgun insan tipini yetiştirmeyi amaç edinen pend-nâmeler didaktik eserler arasında yer alırlar. Bu nedenle açık, sade, anlaşılır bir dille yazılmışlardır. Asırlar boyunca yapılmasının yanlış olduğuna inanılan şeylerden insanları alıkoymak için çeşitli yaptırımlar uygulanmış, yalnız bunların yapılmaması için insanlara bazı uyarılarda bulunulmuş ve nasihatler verilmiştir. Böylece nasihat, insanlığın toplumsal bir düzen içinde devam etmesini sağlayan kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görülmeye başlamıştır.” (Canım 2016: 211). Böylece nasihatler toplumun düzenli bir şekilde devam etmesi için bir gereklilik haline gelmiştir.

Nasihatnâmelerin bir tür olarak meydana çıkmasında İranlı Şair Feridüddin Attâr'ın *Pendnâme* adlı eserinin önemli bir yeri vardır (Sümbüllü 2015: 3). “*Pendnâme*, İslami görüşe dayanan pratik ahlak kurallarını, insanlık duygularını beşeri faziletlerle muâşeret usullerini bir mesnevi kalıbı içinde anlatan bir eserdir. İslami bir temele dayanan ahlak ve âdap kurallarını kısa formüller hâlinde gençliğe aşılacak maksadıyla yazılmış didaktik bir eserdir. İçinde her seviyeye hitap eden olumlu ve kuvvetli fikirlerin de serpiştirilmiş olmasına göre uzun bir tecrübenin hayatı mutlu geçirmenin sırlarını da öğretmektedir.” (Gencosman 1968:VI). Bu eser her yaşta kişiye öğütler vermektedir. “Bu eser bizde en çok okunan ve rağbet gören ahlâk ve nasihat kitaplarından biridir. Birçok Türk şairi bu eseri manzum veya mensur tercüme veya şerh etmiştir.” (Mazıoğlu 2009: 664). Bu eser çeşitli şairlerce Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu şairlerden birisi de Nazmî'dir. “Nazmî, Farsça bilmeyenlerin *Pendnâme*'yi okuyarak yararlanmaları için çeviriyi yaptığını söylemiştir. Nazmî, başkalarının bir nice kitap ve destan yazdığını, kiminin *Husrev ü Şîrîn*, kiminin *Leylî vü Mecnun*, kiminin *Vâmık u Azrâ* dediğini, bunlara benzer nice kitaplar yazıldığını, bunların hepsinde de güzel inciler olduğunu anlatır. Ama bu kitapların hepsi kuru efsanedir. Bunların hepsinde dünya ahvali pek çoktur, fakat ahirete yarar bir söz, nasihat yoktur. İçlerinde dine yarar bir söz, bir nasihat bulunmaz. Nazmî, halka yararlı olmak amacıyla Attâr'ın sözlerini Türkçe'ye çevirdiğini söylemektedir.”(Mazıoğlu 2009: 683). Şair, nasihatnâmeyi neden yazdığını açıklamaktadır. Dolayısıyla temel amaç

halka faydalı olmaktır. “Nasihatnâmelerde İslam’ın din eğitiminde işlenen ahlâk felsefesinden çok, pratiği üzerinde durulmuş, yapılması veya yapılmaması gerekenler doğrudan açıklanmıştır. Edebî eserlerde okuyucuya nasihat edilirken doğrudan Kur’an ve Hadis’in yanısıra gelenek ve göreneklerden de yararlanılmıştır. Öğütler verilirken âyetlere, hadislere, büyüklerin sözlerine veya atasözlerine dayandırılır; hacimli eserlerde ise çeşitli hikayeler anlatılıp kıssadan hisse çıkarılmaya çalışılır.”(Çalka 2008: 242). Nasihatnâmeler dinin yasakladığı şeylerden kaçınılmasını, yapılmasını istediği şeylerin ise yerine getirilmesini öğütler.

Örneğin Hamdullah Çelebi *Pendnâmesi*’nde şunları öğütler: “Her işe besmele ile başlamalı, daima temiz olmalı, devamlı namaz ehliyle oturmalıdır. Derecesinin artmasını isteyen gece gündüz Allah’a yalvarmalı, dua etmelidir. İşine isyan edenin rızkı azalır. Nimete şükür edenin, belaya sabır edenin gönül aynası parlar. Kimseye zulüm etmemelidir. Allah zulmeden, inciten kimseyi sevmez. Mum gibi halka dilini uzatmamalı, güneş gibi sırlarını açığa çıkarmamalıdır. Kimsenin nimetini kıskanmamalı, kendini başkalarına övmemelidir. Çok mizah etmemeli, zira bu insana hafiflik verir. Nâmahreme bakmamalı yoksa bu kişiye gaflet verir. Lanet, kınama, yalan ve iftirada bulunmamalıdır. Anne ve babasını adlarıyla çağırmamalıdır.”(Çelebioğlu 1998: 217). Hamdullah Çelebi’nin öğütleri bunlarla sınırlı değildir. Farklı konularda da nasihatler vermiştir.

Osman Sirâceddin’in Hayatı

Bu nasihatnâmelerden birisi de Osman Sirâceddin tarafından yazılmıştır. Şair hakkında tezkirelerde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Onun hayatı hakkında bilgi veren tek eser Ziyaeddin Fahrî’nin 1927 yılında yazmış olduğu *Erzurum Şairleri*’dir. Ziyâeddin Fahrî onun hakkında şunları söyler: “ Erzurum’da huşûşî bir kütüphânedede teşâdüf ettiğimiz küçük bir eserden çıkarabildiğimiz ma’lûmâta göre ‘Abdü’l-mecid zamanında yaşamış, oña bir târih düşürmüştür. Vağanını dâ’imâ yâd eylediğini bir şi’rinden öğreniyoruz. Zamânında ‘ulemâ-yı rûsûm ile çarpışmış, şi’rlerinde bu mücâdele ‘aks etmiştir. Oşman Sirâce’-d-dîin Erzürümü’niñ şi’rlerinde maħlaşını Sirâci olarak görüyoruz. K̄lasik şeklinde yazılmış şi’rlerinde *Mecmu’a-i Hayâ-i Bâl* ismini taşıyan bir mecmu’ada mündericidir. Kitabın başında iki lûgat vardır. Şoñra elifbâ sırasıyla ğazeller kayd edilmiştir. Ğazellerinde erotik

bir edâ görülüyor. Erzurum'dan uzun zaman ayrı kalan şâ'ir Sirâci hislerini mısra'lara toplamıştır. El-hâşıl 1305'te İstanbul'da tab' edildiği anlaşılan ve küçük hacimde 57 şahîfeye bâliğ olan eserleriyle Osmân Sirâce'd-dîn Efendi geçen 'aşrın ikinci nişfına 'â'id şahşiyetlerden biri olmuş oluyor. Mecîd devrinde İstanbul'da bulunmuş olmasına rağmen mevzû'unda bir yenilik yoktur. Eski edebiyatın enkâzı üzerinde bir binâ kurmağa çalışmış şâ'ir manzarası göstermektedir" (Ziyaeddin Fahri 1927:104-7). Ziyaeddin Fahri, eski edebiyatın enkazı üzerinde şiir yazdığını söylemektedir. Döneminin eski edebiyata bakışı burada görülmektedir. Yalnız onun yazdığı şiir Abdülmeccid'e değil II. Abdülhamid'edir. Ona göre şiirlerinde erotik bir edâ bulunmaktadır. Ancak Sirâceddin'in şiiri incelendiğinde erotik bir edâdan ziyade klasik edebiyatın genel konularından olan âşık, sevgili, rakip arasında geçen konular bulunmaktadır.

Hasan Ali Kasır, *Erzurum Şairleri* isimli eserinde "Sirâci muhtemelen 19. yüzyılın sonlarında ölmüştür. Çünkü şairi devrin ulemasından olan Erzurum Medreselerinde müderrislik ve Lala Paşa Camii'nde kürsü şeyhliği yapan daha çok Hacı Hoca namıyla bilinen Mustafa Zeynüddin'in 1886 yılında vefatı üzerine bir mersiye yazmıştır. Eserini de Fındıklıoğlu'na göre 1887 yılında kendisi bastırıştır. Dolayısıyla ölümü bu tarihlerden sonraya rastlamaktadır" demektedir. Şair, H.1305/M.1888 tarihli II.Abdülhamid¹ Han adına Arapça bir kıta yazmıştır (Osman Sirâceddin 1305:53-4). Şair, 19. yüzyılda yaşamış, 1886 yılında vefat eden Mustafa Zeynüddin Efendi'ye bir mersiye sunmuş, 1888 tarihli Abdülhamid Han adına bir kıta yazmış ve muhtemelen bu tarihten sonra ise vefat etmiştir.

Osman Sirâceddin'in iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi içinde Mevlid'inin ve Miraciye'sinin bulunduğu *Hayâl-i Bâl*, diğeri ise Pend-i İhvân'ın da bulunduğu şiirlerinin olduğu *Mecmua-i Hayâl-i*

¹ 21 Eylül 1842 tarihinde dünyaya gelen II. Abdülhamid'in babası Abdülmeccid, annesi Tîrimüjgân Kadın'dır. 11 yılında annesini kaybetti. Özel hocalardan ders aldı. Amcası Abdülaziz onu Mısır ve Avrupa seyahatlerine götürdü. 31 Ağustos 1876 tarihinde tahta çıktı. Rusya 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. 3 Mart 1878'de Rusya ile Ayastefanos Antlaşması imzalandı. 1881'de Fransa Tunus'u, 1882'de İngiltere Mısır'ı, 1885'te Bulgarlar Doğu Rumeli eyaletini işgal ettiler. II.Abdülhamid, 23 Temmuz 1908'te II. Meşrutiyet'i ilan etti. Ancak Otuzbir Mart Vakası'ndaki olaylardan sorumlu tutularak 1909'da tahttan indirildi ve Selanik'e sürüldü. 1 Kasım 1912'de Beylerbeyi Sarayı'na getirildi. 10 Şubat 1918 günü vefat etti ve II. Mahmut Türbesi'nde defnedildi (Küçük 1988:216:224).

Bâl'idir. Ramazan Ekinci Osman Sirâceddin'in Miraciye'sini (Ekinci 2013) ve Mevlid'ini (Ekinci 2015) yayınlamıştır.

Ramazan Ekinci'nin değerlendirmeleri ise şöyledir: "Sirâcî'nin yaşadığı dönem, klasik Türk şiirinin yerini yeni Türk şiirine bıraktığı zamanlar olmasına rağmen, şair tamamıyla eski şiirin mazmun, hayal ve imajlarına bağlı bir tavır sergilemiştir. Dini nitelikteki şiirlerinin yanısıra âşıkâne tarzda kaleme aldığı gazelleri bulunmaktadır. Şiirlerinde sosyal hayatın izleri bulunmaktadır." (Ekinci 2015: 9). Şairin *Mecmua-i Hayâl-i Bâl* isimli eserindeki şiirleri incelendiğinde onun divan edebiyatı tarzında yazdığı görülmektedir.

Pend-i İhvân ve İçeriği

Şairin şiiri 43 beyittir ve "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" vezniyle yazılmıştır. Şiir, "söz" redifi ile yazılmış bir kasidedir. Ancak kasidede olan bazı bölümler bulunmamaktadır. Şiirde imalelere rastlanılmaktadır.²

Diñle gel bang-ı mü'ezzin añla bir esrârını

Celb eder ehl-ı felâhı mecma`-ı ğmâna söz

Yandırır hem kıandırır âdemlerı nuḡkum eger

Esb-i ḡab`ım oynaya cevlan ede meydâna söz

İmaleli örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Pend-i İhvan'ın içeriği şöyledir: Şair, sözlerinin güzel dostlarına hatıra olarak kalmasını istemekte, kardeşlerinin kabul etmezse şaşırıldığını ifade etmektedir. İnsanı insana çeken sözdür, hayvana insan demenin âdet olmadığını söylemektedir. Söz insana fayda ve zararları bildirmeli; böylece onu olgunlaştırmalıdır. Hezeyâni sözler sadece kişiyi eğlendirir, o yüzden söz sayılmamalıdır. Müezzinin sesini dinlemeli,

---

² Metnin bazı yerlerinde redif olan "söz" kelimesi yazılmamıştır. Dolayısıyla bunlar eklenmiştir. Veznin bozulduğu bazı durumlarda ise [] işaretli yerlerde metine müdahalede bulunulmuştur.

esrarını anlamalıdır. Felah ehlini bu kendine çeker, imanlarını artırır. Sözün aslını bilmeyen insan sayılmaz; cahil kişilere söz değil, top atsan etkisi olmaz. Sirâcî'nin nutku insanları hem kandırıp hem yandırır. Onun yaradılış atı meydana çıkıp dolaşmaya başlar. Ona göre sûfinin sözleri dinlenmemeli, rindâne sözleri işitmelidir. Ârif olup cihanı anlamalı, bir dilbere âşık olmalı, âkil olup zararı terk etmeli, irfânî sözleri bilmelidir. İnsan başkalarını incitmemeli, bunun yanında onlar tarafından incinmemeli, bir âdemi hor görmemeli, iyi sözler söylemelidir. Sözleri kendi hâlerinden fazla olmamalıdır. Türkçeyi bilmeli, Arapça ve Farsçayı iyi bir şekilde öğrenmelidir. Bundan başkası efsane gibidir. Şair, önce Türkçeyi ön plana almış, sonrasında ise yabancı dil olarak Arapça ve Farsçanın iyi bir şekilde öğrenilmesini istemektedir. Emirlere bakmalı, yasak olan şeylerden uzaklaşmalı, helal ve haram arasındaki farkları bilmelidir. Kur'an-ı Kerim'e benzer bir söz yoktur. Nefse uymamalı, yoksa sonunda insanı berbat eder, şeytana söz söylememeli, ona uymamalıdır. Vefasız olan dünyanın işi insanlara hep hiledir, bundan dolayı Allah'a yönelmeli, merdâne söz söylemelidir. Kendi sözlerine inanmalıdır, yoksa söz tutmasa ateşe gidebilir. Şair, başka sırlar söylemektedir, mesela kişi tevekkül eylemelidir. Bir kişi insana itibar etmezse ona itibar edilmemeli, sevgiliyi tutmalı, rakibi atmalıdır. Yemek içmek dünya gibi kişiyi meşgul etmekte, lezzeti zillet, ekmeği ise küçük diş tanesi gibi görmelidir. Yani yemeğe, içmeye önem vermemelidir. Yabancılar bel bağlamamalıdır, sonra ağlayabilir. Yakan, yakıcı söz söylememelidir. Ağır sözler söylememeli, onun öğüdünü tutmalıdır. Ağırılık ve hafiflik mizana gelir. Yalancı olmamalı, sâdık olmalı, zulmü unutmamalı, adaleti gözetmeli, şarapla sarhoş olup saçma sözler söylememelidir. Hırsızlık, gıybet, hainlik yapmamalı, kendini beğenmişliği bırakmalı, haset etmemelidir. Herkese yumuşak davranmalı, kötüye sövmemeli, gazap etmemeli, kimseyi kontrol etmeye kalkışmamalı, fitneci sözler öğretmemelidir. Zina etmemeli, erkek erkeğe sevişmemeli, kardeşlerini sevmeli, yumuşak konuşmalıdır. İş kötü düşmanlarına lutf etmeli, âkil olmalı, sözlerini ispat etmelidir. Kendine dost gibi görünenlerin emrini bilmeli, ama onlara uymamalı, yabancıların sözlerini nefsi gibi çok dinlememelidir. Erkek olup diyanet kapısına arslan³ gibi yaslanmalı, köpeğin⁴ başına daima pençe

³ Arslan, dağda veya ormanda yaşayan pençesi kuvvetli, yırtıcı bir hayvandır. Arap ve Fars edebiyatlarında olduğu gibi, Türk edebiyatında da kuvvetin timsalidir (Canım 2016: 477).

⁴ Rakip, daima sevgilinin kapısında beklediği, eşiğinde oturduğu, sokağa çıktığında peşinden yürüdüğü için köpeğe benzetilmiştir. (Şentürk 1995: 78).

vurmalıdır. Şair, burada öğüt verdiği kişilere arslan gibi olmalarını istemiş, köpeğin başına ise vurmasını istemektedir.

Sohbetten önce düşünmeli, edepten dışarı çıkmamalı, söz az söylemeli, fazla konuşmamalı, sözü eşsiz olmalıdır. Hayâ sahibi olmalı, kâmil olan kişileri dinlemelidir. Herkese iyilik edip, âlemde iyi bir nâm almalıdır. Sözlerin hası budur, inci tanesi gibidir. Zâhit ve sûfinin işini işlemeli, ancak onlar dostluk meclisinde ayrılık sözü söylediklerinden sözlerini almamalıdır. Âlimlerin öğütlerini kabul etmeli, onlara hürmet etmeli, daima dinin kurallarını öğrenmeli, sırlı sözler söylememelidir. Çok defa sözlerinde Lokmâne⁵ söze tesadüf edildiği için söyledikleriyle amel eden bir âlim görürse Allah için hizmet etmelidir. Şaire göre âlimlerin sözleri Lokman'ın sözleri gibi olabilir. Dolayısıyla dinlenilmeli ve öğütleri tutulmalıdır.

Kuru söz söyleyen şeyhler vardır. Onlara avâma uymuşlardır, saltanat kaydını çekerler, onun için kendini bilmeyip pîrâne söz söylerler. Ârif kişiler cömert ve eli açıktırlar, sözleri güzeldir. Mezhepleri zühd ü takva, meşrepleri ise rind ve kalenderidir; mestâne sözleri perdelenmiştir. Dünyayı umursamazlar, Allahu Teâlâ'yı severler, vahdeti bulmuşlar, dine uymuşlardır. Kişi irfan mecline girip derviş ile konuşmalı, dertli âşığa bakmalı, ondan cezb eylemelidir. Hz. Muhammed'in ailesini ve ashabını, dostlarını sevmeli, o hanedanı seven sözler söylemelidir. Dört ashâbı severek dört tarafını süslemeli, yüceliği ve alçaklığı fark etmelidir. Âşık olup gâfil değilse kişi Osman Sirâcî'nin öğütlerini tutmalıdır. Şair sevdikleri için bir hayli çalıştığını ve bunların ârife bir işaret olarak yeteceğini söyleyerek şiirini bitirmiştir.

Sonuç

Şair, dönemindeki ihvanına ve kendinden sonrakilere öğütler vermiştir. Türkçenin çok iyi bir şekilde öğrenilmesini; bunun yanında yabancı dil olarak Arapça ve Farsçanın öğrenilmesini istemiştir. Şair, yeni Türk

---

⁵ Lokman'ın hangi milletten olduğu, ne kadar yaşadığı, nerede ve ne zaman öldüğü hakkında belirsizlik bulunmaktadır. Kuran-ı Kerim'de adına sûre bulunmaktadır. Lokman Sûresi 12. ayette doğrusu Lokman'a Allah'a şükret diye ilim ve anlayış verdik. Kim şükrederse, ancak kendi nefsi için şükreder. Kim de nimeti inkar ederse Allah onun şükrüne muhtaç değildir denilmektedir. O, hikmet ve hekimliğin pîri ve simgesi olarak kabul edilir. Kuran-ı Kerim'de oğluna öğütler veriş, onu tevhid ve ahiret konusunda uyarması bahsedilir. Bitkilerin dilini bildiği, hangi bitkinin hangi hastalığa iyi geldiği konusunda derin bir bilgiye sahiptir (Zavotçu 2013:454-4).

edebiyatının artık kendini önemli ölçüde hissettirdiği bir zaman diliminde yaşamış olmasına rağmen divan edebiyatı tarzında yazmıştır. Hırsızlık, gıybet, zina ve livatadan uzak durulmasını öğütlemektedir. Haramlardan uzak olunmasını, helal işlere ise yakınlaşılmasını istemektedir. Peygamberin, ailesinin ve ashabının sevilmesini öğütlemektedir. Şair, en sonunda ise kendi sözünün tutulmasını istemiştir.

Pend-i İhvân'ın Transkripsiyonlu Metni

- 1 Yâdigâr olsun derim benden güzel ihvâna söz
Ger kabûl etmezse kardeşim aña âyâ ne söz
- 2 Sözdür insânı çeker insâna eyler âşinâ
Yoksa `âdet olmamış insân desek hayvâna [söz]
- 3 Söz odur nef` ü ziyânıñ bildirir dâna eder
Söz müdür sâde seni eglendirir hezyâne söz
- 4 Diñle gel bang-ı mü`ezzîn aña bir esrârını
Celb eder ehl-i felâhı mecma`-ı imâna söz
- 5 Bilmeyen söz aşlını söz tutmayan âdem midir
Söz degil top atsalar te`şîr yok nâ-dâna söz
- 6 Yandırır hem kandırır âdemleri nuḡkum eger
Esb-i ḡab`ım oynaya cevlân ede meydâna söz

- 7 Bil nihâyet kârîñi fikr et gidende `ârîñi
Kavl-i şüfiye kıyâs etme işit rindâne söz
- 8 `Ârif ol aña cihâni `âşık ol bir dil-bere
`Âkıl ol terk et ziyâni işte bil `irfâne [söz]
- 9 Kimseden incinme hiçbir kimseyi incitme hem
Horlama bir âdemi söyle aña luţfâne söz
- 10 Kendi hâliñden ziyâde olmasiñ kâliñ seniñ
Kim tanır dıvâneyi ger `arz ola dıvâne söz
- 11 Türkçe bil oğu Arapça Fârisi öğren kemâl
Ol feşâhat ehli bundan başkası efsâne [söz]
- 12 Emre baĸ nehyi gözet hal ü harâmı farĸa ĸo
`Aĸla ur inşâfa gel beñzer mi var Furĸâna söz
- 13 Nefse uyma aldatır berbâd eder âĸir seni
Sen saña dost ol şaĸın şoñra deme şeytâna [söz]
- 14 Bı-vefâ dünyâ işi hep ĸiledir âdemlere
Meger ĸaĸĸa isti`âze et budur merdâne söz
- 15 Elde ser-rişte `ameldir i`tikâd eyle baña
ĸorĸarım söz tutmasañ* âĸir çeker niñrâne söz

---

* Metinde bu kelime طونمسك şeklinde yazılmıştır.

- 16 Başka sırlar söylerim ammâ gelişmez ol saña
Sen tevekkül eyle yalvar söyleme cânâna söz
- 17 İ'tibâr etme aña kim i'tibâr etmez saña
Yâr tut ağyâr[ı] at al küşe-i iz'âna söz
- 18 Ekl ü şürbüñdür seni dünyâ gibi ekl eyliyor
Lezzeti zillet oku nân[ı] tehî dendâne söz
- 19 İllere bel bağlama soñra benimle ağlama
Yağma cânım dağlama geç söyleme süzâne söz
- 20 Pek şaķıl sözler deme bu pendimi tut ey hafîf
Şiķlet ü hiffet nedir bilseñ gelir mizâna söz
- 21 Kâzib olma şâdık ol zulmü unut `adli gözet
Hamrile `aķlıñ alıp kaçd eyleme hezlâne söz
- 22 Sirkat ü gıybet hıyânet yâ münâsib mi saña
Kibri қо коyma hased nâriyla dilde yana söz
- 23 Herkese hilm et gâzab etme kötüyü söğme döñ
Kimseyi teftiş edip öğretme gör fettâne söz
- 24 Hem zinâ etme livâta hiç yakışmaz âdeme
Sev güzel arkadaşını tatlı konuş nısvâne söz

- 25 Düşmen-i bed-kāre luṭf eyle anı çal kendine
Sen çalınma `ākıl ol söyle aña bürhāne söz
- 26 Bil müdārā emrini ammā demem ki uy aña
Gör anı nefsiñ gibi çok diñleme bîgāne söz
- 27 Erkek ol yaşlan diyānet bābına arslan gibi
Pençe ur dā'im şu kelbiñ başına şîrāne söz
- 28 Şoḥbetiñ evvel düşüñ çıkma edebden ḥārice
Söyle az çok söyleme olsun sözüñ yek-dāne [söz]
- 29 Ol ḥayā-pişe büyük tanı sözünden ḥişşe al
Diñle kāmilden kelāmı kûşe al iḥsāne söz
- 30 Herkese iylik edip `ālemde al bir nîk-nām
Sözleriñ ḥāşı budur işte budur dūr-dāne [söz]
- 31 Zāhid ü şüfî işiñ işle velî kendisini
Alma bezm-i ülfete söyler sözü hicrāne söz
- 32 Ḥāceler pendiñ kabûl et ḥürmet eyle anlara
Dā'imā öğren şeri`at söyleme sırrāne söz
- 33 `Ālim-i `āmil görürseñ ḥidmet [et] Allāh için
Ekşeri eyler teşādûf nuṭṭuna Loḫmāne söz

- 34 Bâṭını ḥâli hünlerden pek müzeyyen şüreti
Şeyḥ çoktur şehr-i şinde sözleri ḥuşk-âne söz
- 35 Uymuş anlarda `avâma salṭanat kaydıñ çeker
Anıñ için kendini bilmez atar pırâne söz
- 36 Vâkıf u `ârif işiñ şerḥ edeyim diḳḳat buyur
Cümlesi cûd u saḥîdir sözleri ḥübâne söz
- 37 Zühd ü taḳvâ mezḥebi rind ü ḳalender meşrebi
Perdelenmiş zâhiri gerçi sözü mestâne söz
- 38 Eğlemez dünyâsını illâ sever Mevlâsını
Vaḥdete girmiş şerḥ`atten alır vicdâne söz
- 39 Meclis-i `irfâna git dâ'im ḳonuş derviş ile
'Âşık-ı dil-rişe baḳ cezb eyle andan câna söz
- 40 Sev Muḥammed âlini aşḥâbını aḥbâbını
Ol muḥibb-i ḥânedân ammâ diliñde yana söz
- 41 Çâr eṭrâfiñ müzeyyen eyle ḥubb-i çâr ile
'Ulvi süflî kârını farḳ et budur im`âne söz
- 42 Ğâfil olma tut *Sirâc*i pendini `âşık iseñ
Ehl-i teslîm olsa iḥvânım geçir ezḥâne söz

43   İşte bir hayli çalıştım ben seniñçün sevdiğim

      'Ārife kāfī işāre[t] bir olur insāna söz

KAYNAKÇA

Canım, Rıdvan (1988). "Pendnâmeler ve Türk Edebiyatında Benzer Nitelikli Öğüt Kitapları" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 3, s.153-9.

Canım, Rıdvan (2016). *Divan Edebiyatının Kaynakları*, İstanbul: Akıl Fikir Yay.

Canım, Rıdvan (2016). *Divan Edebiyatında Türler*, Ankara: Grafiker Yay.

Çağbayır, Yaşar (2017). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çalka, Mehmet Sait (2008). "Safî Mustafa Efendi'nin Gülşen-i Pend Mesnevisinde Din Görevlilerine Nasihatleri" *Turkish Studies*, Volume 3/1, s.242-250.

Çelebioğlu, Âmil (1998). Akşemseddin-zâde Hamdullah Çelebi ve Pendnâme'si, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB. Yay., s.201-224.

Ekinci, Ramazan (2013). "Erzurumlu Osman Sirâceddin'in Hayâl-i Bâl Adlı Mirâciyyesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.26, s.656-688.

Ekinci, Ramazan (2015). *Erzurum'un Yüzleri Osman Sirâceddin Efendi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.

Er, Hamit (2017). *Ahmed Câhidî Uşşâkî, Nasihatnâme*, İstanbul: H Yay.

Gencosman, M.Nuri (1968). *Feridüddin-i Attar, Pendnâme, Öğüt Kitabı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Kaplan, Mahmut (2002). "Türk Edebiyatında Manzum Nasihatnâmeler" *Türkler Ansiklopedisi*, C.11, Ankara: Yeni Türkiye Yay.

Küçük, Cevdet (1988). "Abdülhamid II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s.216-224.

Levend, Agâh Sırrı (2016), "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, C.2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., s. 295-326.

Mazıoğlu, Hasibe (2009). "Kânûnî'nin Oğlu Şehzâde Bâyezid İçin yapılan Pend-nâme-i Attâr Çevirisi", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Ankara: TDK. Yay., s.664-678.

Mazıoğlu, Hasibe (2009). "Edirneli Nazmî'nin Pend-i Attâr Çevirisi" *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Ankara: TDK. Yay., s.679-687.

Osman Sirâceddin(1305). *Mecmu'a-i Hayâl-i Bâl*, İstanbul: Mahmud Beğ Matbaası.

Öztürk, Aslıhan (2017). "Mevlânâ Resmî'nin Levhnâme İsimli Mesnevisi ve Anne-Babaya Hürmet Üzerine Nasihatleri, *Turkish Studies*, Volume 12/22, s.629-652.

Pala, İskender (2006). "Nasihatnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s.409-10.

Parlatur, İsmail (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yay.

Sümbüllü, Yusuf Ziya (2015). "Türk İslam Kültüründe Nasihatnâme İçerikli Eserlere Genel Bakış" *Tidsad*, Yol 2, Sayı 2, s.1-7.

Şentürk, Ahmet Atilla (1995). *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîb'e Dair*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Zavotçu, Gencay (2013). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, İstanbul: Kesit Yay.

Ziyaeddin Fahri (1927). *Erzurum Şairleri*, İstanbul: Sanâyi-i Nefise Matbaası.

**AHMET ÜMİT'İN ESERLERİNDE KURGUNUN ASIL
AKTÖRÜ YA DA BÜTÜNLEYİCİ UNSURU OLARAK KİTAP,
KÜTÜPHANE VE OKUMA MOTİFİ**

Mehmet Ali Akkaya* ve Nermin Kocabıyık**

Öz

Türk edebiyatının yaşayan en önemli kalemlerinden bir olan Ahmet Ümit, edebiyatın farklı türlerinde ortaya koyduğu eserleri ile günümüzün en çok okunan yazarlarından biridir. Özellikle polisiye roman türünün Türkiye’de sevilmesinde ve hatırı sayılır bir takipçi grubunun oluşmasında belirleyici ve besleyici yazın ustalarından biri olan Ümit, bugün artık edebiyat dışında da ulusal kültür dünyamızın en bilinen ve saygın figürlerinden biridir. Yazarın raflarda yerini alan hemen her yeni kitabının kısa sürede en çok satanlar listesinde yer alması ve farklı özelliklere sahip geniş bir okuyucu yelpazesi, söz konusu kimliklendirmenin somut göstergesidir. Bu çalışmada, Ahmet Ümit külliyyatını oluşturan 1 şiir, 5 öykü, 2 masal ve 14 romanda (eserlerin tekrarı olan 4 çizgi roman hariç) geçen kitap, kütüphane ve okuma kavramları ve bu kavramlara yüklenen anlamların ortaya konulması amaçlanmıştır. Bazen kurgunun asıl kahramanlarından biri, bazen de olay örgüsünün bütünleyicisi olan söz konusu kavramlar aracılığıyla, kişilik olarak da ülkemizde önemi bir rol model olan Ahmet Ümit’in eserleri aracılığı ile kitabın ve okuma kültürünün gelişimine sağladığı katkının serimlenmesine çalışılmıştır. Betimleme yöntemi ile kurgulanan çalışmada, seçili kavramların metin içinde analiz edilmesi ile derlenen verilerden yararlanılmış, ayrıca bu veriler de yorumlanmıştır. Ahmet Ümit sempatisi ve eserlerindeki anlatısı üzerinden kitaba ve okuma kültürüne yönelecek her farkındalık sahibi bakış, bu araştırmanın başarısı anlamına gelecektir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Ümit, Türk edebiyatı, kitap, kütüphane, okuma.

Abstract

Ahmet Ümit, one of the most important living items of Turkish literature, is one of the most widely read writers of today with his works in different genres of literature. Especially in Turkey the whodunit genre considerable

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, mali7akkaya@gmail.com, Yazar ORCID numarası: 0000-0003-2496-7315

** Karatekin Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü lisans öğrencisi, nerminaslihan747@icloud.com, Yazar ORCID numarası: 0000-0002-8200-6101

hope and love in one of the feeder type identifier and a master in the formation of groups deemed followers, is one of the most well-known and respected figure in our national culture today is no longer the world outside literature. The fact that almost every new book on the shelves is on the bestseller list in a short period of time and a wide range of readers with different characteristics are concrete indicators of this identification. In this study, it is aimed to reveal the concepts of books, library and reading and the meanings attributed to these concepts in 1 poem, 5 stories, 2 fairy tales and 14 novels (excluding 4 comic books). Sometimes, one of the main heroes of the fiction, sometimes complementary to the plot through these concepts, personality as a role model in our country through the work of Ahmet Ümit'in the work of the book and the contribution of the development of the culture of reading has been tried to reveal. In the study, which was constructed with the description method, the data compiled by analyzing the selected concepts in the text were utilized and these data were also interpreted. Ahmet Ümit's sympathy and the narrative in his works will make the book and reading culture an awareness-oriented view.

Keyword: Ahmet Ümit, Turkish literature, book, library, reading.

Giriş

Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından “olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla sözlü veya yazılı olarak biçimlendirilmesi sanatı, yazın” (TDK Güncel Türkçe Sözlük, 2019) olarak tanımlanan edebiyat, kendine özgü kuralları olan iletişim aracı ve sürecidir. Bu sürecin temel unsuru olan dil, bireyin toplumsallaşabilmesinin ve yaşamını farkına vararak sürdürmesinin de ön koşuludur. Dilin değişebilme ve gelişebilme yetisi, dil üzerinden edebiyatı toplumsal kültürün taşıyıcı araçlarından biri kılan bu yan edebiyatın toplumda yarattığı cazibenin kaynağıdır. Bu bağlamda dil edebiyatın temel yapı taşı, edebiyat ise kültür birikiminin kendisidir.

Edebiyat, bir toplumun ve/veya halkın kimlik edinme sürecinin en önemli yapı taşlarından biridir (Alver, 2006: 34). Kimlik ediniminin ardından da kültürel üretim gerçekleşir. Aynı zamanda kültür ortaklığı oluşturmanın ve bunu yarınlara aktarmanın sağlayıcılarından biri olan edebiyat toplumun karşısına şiir, tiyatro, roman, öykü gibi pek çok farklı türde çıkararak ikna gücünü, sempatisini, anlaşılabilirliğini, saygınlığını ve yönlendirici etkisini arttırabilmektedir.

Edebiyat bir sanat olarak değerlendirildiğinde, insanın hayatındaki yerini ve önemini ifade etmek çok daha kolay olacaktır. Zira, bazıları binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan ve bilinen tüm edebiyat türlerinin asıl

gayesi sadece dil aracılığı ile bilgi birikiminin aktarılmasını sağlamak değil, aynı zamanda bir takım ölçütlere uygun olarak sanat değeri de taşımaktır. Başka bir ifade ile bir edebiyat eseri muhatabına farklı bakış açısı kazandırırken, diğer yandan da estetik bir yanının olması gerekir.

Mezopotamya uygarlıklarında arşivcilik geleneğinin bir parçası olan günlüklerin; Antik Yunanda bireysel ve hatta toplumsal ifadenin en popüler aracı olan tiyatronun; İslam kültüründe son derece yaygın bir yazım ve söylem geleneği olana şiirin; günümüzde dünyanın kültürel hazinesinin en önemli parçalarından biri olan Rus edebiyatında romanın ve tamamı burada sayılamayacak kadar çok olan diğer edebiyat-kültür-toplum etkileşimlerinin yarattığı enerjinin gücü ve etkileri dikkate alındığında, edebiyatın yalnız dile bağlı kültür dünyamız için değil, insanlığın geçmişi, bugünü ve geleceği için de ne denli önemli bir katalizör olduğu daha açık görülecektir. Edebiyatın her biri birbirinden çok farklı olan türleri, bu türlerinin insanlarda yarattığı ilgi, özleştirme ve yakınsama, edebiyatın etki ağının gücünü, çapını ve sürekliliğinin asıl kaynağıdır. Günümüzde edebiyat yerelden bölgesel, ulusaldan evrensel sadece bir kültür üretim ve paylaşım unsuru değil, sosyolojik, ekonomik, toplumsal ve kültürel yanları olan çok yönlü bir disiplin ve sanat alanıdır. Ülkelerin evrensel kültürel imajları açısından da son derece önemli olan edebiyat-kültür ilişkisi, ülkemizde de aynı çok yönlülüğü ile yaşamımızın bir parçası olmaya devam etmektedir.

Daha çok polisiye roman türünde kaleme aldığı eserlerle tanınan Ahmet Ümit, aslında birden çok edebi türde eser¹ (roman, hikâye, masal, şiir, denem, destan, çizgi roman) vermiştir. Çeşitli anlatım teknikleri ile kaleme aldığı eserlerinde, birbirinden farklı konulara değinen ve edebiyatımızın çağdaş masal yazarlarından biri (Arıcı, Ungan ve Şimşek, 2012: 220) kabul edilen Ahmet Ümit'in masal ve roman türündeki eserleri bazı eğitim kurumlarında yardımcı kaynak olarak kullanılmaktadır. Yazarın bazı roman ve hikâyeleri dizi, film ve tiyatro aracılığı ile izleyicilerle de buluşmuştur (Ahmet Ümit-Biyografi, 2019).

Bu çalışmada; edebiyat-kültür ilişkisi bağlamında, edebiyatın farklı türlerinde ortaya koyduğu eserlerle otuz yıldır ulusal kültür dünyamıza silinmez izler bırakan Ahmet Ümit'in eserlerinde, kültürün olmazsa olmaz unsurları olan kitap, kütüphane ve okuma kavramlarının ele alınışı ile bu kavramlara yüklene anlamlar yorumlanmaya çalışılmıştır. Zira kitabın ve okumanın kendi yaşantısındaki yönlendirici rolünü ve önemini her fırsatta okurları ile paylaşan yazarın bu unsurlara yüklediği anlamlar ve

---

¹ Eserler türü çeşitliliğinde yazarın internet sitesi (<https://www.ahmetumit.com/>) esas alınmıştır.

eserlerindeki kurgusal rol üzerinde özenle durulacak değerdedir. Ahmet Ümit bir röportajında kitap ile bağıını şu şekilde dile getirir;

“...Ben yazar olmayı düşünen bir kişi değildim. Gençken ya da çocukken, büyüyünce yazar olacağım diye düşünmemiştim. Bu, biraz rastlantı sonucu oldu. Çocukluk ve gençlik dönemlerimde çok kitap okurdum” (Polater, 2015: 189)

Çok satan yazarın eserlerinde kitap, okuma ve kütüphane kavramlarına yüklediği anlamları dikkate alarak yapılacak okuma yalnız kitaplardaki kurguyu değil, aynı zamanda Ahmet Ümit’in arka planda okur ile paylaşmak istediklerini de daha kolay görebilmeyi sağlayacaktır.

Amaç, Kapsam ve Yöntem

Günümüzde ülkemizin en popüler ve eserleri en çok satan, en fazla baskı yapan yazarlarından biri olan Ahmet Ümit, 1960 yılında Gaziantep’te doğmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal çalkantılardan doğal olarak etkilenen yazar hayat yolculuğunda görece biraz gecikmeyle ve tesadüflerle yazmanın yapabileceği en iyi şey olduğunun farkına varmıştır. İyi polisiyeyi iyi edebiyatın doruğu olarak gören yazarın eserleri aracılığı ile varmak istediği nokta insanı anlatmaktır (Ümit, 2006: 22). Bir insanı doğru anlamak için de o insanı içinde yaşadığı toplumla, çevresiyle ve değer yargıları ile ele almak gerekir. Bu noktada doğru ve eksiksiz anlamayı kolaylaştıracak tüm unsurlar Ahmet Ümit’in eserlerinde bir kahramana ve asıl kurgu unsuruna dönüşebilir. Yazarın eserlerine bu bağlamda bakıldığında, yazarın en çok rol biçtiği unsurlardan birinin de kitap ve okuma olduğu görülecektir.

Eserlerinde oluşturduğu karakterleri tüm yönleriyle geniş bir yelpaze içerisinde okuyucuya sunan yazar kaleme aldığı eserlerindeki amacını; “Edebiyatın estetik haz verme, eğlendirme, hoşça vakit geçirme, meraklandırma, arındırma vb. işlevlerini bozmadan edebiyatın ahlaki yönünü belirleyen etmenlerden olan yanlış görülene, sahtekârlığa, şarlatanlığa karşı kalemiyle mücadele etmek” (Ümit, 2002) olarak ifade eder. Buna bağlı olarak okurlarında yaratmak istediği arzu; “kitaplarını bitirdikleri zaman bir tamamlanmamışlık duygusu yaşamaları, nasıl oluyor diye düşünmeleri, bu işe kafa yormaları, başka kitaplar okuma ihtiyacı hissetmeleridir” (Ümit, 2005).

Yapıtları yirminin üzerinde yabancı dile çevrilen (Kırlangıç Çılgılığı, 2018), yalnız edebiyatçı kimliği ile değil, katıldığı ve hazırlayıcıları arasında yer aldığı televizyon programlarıyla, davetli olarak katıldığı etkinliklerdeki konuşmalarıyla, yazın alanına ilişkin söylemleriyle, hatta hatırı sayılır

popülasyonu olan bir grup tarafından örnek alınan hayat tarzı ile kültür dünyamızın önemli figürlerinden biri olan yazar, kendi ifadesi ile aynı zamanda bir öğrenme arsızdır. İnsanın nitelikli yaşama dair önemli kazanımlarından biri olan öğrenme arzusunu tazeleme ve sürekli kılma, Ahmet Ümit'in eserlerinin en önemli ilhamlarından biridir.

Bu çalışmanın amacı, mesleği üzerinden toplumun gelişimine katkı vermeyi sorumluluk olarak gören yazarın kaleme aldığı eserlerde geçen kitap, kütüphane ve okuma kavramları ve bu kavramlara yüklenen anlamların ortaya konulması ve yorumlanmasıdır. Böylece, kendisini de okuma arsız olarak gören, kitaplarının son sayfasına gelen her okurun yeniden okumak için büyük bir arzu ve merakla kitabın kapağını kapatmasını amaçlayan yazarın doğrudan bireysel ve toplumsal öğrenme ile ilgili olan kitap, kütüphane ve okuma kavramlarına yaklaşımı serimlenmeye çalışılmıştır. İlgili kavramlar ve bireyde çağrıştırdıklarına ilişkin saygınlığın artması bu çalışmanın başarısı anlamına gelecektir.

Yazarın, tekrar niteliğinde olan çizgi romanlar dışında basılmış tüm kitapları çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Söz konusu külliyyatın içerisinde 22 ayrı kitap yer almaktadır. Çalışmada, belirlenen üç kavram (kitap, kütüphane, okuma) yazarın 22 kitabında tek tek taranmıştır. Tespit edilen motiflerin geçtiği cümleler önce bağımsız olarak ele alınmış, ardından eserin kurgusu içerisinde ilişkilendirilmiş, son olarak da kavramlara yüklenmiş olabilecek anlamlar üzerinden yorumlamalar yapılmıştır. Sınırlılıklar dikkate alınarak, seçili kelimelerin geçtiği tüm cümleler çalışmaya taşınmamış, birbiri ile benzeşen ifade ve kurguların birlikte yorumlanması yoluna gidilmiştir. Seçili kavramların kitaplarda tarama kolaylığı yüzünden, araştırmalar kitapların elektronik kopyaları üzerinden yürütülmüş, atıf ve alıntılarda tutarlılığın sağlanması adına tespit edilen bilgiler basılı kopyalarla karşılaştırılarak verilmiştir.

Çalışmanın kapsamı, araştırmanın bulgular kısmının kurgulanmasında da belirleyici olmuştur. Buna göre yazarın ele alınan tüm kitapları bağımsız olarak değerlendirilmiş. Bazen eserin ana karakterlerinden biri, bazen kurgusal akışın önemli bir bütünleyicisi, bazen de sıradan bir enstantane olarak metinde geçen kavramlar, yer aldıkları kitabın sınırları içerisinde yorumlanmışlardır. Ele alınan kitaba ayrılan bölümün sonunda ilgili kitap dikkate alınarak bir yorum yapılırken, çalışmanın en sonunda da kavramlara bağlı kalınarak genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Bulgular ve Değerlendirme

Edebiyatı toplumsal farkındalığı geliştirecek bir araç olarak gören Ahmet Ümit, edebiyatın topluma ışık tutma ayrıcalığında okur için birtakım kolaylaştırıcı ve somutlaştırıcı unsurlardan yararlanır. Bu çalışma kapsamında ele alınan kavramlar olan kitap, kütüphane ve okuma motiflerinin yazarın eserlerinde ele alınışları ve kavramlara yüklenen anlamların tespitine ilişkin yorumlar bu bölümde ve kitaplar sınırlılığında verilmiştir. Kitapların sıralanmasında ise külliyyatın kronolojisi dikkate alınmıştır.

Sokağın Zulası: Yazarın bu tek şiir kitabında seçili anahtar sözcüklerden yalnız *kitap* kavramı ve tek bir şiirde yer almıştır. “Karanlığın Soldurduğu Yedi Gelinciğe” adlı şiir (2014: 46), geçmişe ve geçmişi paylaşanlara duyulan özlemi anlatmaktadır. Anılar ve anıları çağrıştıran enstantaneler üzerinden dile getirilen özlem, “Gördüğümde ellerinde kitaplarıyla öğrencileri” dizesinde vücut bulmuştur.

Çıplak Ayaklıydı Gece: Bu kitapta yer alan hikâyelerde *kütüphane* kavramı hiç geçmiyor olsa da, *kitap* ve *okuma* kavramları sıklıkla kullanılmıştır. Öykülerden birine de adını veren (Kitap Katılı) *kitap* motifi, bunun dışında “Ölümün Hükümü Yok”, “Gökyüzünde Yıldız Olmak” ve “Agatha’nın Anahtarı” öykülerinde kurgu içinde yer alırken; “Bir Akdeniz Düşü” adlı öyküde *okuma* kavramına yer verilmiştir. Sığınak ve Pezevenk adlı öykülerde ise her iki kavrama da yazar tarafından anlatının bir parçası olarak kullanılmıştır.

İlk elde öykülerde *kitap* hayatın rutininin “...uyuyacak, uyanacak, yemek yiyecek, kitap okuyacak, gece yarısı siren sesleriye...” (1998: 21) ve yaşamdan tat almanın “...nasıl da kararlıydım. Sabahları erken kalkacak, önce biraz jimnastik, ardından kahvaltı, sonra kitap...” (1998: 21-22) bir parçası olarak kullanılmıştır. İlerleyen öykü ve sayfalarda kitap belleğin en güzel anılarının izlerinin derinleştiricisi “...harçlıklarını biriktirerek aldıkları kitaplar ve böylece oluşturdukları ilk gizli örgüt...” (1998: 34), “...Elindeki kitap hemen dikkatimi çekmişti. Dedemin bizlere zaman zaman okuduğu Köroğlu, Zaloğlu Rüstem, Leyla ile Mecnun gibi hikâye kitaplarına hiç benzemiyordu...” (1998: 21); bireyin geleceğinde yeni ufuklar açan unsur “...Taparcasına sevdiği bir abisi vardı. Onu, abisinin kitapları tanıştırmıştı devrimcilerle...” (1998: 9); olumsuz düşüncelerden sıyrılmanın ve rahatlamının etkili bir aracı “...bol kitap okuyacak ve kafandan bu tür düşünceleri atacaksın...” (1998: 11); kişiler hakkında beslenen pozitif hislerin ve düşüncelerin ifadesi “...Bir keresinde Rasim Amca’yı tezgâhın ardındaki masada kitap okurken bulmuştum. Geldiğimi anlayınca başını

kitaptan kaldırmış...” (1998: 22) ve cinayete neden olabilecek bir tutkunun ya da saplantının kaynağı “...öldürdüğü Süleyman Sami’yi de kitap katili, bir edebiyat bezirganı diye tanımlamış...” (1998: 14), “...o bir kitap katiliydi...” (1998: 16), “...Alttakiler de kitaplaşmamış çalışmalarım. Sami kıskandı, basılmalarına izin vermedi...” (1998: 19) olarak kullanılmıştır.

Öykü kitabında *okuma* motifine yüklenen ve bu kavram aracılığı ile okurla paylaşılan ifadeler daha çok insanın duygusal ve psikolojik varlık olma yanı ile ilgilidir. *Okuma* motifi kitabın satırlarında duyguları ifade etmenin bir yolu “...o bana Ritsos’tan, ben ona Nazım’dan, birbirimize şiirler okuyorduk...” (1998: 22); insanın maddi ve manevi yaşamını zenginleştiren, kişiliğini belirleyen bir unsur “...bunlar yeterli mi sence? O da benim gibi yeterince okumamış, düşünmemiş, yaşamamıştı...” (1998: 30) ve tıpkı *kitapta* olduğu gibi bireyin kendini iyi duymasının ve dışardan bakıldığında iyi görülmesinin “...İçimde gittikçe koyulaşan bir karanlık vardı. Yarıda bıraktığım romanı okumaya çalıştım olmadı...” (1998: 58) göstergesi olarak okurun algısına sunulmuştur.

Bir Ses Böler Geceyi: Akademik bir çalışma için, kente göç olgusunun köy kültürü üzerindeki etkilerinin ölçülmesi adına, bir alevi köyünde anket yapılması çabası ile başlayan eserde kitaba dair betimlemeler Alevilik inancını ve esaslarını anlatan *On İki İmam* düşüncesini ele alan ve roman kahramanının üniversite yıllarında siyasi ideolojisini belirleyen kitaplarla ilgilidir. “...Alevilik hakkında kitaplar okumaya başlayınca *On İki İmam* düşüncesinin Alevi inanışında...” (2017: 17) ve “...Oğlumun katillerini bulamayınca oturup onun kitaplarını okumaya başladım. Romanlar, şiirler, öyküler, felsefe kitapları, ne varsa hepsini okudum. ...Evdekileri okuyunca yeni kitaplar almaya başladım...” (2017: 65-66) ifadeleri söz konusu tutumun bir parçasıdır.

“...okumak lazım. Hakikat kapısına ancak böyle varabiliriz...” (2017: 49) tespitinde olduğu gibi kitabın tüm semavi dinlerde dinin gereklerini öğreten bir rehber olduğu gerçeğine gönderme yapan yazar aynı zamanda “...Ne derneği olacak, orada toplanıp solcuların kitaplarını okuyacaklar...” (2017: 90) örneğindeki gibi, ülkemizin siyasal tarihinde kitabın, kitap okumanın ve kitaplar üzerinden yasaklar getirilip sabıka kaydı oluşturulması gerçeğine dikkat çekmektedir. Tüm bunların dışında yazar açısından kitap, “...-Okumak iyi bir şey oğul. Ama söyle bakalım sen neden okuyorsun? –Dünyayı tanımak için... (2017: 82) diyalogunda kurgulandığı gibi dünyayı tanımmanın, iyi bir şey yapmış olmanın hatta gizli özne olarak iyi insan olmanın araçlarından biridir.

Agatha'nın Anahtarı: Dünyanın en çok bilinen polisiye yazarlarından biri olan Agatha Christie'ye ithaf edilen kitabın en önemli aktörlerinden biri de kurgu içerisinde pek çok sorunun yanıtını veren bir günlüktür. Tüm dünyada olduğu gibi günlük, ülkemizde de en keyifle okunan ve merak uyandıran metinlerden biridir. Bir öykü ya da romanda günlüğün olması yalnız günlüğün yarattığı okunma cazibesi ile değil, okurda günlük yazma arzusu uyandırması açısından da anlamlıdır. Zira iyi bir günlük yazarının hem ifade hem de ifade edileni anlama yeteneği gelişir.

“...dayımın yazdıklarını okumaya başladım. Dayım 1920'den beri ne yaptıysa hepsini yazmış...” (2011: 3), “...beni asıl çarpan, notlarının sonuna eklediği, iyi romanın, belirsizliğin bilgeliği üzerinde yükseldiğini anlatan paragraf. Bu paragraf, roman tarihinin özeti gibi öyle derin, öyle anlam yüklü ki,... (2011: 17) örneklerinde olduğu gibi, kitabın kahramanlarından biri olan günlükten, okumaya ve kitaba dair sıcak ve kucaklayıcı betimlemeler yapılmıştır. Söz konusu betimlemelerin Agatha Christie gibi kitapları dünyanın en çok satanları arasında yer alan, kuşaklardır okurunu ilgi ile saran bir edebi kişilik ile ilişkilendirilmesi, kitabın, okumanın ve iyi bir kurgunun yarattığı pozitif hissin daha kolay içselleştirilmesini sağlamaktadır.

Şeytan Ayrıntıda Gizlidir: Zaman zaman birbirine göndermeler yapan bağımsız hikâyelerden oluşan eserde yer alan kahramanlardan biri kitap tutkusuyla ön plana çıkan ve özel bir kütüphanesi de olan Pelin'dir. Farklı pek çok kitabın yer aldığı kütüphanede en dikkat çekici olan eserler biyografilerdir. “...Sezar'dan Hitler'e, Lenin'den Churchill'e kadar tarihte önemli rol oynayan liderlerin yanı sıra Greta Garbo'dan Jhon Wayn'e, Maradona'dan Madonna'ya...” Bu özen öykünün bir diğer kahramanı Recep tarafından şu şekilde açıklanır; “...Dünya liderlerinin, başarılı insanların yaşamöykülerini okur, ülkemizin kötü talihini nasıl değiştirebileceklerini tartışırlardı...” (2011: 27). Bu noktada kitabın geçmiş ve gelecek ile kurulacak köprünün anlamı ve gerekliliği konusundaki önemi ortaya konulmuştur. Zira geçmişin yaşanmışlıklarından ilham alarak yarınların esinlerine dönüştürülecek, dünün hatalarından dersler alınarak, başarıları ve iyi yanları tekrarlanacak bir yaşam, her açıdan daha müreffeh bir hayatın önünü açacak, bu yöndeki çabanın başarısını kolaylaştıracaktır. Öyküde kitap ve okumak söz konusu etki zincirinin önemli araçlarından biri olarak betimlenmiştir.

Öykünün devamında anlatıcı okura “...Pelin'i tanıdığımı sanıyordum... Hangi tür filmler izlediğini, hangi tür kitaplar okuduğunu, hangi tür müzikten hoşlandığını biliyordum...” (2011: 74) diyerek seslenir. Bu anlatımda bir insanın okuduğu kitapların o insan hakkında fikir sahibi

olmak, hatta onu tanımak adına ne denli önemli araç olabileceğine dikkat çekilmiştir. Gerçekten de insan yaşamda öğrendikleri ile birey olur ve kişiliğini oluşturur. Kitaplar insanın en önemli öğrenme ve sınırları ile birlikte kendini biçimlendirme araçlarıdır.

Masal Masal İçinde: Yazarın hem küçüklere hem de büyüklere yönelik olan ve bir polisiye roman kurgusuyla kaleme aldığı eserinde birbiri ile bağlantısı olan beş masal vardır. Özellikle çocuklar söz konusu olduğunda en cazip, ilgi çekici ve uzun soluklu akılda kalıcı anlatı geleneği olan ve folklorik öğelerle de zenginleştirilen masal, çocukların kitap ve okuma sevgisini en çok besleyen edebi türdür (Akkaya, 2016: 11). Buna karşın eser, masalların masal türünün okur ve/veya dinleyiciye kazandırdığı genel kitap ve okuma tutkusu dışında, çalışma kapsamında ele alınan kavramlara en az göndermenin yapıldığı kitaptır.

Sadece tek bir öyküde, o da insanın inancının gereği olarak kutsal kitaplarda yer alan bilgilerin doğruluğunu ve en iyi ifade biçimi olduğunu mutlak kabul etme eğiliminden "...Gölün durgun suları arada bir dalgalanıyor, çılgın bir balık güneşe doğru yükselip sonra hızla yeniden suya düşüyordu. Ancak kutsal kitaplarda anlatılan cennet bu kadar güzel olabilirdi..." (2007: 46) yararlanılarak *kitap* kavramı betimlemede kullanılmıştır. Kitap, öyküde aynı zamanda kutsal olanın bir somutlaştırıcısıdır.

Olmayan Ülke: Ahmet Ümit bu kitabının girişinde *Annemden Dinlediğim Masallar* başlığı altında, yazarlığının kökenini küçükken annesinden dinlediği masallara kadar uzandığını, okuduğu kitaplar, masallar ve romanlarla büyümenin kendisine sunulan en büyük şanslardan biri olarak gördüğünü belirtir (2012: ix). Kitapların, dinlediği ve okuduğu masalların, romanların ve öykülerin kendi hayatına olan etkisini *Masal Masal İçinde* adlı eserinde de vurgulayan yazar, bu etkinin ve yönlendirici gücün meslek seçimini belirleyecek kadar derinlikli olduğunu belirtir. Her ne kadar kitapta yer alan öykülerde kitap, kütüphane ve okuma motifleri doğrudan kurgunun ve anlatının bir parçası olarak kullanılmamış olsa da, yazarın eserinde kitabın ve buna bağlı olarak okumanın kendi yaşamına olan doğrudan ve derin etkisini tüm yalınlığı ile ortaya koyması dikkat çekicidir.

Sis ve Gece: Siyasi suçlu olarak hüküm giyen Mine ile onun hem sevgilisi hem de katili olan Milli İstihbarat Teşkilatı Başkomiserlerinden Sedat'ın çelişkilerle ve iç hesaplaşmalarla örülü yaşanmışlıklarını anlatan roman kurgusunun önemli unsurlarından biri de kitaplardır. Zira "...Hapisten çıktıktan sonra babasından kalan mirasla 'Hurufat' adlı bir kitapçı dükkânı

açan, sonra da aynı adla bir dergi çıkararan...” (2014: 52) Mine'nin hayatında kitap son derece önemlidir.

Yazarın en popüler kahramanlarından biri olan Başkomiser Nevzat'a gönderme de yaparak kurguladığı “...Nevzat Paşa zamanında taşınmış teşkilat buraya. Polisiye roman okumaya meraklı olan II. Abdülhamit, dil ağalarına çevirttiği Fransızca, İngilizce polisiye yazarlarının kitaplarını bu bahçede okumuş. Kendisi de sıkı bir polisiye okuru olan Nevzat Paşa, Abdülhamit'in polisiye romanlarını bu bahçede okuduğunu öğrenince teşkilatı buraya taşıyalım diye önermiş...” (2014: 72) biçimdeki metin, romanın örgüsü içinde kitaba, özellikle de polisiye kitaplara yüklenmek istenen değer ve beslenen sempatiye derinlik kazandırmaktadır. Yanı sıra, polisiye roman ve tarihe mâl olmuş gerçek bir kişilik olan Sultan Abdülhamit ilişkisinin okurda uyandıracağı merak ile kitaba önemine gizli gönderme yapılmaktadır.

Komiser Sedat'ın; “...Mine'nin yatağı hala dağınmış. Kırmızı çiçek desenleri ile süslü yorganın ucu yerde sürünüyor. Yastık ikiye katlanıp öylece bırakılmış. Mine'nin yatakta okumayı çok sevdiği geliyor aklıma. Masa başında kitap okurken hiç görmedim onu...” (2014: 158) betimlemesinde ise kitap, kişinin kendisini rahat hissetmesini sağlayan ve her okur için farklı içsel huzuru ifade eden bir enstrüman olarak gösterilmiştir. Bu yaklaşıma betimleme üzerinden dinginlik, rahatlık hissi, boş zamanları nitelikli değerlendirme meziyetleri de eklenebilir. “...Sıkıntıyla dönüyorum yatakta, karşımda küçük bir kitaplık var. Yan yana dizilmiş kitapların sırtları vakur bir ifade ile bakıyor bana. Yazıları belli belirsiz seçebiliyorum. Kitapların sırtlarını okumaya çalışıyorum...” (2014: 161) ifadesinde, karmaşık bir kişiliğe sahip olan Komiser Sedat için de kitapların romanın kahramanı tarafından farklı anlamlar yüklenen renkli bir dünya olduğuna gönderme yapılmaktadır. Zira paragrafın devamında sayılan kitapların biçimsel, disiplinler ve içeriksel çeşitliliği, yaşamın çeşitliliği ve çok yönlülüğü ile örtüşen bir alegoridir.

Kitapta yer alan “...-Sen kavga etmeyi sevmez misin? -Sevip sevmemek meselesi değil. Ben okumaya, yazmaya yatkındım. Fahri daha atak, daha duygusal, daha cesurdu...” (2014: 178) diyalogunda ise kitap sevmenin, kitap okumanın ve yazıyor olmanın bir kişilik özelliği göstergesi olarak değerlendirilmesi söz konusudur. Genellikle toplumsal algılar ve hatta yargılar şekline dönüşmüş olan bu ilişkilendirmede kitap okuyanlar, kitap tutkunları ve yazarlar için baştan belirlenmiş bir takım kişilik kalıpları söz konusudur. Bir bölümü insanın olumlu nitelikleri olarak yorumlanan (sağduyu, doğru eylem ve/veya söylem vb.) bu kalıpların bazıları da toplumda zayıflık (korkaklık, atalet, melankoli vb.) olarak görülebilmektedir. Kitap ve

kitaplık motiflerinden sıkça yararlanan eserde bu motiflere yüklenen anlamlar da tıpkı romanın kahramanlarının kişilikleri gibi bir karmaşıklık içinde serimlenmiştir.

Kar Kokusu: Yarı otobiyografik bu roman, 1980 darbesi sonrası başka ülkelerden gelen öğrencilerle birlikte Moskova'da eğitim gören Türkiye Komünist Partili gençlerden birisinin öldürülmesi ile başlıyor. KGB ajanları tarafından yürütülen sorgu ve soruşturmalara kadar uzanan bu cinayetin bir ihanet mi yoksa siyasi rekabete dayalı bir hesaplaşma mı olduğu sorusunun yanıtlarının öğrenilmeye çalışılması eserin ana kurgusunu oluşturmaktadır. Bu soruların yanıtlarını gösterecek şifrenin bir kitaba saklandığının fark edilmesi ve bu kitabın bulunmaya çalışılması ile kitap ve kütüphane motifi, eserin kurguyu bütünleyen ana unsurlardan birine dönüşmüştür.

“...Osip öyle söyledi, şu anda Türkçe kitapların bulunduğu bir kütüphanede harıl harıl şifrenin hazırlandığı kitabı arıyorlar...” (2014: 2) cümlesi ile “...-Size iyi bir haberim var çocuklar şifreyi çözdüler. -Hangi kitapmış? -Leonid, Kapital olabileceğini söylemişti, ama benim aklıma başka bir şey geldi. Şifrede kullanılan sayfa sayıları 60'ı geçmiyordu. Bu bir aldatmaca olabilirdi; yine de şansımızı denemeliydik. Osip'e daha ince bir kitaba bakmasını söyledim. Hep el altında olan, dikkat çekmeyecek bir kitap... yani Marksist klasiklerinden biri. -Bildim, Komünist Manifesto... - Kitabının düşmanlar tarafından kullanılacağı yoldaş Marx'ın aklının ucundan bile geçmemiştir herhalde...” (2014: 143-144) diyalogunda kitap tüm sorunların çözümünün anahtarıdır. Bununla birlikte romanda kitaba güven duyulan, en gizli sırların muhafızı olan ve değer verilen özne misyonları da yüklenmiştir.

Patasana: “Ben zalimler çağında yaşayan bir alçaktım” cümlesi ile başlayan eser, binlerce yıl öncesi ile bugün arasındaki gidip gelmeler üzerine kurulu, arda da yaklaşık bir asır öncesine ait yaşanmışlıklardan referans alan ve tamamı aynı topraklarda gerçekleşen yaşanmışlıkları bir potada birleştiren bir polisiye. Geçmişten gelen kahraman, Hitit döneminde yaşamış bir saray yazmanı olan ve kendisini, sevdiği kadın aşkı uğruna ölümlük, aşkına sahip çıkmayıp, kralına bağlılığın vakarıyla ellerini göğsünde kavuşturarak sessiz kalmayı seçen yeryüzünün en onursuz erkeği olarak tanımlayan Patasana'dır. Bugünün kahramanları Patasana'nın yaşadığı topraklarda arkeolojik kazı yapan ve Patasana'nın kil tabletlerden oluşan kütüphanesine ulaşan (bu keşfin kazının en önemli başarısı ve çıktısı olduğu sıkça vurgulanır), başkanlığını Esra adında bir hanımefendinin yaptığı uluslararası kimlikleri olan yedi kişilik ekiptir. Bu iki dönemi birleştiren ise aynı yerde yetmiş sekiz yıl önce işlenen ve bugün de tekrarlandığı izlenimi uyandıran cinayetlerdir.

Kitapta en çok tekrarlanan vurgulardan biri, babası da saray yazmanı olan Patasana'nın yaşananları yazmanın ve onları aktarılır hale getirmenin önemine yaptığı göndermelerdir. Bu tespitin kendini yaşayan insanlar arasında alçakların en alçağı olarak tanımlamasına neden olan kişiliksiz davranışlarını da içermesi ayrıca çarpıcıdır. Yozlaşmanın, kişisel hırsların ve ahlaksızlığın her zaman insanın bir parçası olduğunu, önemli olanın bunların üstesinden gelebilmek iyi insan olmak olduğunu hipotez olarak ön plana çıkaran kitap, bu iddiasını içinde bolca cinayetin, aşkın, tutkunun, ön yargıların hatta batıl inançların olduğu bir olay örgüsü içinde serimlemektedir. Ahmet Ümit'in romanın sayfaları arasına gizlediği tüm sırlar, cinayet sebepleri ve katiller Patasana'nın tabletlerini dünyaya duyurmak için yapılacak basın toplantısı günü ve toplantı sırasında açığa çıkar. Bu da Patasana'nın, kütüphanesinin, yaşadıklarını yazmış olmasının ve bunun etkisinin önemine yapılmış farklı platformdaki bir göndermedir.

Betimleme açısından son derece zengin olan eser, seçtiği roman kahramanları, mekânlar, toplumsal durumlar ve zamanlarla bu betimlemeyi daha zengin hale getirmiştir. "...Babam yalnızca siyasi konulardan bahsetmezdi, aynı zamanda yabancı bir metnin dilimize nasıl çevrileceğini de basit ama soğuk bir tarzda anlatırdı. Ayrıca fırsat buldukça beni saray kütüphanesine götürür, başyazmanın görevlerinden birinin de bu kütüphaneyi yönetmek olduğunu söyleyerek, tabletlerin korunmasından tutun da, raflara dizilme sıralarına kadar her şeyi titizlikle açıklardı..." (2000: 45-46) metni söz konusu zenginlik içinde kütüphanenin ayrıntılı özne olduğu örneklerden biridir. Binlerce yıl öncesine ait bu betimlemenin bugüne taşınmış benzer biçimine ise "...Beinecke Kütüphanesi çok ünlüdür, duymuşsundur sandım. -Neredeymiş bakalım bu ünlü Beinecke Kütüphanesi? -Bizim Yale'de. Yeryüzündeki birçok değerli kitap ve elyazmasını barındırıyor. Beinecke, okuldaki gotik tarzda yapılmış binaların arasında modern mimarinin bir harikası olarak göze çarpar. Pencerelerinde cam yerine ışığı geçiren, çok ince bir mermer kullanılmıştır. Böylece gün ışığının, kitaplara ve elyazmalarına zarar vermesi önlenmiştir. Ayrıca içinde ısıyı ve nemi koruyan özel paneller var..." (2000: 133-134) diyalogunda yer verilmiştir.

Bir bakıma kitap olarak nitelenebilecek kil tabletlerin önemi; Esra'nın kazıya ilişkin duygularını ve heyecanını anlatan "...Patasana'nın tabletleri dünyanın keşfedilmemiş bütün tapınaklarından, el değmemiş bütün antik hazinelerinden çok daha değerliydi onun için..." (2000: 153) ve "...Patasana, insanın düzeleceğine ilişkin umut taşımazdı bu tabletleri yazmazdı. İnsanlar dilleri, dinleri, ırkları farklı oldukları için birbirlerini öldürmesinler diye yazdı bunları. Öteki büyük metinler de bunun için yazıldı..." (2000: 459) cümlelerinde ortaya konulmuştur. İkinci cümle,

ayrıca yaşanan deneyimlerin, insanlık için bugünde ve yarınlarda başarılı ve doğru adımlar atılması adına, kayıt altına alınması ve aktarılır olmasını sağlamanın önemini de kitabın kurgusuna taşımıştır. "...Onu gün ışığına çıkarırsak, bütün insanlık Patasana'yı tanıyacak, yeryüzünün resmi olmayan tarihinin ilk belgelerini okuma olanağı bulacak..." (2000: 184) cümlesi de romanın dilinde bilgi kaynaklarının/aktarıcılarının (kil tablet, papirüs, parşömen, kodeks, kâğıt, kitap, bilgisayar vb.) okunup anlaşılmasının anlamı ile geçmiş-bugün-gelecek denklemindeki yerini göstermektedir. Yazarın romanında kitap, okuma ve kütüphaneye ilişkin bu tarzda göndermelerin sıklıkla ve çok sayıda yapıldığını belirtmek gerekir.

Kukla: Kitabın iki kahramanı Adnan (solcu bir gazeteci) ile Doğan (solcu bir öğrenciyi öldürmekten hüküm giymiş milliyetçi eski bir eylemci) 20 yıl sonra yolları tesadüfen yeniden kesişen iki kardeştir. Eserde kurgu, farklı yaşamları ve dünya görüşleri olan bu iki kardeşin yaşadıkları üzerine şekillenmiştir.

Adnan, yıllar sonra karşılaştığı kardeşinin kaldığı odayı gördüğü sırada yapılan betimlemede; "...pencere kenarında bir masa, masanın yanında Alparslan Türkeş'in Dokuz Işık'ı, Temel Görüşleri, Ziya Gökalp'in Türkçülüğün Esasları, Nihal Atsız'ın Bozkurtların Ölümü, ...İlhan Darendelioğlu'nun Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri Sorulu Cevaplı Milliyetçi Hareket Partisi gibi kitapların sıralandığı küçük bir kitaplık... (2002: 171) denilmiştir. Yazar bu betimleme ile roman kahramanının kişiliği hakkında en doğru ve hızlı öngörüü elde etmenin aracı olarak kitaplardan yararlanmışır. Betimlemede alt metin olarak kitapların insanların duygu, düşüncelerinin yanı sıra dünya görüşlerinin biçimlenmesinde üstlendiği öneme yer verilmiştir. Bu ilişkilendirmeyi anlatıcının ağzından aktardığı "...Her kitap her okuyucusu için aynı anlamı taşımaz. Bazıları o kitapta kendini bulurken diğerleri o kitapları kendilerine düşmen olarak görür ve yok etmek ister. Ama her okuyucu için kendini bulabileceği bir kitap mutlaka vardır..." (2002: 171) cümleleri ile bir adım öteye taşıyan Ümit, kitapların yalnız nasıl bir kişiliğe bürüneceğimizle ilgili etkisini ve gücünü değil, nasıl bir insan olmayacağımızla/olamayacağımızla ilgili de bizi aydınlatabilecek önemli bir unsur olduğunu okuru ile paylaşmak istemiştir.

Kitabın ilerleyen sayfalarında yer alan "...Üstelik eve giren Doğan ise kilimi aldığı halde kitapları neden alsındı?..." (2002: 177) cümlesi, bazı insanların hayatında öncelikli hatta vazgeçilmez meta statüsünde olan kitapların olduğunun ifadesidir. Hemen her bireyin hayatlarının bir döneminde "bu kitap hayatımı değiştirdi", "bu kitabı defalarca okuyabilirim" ve "bu kitaptan asla vazgeçmem" nitelermelerinin yapıldığı bir ya da birkaç kitabın varlığı da söz konusu ifadeyi doğrular niteliktedir.

Ninatta'nın Bileziği: Ebedi sevgilisi Nuvanza'nın Kadeş Savaşından dönemsini sonsuza kadar beklemeyi göze alan Ninatta'nın kil tabletlere yazdığı aşkının çevresinde şekillenen destansı romanın okurdan ilk beklentisi ve ölümsüz aşkı anlayabilmenin ön koşulu kaleme alınanları eksiksiz okumak ve gerçekliğinden kuşku duymamaktır. "...Madem ki Ninatta'nın sözlerine inandın, onun yazdıklarını okumayı sürdürdün. Madem ki onun acısını dindirmeye karar verdin, madem ki şefkatli yardım elini uzattın, artık olanları bilmeye hakkın var..." (2014: 9) cümlesi bir yandan söz edilen ön koşula işaret ederken, diğer yandan aşıkların kavuşmasının tek yolunun da bu aşkı anlatan tabletlere eksiksiz okuyup anlamak ve işaret ettiği gibi davranmak olduğunu gösterir. Başka bir ifade ile yazılan on iki tabletin sırrını, tabletlerin yazıldığı zamana ilişkin sırları öğrenmek için tabletlerin okunması koşuldur. Tabletler okunduğu sürece bilinmeyenlere bilinir hale gelecek, sırlara vakıf olunacaktır. Okumak pek çok açıdan kazandıran bir erdemdir.

İnsan Ruhunun Haritası: Odak noktasını edebiyatın ve polisiye romanın oluşturduğu birbirinden bağımsız otuz yazının yer aldığı ve üç bölümden oluşan kitap, yazarın kendi penceresinden insan ruhuna yapılmış bir seyahattir. Bu yolculukta en çok yazarları, romanlarını ve roman kahramanlarını kalemine taşıyan Ümit, doğal olarak kitabın hemen her sayfasında kitaba, okumaya ve zaman zaman da kütüphaneye göndermeler yapmaktadır. Ön palda kendisine ve kitaplarına ilham olan yazarların, bu yazarların eserlerinin ve eserlerindeki kahramanların olduğu yazıların arka planında ise toplumsal yaşam, bu yaşamın felsefi temelleri ve psikolojik nedenleri ele alınmıştır. Yazıların uzunluğu düşünüldüğünde, insan ruhunu biçimlendiren unsurların ayrıntılı analizi bu hacmin yetersiz kalacağı fark edilse de ele alınan konulara ilişkin fikir vermesi açısından her yazı kendi çapında doyurucudur. Bu noktada Yaşar Kemal'den Edgar Allan Poe'ye, Çehov'dan Yusuf Atılgan'a, Patricia Highsmith'ten Kafka'ya kadar pek çok edebiyatçının, eserlerinin ve eserlerindeki kahramanların anlatının somutlaştırıcıları olarak seçilmiş olması yazarın kitaba bakış açısının bir yansımasıdır. Zira kitapta yer verilen tüm yazarlar, eserleri ve kahramanları yüzbinlerce okur gibi Ahmet Ümit'in de ruhunun, kişiliğinin, yazar felsefesinin ve dünyaya bakış açısının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bu değişim kitapta edebiyatla parlatılan gücünü bilgiden, kitaptan, okumaktan ve okunanları yaşamın içine taşımaktan alır. Tüm bunlar dikkate alındığında "İnsan Ruhunun Haritası" kitabının ilk sayfasından son sayfasına kadar kitapla ve okuma ile kol kola bir kurguda ve bu kavramların parlaklığını sürekli taze tutan bir değerdedir.

Aşk Köpekliktir: Yazarın ifadesiyle aşkın tüm hallerini ele alan 9 öyküden oluşan kitapta birden fazla öyküde, kitaba, kutsal kitaba, kütüphaneye ve

okumaya gönderme yapılmıştır. *Aşk Bir Ütopya* öyküsünün kahramanlarından biri de Cuma adında bir robottur. Robotun yeteneklerinden söz edilirken "...Günlük haberlerden tutun da bilimsel buluşlara, teknolojik gelişmelere, felsefi tartışmalara, sanatsal araştırmalara, yeni yazılmış romanlara, şiirlere, öykülere, yani aklınıza bilgi adına ne geliyorsa... Yani Cuma yalnızca pratik ihtiyaçlarımı karşılamakla kalmıyor, aynı zamanda yeryüzünün en gelişmiş ansiklopedisi, en zengin kütüphanesi, en iyi haber kaynağı olarak da bana hizmet veriyor..." (2011: 78) denilmiştir. Cuma ve bilgiye dair becerileri, doğrudan günümüz bilgi dünyasının teknoloji odaklı gelişiminden ve değişiminden ilham almıştır. Aynı zamanda, insanın gereksinimlerini karşılamak üzere geliştirilen bir robotun bilgi ve bilgi gereksinimlerinin karşılanmasına ilişkin özelliğinin olması insan hayatında bilginin, kitabın ve hatta kütüphanenin ne denli önemli bir yerinin olduğunun kanıtıdır. Başka bir ifade ile *bilgi temel bir gereksinimdir*.

Aşk Bir Özentidir adlı öyküde ise cezaevine giren bir yazara cezaevi müdürünün ayrıcalıklı tutumu anlatılır. Bu ayrıcalığın müdürün nazarındaki tek geçerli akçesi hükümlünün kitap yazabilmiş olmasıdır. Öykünün ilerleyen bölümlerinde mahkûmlara gelen mektupları okurken başka bir cezaevinden yazan birinin gelen sevgili mektuplarının müdürün dikkatini çekmesi ve sonunda o mektupların yazarına âşık olması anlatılır. Çünkü mektup o kadar samimi ve içten yazılmıştır ki müdür o samimi aşka âşık olur (2011: 63). Bu noktada da yazabilmenin ayrıcalığı ve etkileyiciliğine gönderme vardır. *Kâfi Delidir Aşk* öyküsünde ise tüm semavi dinlerdeki kutsal kitaba ve gücüne değinilir (2011: 16). Bu ilişkilendirmenin nedeni, -aşktan kaynaklanan günahlar da dikkate alınarak- cehennemün günahlar karşısındaki ikna edici ve dizginleyici gücüdür.

Beyoğlu Rapsodisi: Kurgusunu öğrencilikten sonra da görüşmeye devam eden üç lise arkadaşının, Nihat, Selim ve Kenan'ın ortak yaşamışlıklarına dayandıran eser tipik bir Ahmet Ümit polisiyesidir. Yazar kitabın ilk sayfalarında roman kahramanlarının kişilik özelliklerini anlatırken onların okudukları (satın aldıkları ve/veya kütüphaneden ödünç aldıkları) kitaplardan yararlanmıştı. "...Kenan baştan beri metafizik konulara ikimizden daha çok ilgi gösterirdi. Benim merakım polisiye romanlardı; Sherlock Holmes'un maceralarına, ...Hercule Poirot'un karmaşık cinayetleri kolayca çözmesine bayılırdım. Evimdeki kütüphane polisiye romanlarla doludur. Oysa Kenan okulumuzun yaşlı kütüphanesinden hep korku romanlarını, hayalet, cadı, büyücülük konularını anlatan hikâyeler seçerdi..." (2010: 12) betimlemesi kitap ve kişilik ilişkisinin anlatımıdır.

Kitabın romandaki diğer bir rolü de kitapların işlenen cinayet hakkında ipuçlarını içermeleridir. Fransız simyacı Nicholas Flamel’i anlatan Catherina Varchan kitabı ile başlayan ve sürekli kitaplar üzerinden ilerleyen ipuçlarının önemi “...Hakikat evlerdedir. Evlerin mutfağında, ..., kütüphanededir. Kütüphanedeki kitapların içindedir. Hakikati bulmak için bakmak yetmez, görmek gerekir. Ey hakikati arayanlar, eve dönün, kütüphanenize tekrar bakın. Hakikati anlatan o kitabı arayın. O kitabı bulana ne mutludur ki, hakikatin yanı sıra ölümsüzlüğün ışığıyla da aydınlanacaktır...” (2010: 57) paragrafı ile verilmiştir. İşaret edilen ilk kitabın kadın yazarı, katili bilen diğer kişiler gibi öldürülmüştür. Yazarın kitabı sayesinde birçok ipucu elde edilmiş ve olaylar aydınlanmaya başlamıştır. Hakikate bir kitap ve bu kitabın işaret ettiği diğer kitaplar sayesinde ulaşılmıştır. Romanda sözü edilen Fransız simyacı Flamel’in efsanesinde de simyacının ölümsüzlüğü ve dokunduğu her şeyi altına çevirme becerisini kazanmasını sağlayan şeyin de bilgi ve o bilgilere erişmesini sağlayan kitaplar olduğunu da ayrıca belirtmek gerekir. Yazar tarafından seçilen bu örnek, kitabın önemine ve değiştirici gücüne bir göndermedir.

Kavim: Dinin ve inançlarının gereğinin cinayete, cinayet mahalline, cinayet nedenlerine ve cinayetin açıklığa kavuşturulmasına doğrudan etki ettiği bir polisiye roman olan eser farklı dinlerin mistik yanlarının yanı sıra farklı mekânları ile de yarı epik bir kurguya sahip. Yazar’ın en bilinen roman kahramanı Başkomiser Nevzat’ın başrolde sahne aldığı kitap aynı zamanda tüm Ahmet Ümit eserleri arasında kütüphaneyi en çok yücelten paragraflara yer verilen eserdir. “...Ne bakıyorsunuz, gerçek yakın tarihte gizli. Yakın tarih ise kütüphanede, sabık müdürümüzün araştırdığı gazete sayfalarında...” (2011: 370) paragrafında yer alan kitap-kütüphane ve gerçeklik ilişkisinden daha etkileyici olan “...Kütüphanenin ahşap kapısından içeri girince, yıllardır duymadığım bir koku karşılıyor bizi. Kâğıtlar ile mürekkebin, karton ile tutkalın, ahşap ile tozun buluşmasından, hepsinin yıllanmasından oluşan bir koku. Babam medeniyetin kokusu derdi buna. Sadece kütüphanelerde duyabileceğiniz bir koku... Dışarıdaki kalabalığın gürültüsünün tersine, kütüphanenin içinde kesin bir sessizlik, derin bir huzur var. Camide, kilisede, sinagogdaki gibi ama daha aydınlık, öteki dünyadan çok bugüne ait bir huzur...” (2011: 371) betimlemesidir. Kütüphaneyi böylesi güzel, medeniyetle, huzurla, geçmiş-bugün-gelecek denklemindeki yeriyle, insan yaşamındaki yeri ile böylesine eksiksiz betimleyebilen bir zihin ancak kütüphanenin ve kitaplarının zenginliklerinden maksimum düzeyde yararlanmış/yararlanmaya çalışan bir kişiye ait olabilir. Yazar kütüphaneyi böylesi yüceltirken, bu kez kutsal kitap

üzerinden kitabı bir kez daha sırların anahtarı, cinayetlerin ipucu, gizli mesajların deşifre aracı olarak kullanmıştır.

Bab-ı Esrar: Türk asıllı İngiliz sigorta eksperı Karen Kimya Greeneood'un Konya'da bulunan ve şirketi tarafından sigortalanmış olan Yakut Otelinde çıkan yangınla ilgili incelemeler yapmak için şehre gelmesini ve hem şehirde, hem de kendi aile geçmişinde yaptığı değişkenleri çok sarsıcı bir yolculuğu anlatan roman, ilerleyen sayfalarında son dönemde oldukça popüler bir konu olan Mevlâna ile Şems-i Tebrîzî ilişkisini odağa taşımaktadır. Eserde yazarın kitaba ve kütüphaneye ilişkin motiflerin yanı sıra iki karakteri konu edinen kaynaklara da göndermeler yapılmış, kitapların değerleri bu yanı ile de ortaya konulmuştur.

Kütüphane ve insana hissettirdikleri ile ilgili betimleme Karen'in gözlem ve diyalogu üzerinden şöyle anlatılmıştır; "...Oda küçük bir kütüphane gibiydi. Camlı raflarda altın yaldızlı, bez ciltli sıra sıra kitaplar, duvarlarda çerçevenilmiş Mevlâna ve dönmekte olan semazen resimleri, nereden geldiğini kestiremediğim hafif bir ney sesi. *Ne güzel bir yermiş burası* diye söyledim. *Küçük ama sıcak bir oda. Güzel olmaz mı. Mevlâna hazretlerinin makamı...*" (2008: 346-367). Tasavvuf düşüncesinin en önemli figürünün odasının bir kütüphaneye benzetilmesi son derece anlamlıdır. Kitaba ilişkin paragraf da yine Karen üzerinden kurgulanmıştır. "...Küçük bir kızken resimli kitaplarda okuduğum büyücülerle mücadele eden şövalyelerin öykülerine, babamın anlattığı mucizelerle dolu Doğu masallarına bayılırdım... Bu masalların hepsi gizemli olaylar, muhteşem kahramanlar, mucizelerle doluydu. Gerçek hayatta hiçbir zaman karşılaşmayacağımı, ama yaşanan dünyayı daha güzel, daha heyecanlı, daha anlamlı kılabilecek olağanüstü olaylar..." (2008: 50-51). Yalnız çocuklar için yetişkinler için de son benzersiz bir zenginlik olan hayal dünyasının en önemli besini olan kitap aynı zamanda günlük hayatın telaşı içinde bazen göz ardı edilen güzeli, anlamlıyı, heyecanlıyı ve hepsi ile beraber erdemi bize anımsatan çok özel bir unsurdur. Yazar, hala bilinmezlikleri olduğuna inanılan ve taze merakları kendine çeken Şems-i Tebrîzî ve Mevlâna dostluğunu kendisi de birçok kitaptan yararlanmış ve bu kitapların adını roman kurgusunun içine taşımıştır. Bu yanı ile kitap, Ümit için de bu roman özelinde en önemli zihinsel zenginleşme aracıdır.

İstanbul Hatırası: İstanbul'un tarihi mekânlarında birbiri ardına işlenen cinayetlerin faillerini bulmakla görevlendirilen Başkomiser Nevzat ve ekibinin, heyecanı hiç eksilmeyen katil kovalamacasını sayfalarına taşıyan eser, bir yandan da okuru geride kalan her cinayetle birlikte Nevzat'ın hayatını, arkadaşlarını, pişmanlıklarını ve anılarını sorgulamasına tanık eder. Kurguda, kitap, kütüphane ve okuma motiflerine ve kavramların önemine de

bolca yer verilmiştir. Hatta cinayetlerin çözümünü gösteren ipuçlarına bir kitaptan ulaşılır.

Biraz Yunanca bilen Nevzat, bu beceriyi nasıl kazandığını anlatırken, "...Yunanistan'dan gelen resimli kitaplar vardı, onlara bakarken çözdüm Yuna alfabesini... (2015: 10) der. Bu ifade aslında romanın kahramanının ağzından, kitapların okuyucularının ve meraklılarının dünyasına katabileceği zenginliklerin yelpazesinin ne kadar geniş olduğunun bir göstergesidir. Kurguda gündem olan diğer bir kitap da Kur'an'dır. "...Gördüğünüz kitaplar Kur'an'ın tefsiridir. Ben Kur'an'ın tefsiri ve tevili üzerine çalışıyorum. Yani Allah'ın kitabının görünenin ötesindeki anlamları... Kur'an'ı doğru olarak anlamayanlar ise hiçbir zaman Allah'ı doğru olarak kavrayamaz... (2015: 133-134) paragrafında inancın doğru ve gerektiği gibi yaşanabilmesinde kutsal kitabın ve bu kitabın doğru yorumlanmasının önemine vurgu yapılmıştır. Benzer bir ilişkilendirme İbnü'l-Arabî'nin bir gece rüyasına giren Allah'ın resulünün buyruğu ile yazdığını anlattığı *Fusus 'ül Hikem* adlı eser arasında da gösterilmiştir (2015: 245-246). Yazar, bazı eserlerinde de değindiği gibi kitapların, özellikle de çocukken okunan kitapların insanın yaşamında ne denli belirleyici olabileceğine, hatta bu etkinin kişinin meslek seçimini dâhi belirleyebileceğine vurgu yapar (2015: 1909. Ümit'in hayatında da okuduğu kitapların yaşam felsefesini hatta yazarlık mesleğini seçmiş olmasında ki etkisi bu yaklaşımda şüphesiz etkili olmuştur.

Romanda dikkati çeken diğer ilişki, kitap ve modern ve cumhuriyetçi olmakla ilgilidir. Özellikle genç Türkiye Cumhuriyet'in ilk yıllarında kitaba ve okumaya verilen öneme dair ufuk açıcı bir pencere açan bu betimleme şöyledir: "...Tam bir Cumhuriyet kadınıydı annem. Beni de, yani tek oğlunu da çok iyi yetiştirmek istiyordu. Bizim evde yapılması şart olan üç şey vardı: Kitap okumak, tiyatroya gitmek ve müze gezmek. Kitap okumayı seviyordum, tahmin ettiğin gibi, polisiye olanları..." (2015: 377). Bu anlatımda kitap okuyor olmak iyi yetiştirilmiş bir çocuğun temel özelliğidir. Yazarın kitabın satırları arasına yerleştirdiği görüşe göre; bilgili, sorgulayan ve aydın bir insan olmak, ancak kitap okumak ile olanaklıdır. Tüm bunların yanı sıra, bu romanda da seri cinayetlerin sırrı, her cesedin yanına bırakılan ve her biri farklı bir tarihe ait olan sikkeler hakkında yazılmış bir kitap sayesinde açığa kavuşur.

Sultanı Öldürmek: Kendini geçmişi unutup, birden, beklenmedik bir biçimde evinden ya da alışageldiği işyerinden ayrılıp gitmek şeklinde gösteren psikolojik füğ hastası ve ülkenin önde gelen Fatih Sultan Mehmet Han araştırmacılarından biri olan tarih profesörü Müştak Serhazin'in Başkomiser Nevzat'a eşlik ettiği eser, kurgusunu bir kitapla bir makalenin,

(Babinger'in kaleme aldığı *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı* ile Freud'un *Dostoyevski ve Baba Katilliği* adlı çalışması) arasına ve ilişkisine yerleştirmiştir. Müştak'ın eski sevgilisi Nüzhet'in sapında Sultan Mehmed'in tuğrası bulunan bir mektup açacağı ile öldürülmesi ile başlayan serüvende, birkaç saatliğine her şeyi unutmaya neden olan hastalığı ve kendisini işaret eden cinayet delilleri nedeniyle, şüpheli listesinde Müştak'ında yer aldığı cinayetin ve diğer sırların açığa kavuşmasında en etkili araç olma kimliği yazar tarafından bu kitap ve makaleye verilmiştir.

Kitabın ve makalenin ortak konusu; "...Patricide, Filicide, Fratricide... Baba katilliği, oğul katilliği ve kardeş katilliği..." (2012: 28)'dir. "...Roma İmparatorluğu'nun taht savaşlarında sıklıkla yaşanan kanlı cinayet zinciri... İktidar için gerekirse babayı, oğlu ve kardeşi öldürmek... Sadece Roma İmparatorluğu'nda mı, Osmanlı için de geçerli değil mi bu vahşet?..." (2012: 40) saptaması ise kitapla makaleyi içinde cinayet, ölüm, ihanet, öldürme ve kişisel sorgulamanın olduğu kurgunun içine yerleştirir.

Müştak'ın Nüzhet'le ortak geçmişinden bir enstantaneyi dile getirirken söylediği; "Çok vaktimiz geçmişti bu sarayın loş odalarında... Vesikalarda, okunacak el yazması kitaplarda, minyatürlerde, resimlerde, giysilerde, silahlarda, mücevherlerde tarihin izini sürmüştük birlikte. Fatih'in Konstantiniyye'deki evi, Devlet-i aliyye-i Osmaniyye'yi yönettiği kal'a, en önemli kararlarını verdiği mekân... En güvenli sığınak..." (2012: 48-49) sözleri, her ikisinin hayatında da profesyonel mesleklerinde de kitapların, belgelerin ve diğer her türden bilgi kaynaklarının ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Romanda sıkça gönderme yapılan diğer bir kitap da Tolstoy'un *Kroyçer Sonat* (Kreutzer Sonat) adlı romanıdır. Boş yere duyulan kıskançlığın büyüleyici bir anlatımı olan eserde roman kahramanı Pozdnişev'in karısını öldürmesinin itirafıdır. Müştak'ın son krizinden önce okuduğu kitap olan kitap Müştak'ın eski sevgiliye beslenen kıskançlık noktasında katil olma olasılığını arttırmaktadır ve kahramanımızın kendisi de bu konuda doğruyu bilmemektedir ve bu kitap bir kanıt olabilir. Aslında tüm kitapların okurlarına vereceği en önemli şey hakikattir ve bu hakikati görmek okurun sorumluluğudur.

Yazar, bir akademisyen olan kahramanının kitaplığı aracılığı ile Tolstoy, Dostoyevski ve Halil İncik gibi yazarlar ile eserlerine de gönderme yapar (2012: 73-74) ve arka palanda okurlarının bu konudaki farkındalıklarını geliştirme çabasını ortaya koyar. "...Çünkü âdemoğlu denen bu mahlûk, iyilikten çok kötülükten anlar. Ve de ona yazık ki, erdem doğuştan gelen bir vasıf değildir, insanları okutmak, yetiştirmek için binlerce

molla, binlerce medrese gerekir ve dahi binlerce kitap ve de onlarca gerekir...” (2012: 237) paragrafı da bu çabayı bütünlemektedir.

Romanın devamında kurguda adı geçen tüm kitapların yanı sıra asıl aktör statüsünde olan makale, Başkomiser Nevzat ile ekibinin de dikkatini çeker ve bu noktadan yakalanan ipuçları sayesinde kitap soruların yanıtlarının bulunduğu, cinayet faillerinin açığa çıktığı bir sona ulaşır.

Beyoğlu'nun En Güzel Abisi: Bu eserde Ahmet Ümit bizzat roman kahramanlarından biri olarak ve kendi adı ile karşımıza çıkar. Türk polisiye roman külliyyatının önemli örneklerinden biri olan bu kitabın da asıl karakteri Başkomiser Nevzat'tır. Nevzat'ın betimlendiği ve sadık Ahmet Ümit okurları tarafından neredeyse ezbere bilinen kahramanın kişilik özelliklerinin serimlendiği sayfalarda, sıklıkla Başkomiserin kitaba, okumaya ve hatta kütüphaneye karşı takındığı özeni hissetmek olanaklıdır. Nevzat'ın komşusu olan polisiye roman yazarı Ahmet Ümit kitabın belli bölümlerinde kurguya dâhil olur. Kitabın sonunda, bir yazar olmanın yanı sıra iyi de bir okur olan komşu Ahmet Ümit'in Nevzat'a son kitabı *Beyoğlu'nun En Güzel Abisi* romanını imzalayarak armağan etmesi, alışlagelmişin dışında bir yazar alegorisidir. Mesleğini çocukluk ve gençlik yıllarında okuduğu kitaplardan etkilenecek seçen bir yazarın (Ahmet Ümit'in kendisi), romanın kahramanlarından biri olması dâhi, kendi çapında kitaba ve kitap okumaya bir saygı gösterisidir.

Elveda Güzel Vatanım: Yakın tarihimizin üzerinde en çok tartışılan yapılarından biri olan İttihat ve Terakki'yi merkeze alan romanın kahramanı Şehsuvar Sami, Galatasaray Lisesi'nde eğitim görmüş, Selanikli genç bir adamdır. Fransa'dan dünyaya yayılan devrimci ruhun derin etkisinde olan Sami'nin hayali yazar olması ve Yahudi bir kız olan şair Ester'e aşiktir. Birlikte Fransa'ya gitmeye karar verirler. Ancak Sami, kendisini devrime kaptırır ve hayatları bir anda tamamen değişir. Hatta Şehsuvar Sami İttihat ve Terakki'nin silahşoru olur. Eser roman kahramanının kişiliği üzerinden, Sultan Abdülhamit'e kadar uzanan bir kurguda sıklıkla kitaba ve yazmaya, yazılı olanın değerine göndermeler yapar.

Şehsuvar Sami, en büyük tutkusu yazarlıktan neden vazgeçtiğini anlatırken şöyle der; “...Memleketin hali ortadayken... Yani vaziyet bu haldeyken kitaplarla dolu bir odaya çekilip kendimi yazıya vermek pek doğru gelmedi...” Bu tutuma verilen “...Anlıyorum, muhtemelen doğru bir karar vermişsinizdir. Ama bugün yaşananları kaleme alacak bir muharririmiz bulunsa fena mı olurdu? Öyle değil mi, bugünler geçecek... Evet, birilerinin bunları yazması lazım, Hem de en yalansız, en hakiki haliyle...” (2015: 177)

yanıtı aralarında kitabın da yer aldığı bilgi aktarıcılarının ve yazılı bilginin/belgenin önemine bir göndermedir.

Sevgilisi Ester, eserde vatanın bekası için yapılacak en iyi şeyin vatan uğruna silah sıkmak olduğunu düşünen Şehsuvar Sami'yi yazarak da vatana hizmet edilebileceğini anlatmaya çalışır. "...Sen korkak değilsin Şehsuvar. Biz korkak değiliz, biz kaçmıyoruz. Aksine vatanın, milletin başına gelenleri yazmak için en uygun şartları hazırlıyoruz kendimize. Bu kara ülkede kaç Şinasi, kaç Namık Kemal çıktı... Ama senin olmak istediğin o inkılapçılardan, o fedailerden yüzlerce var. Anlamıyor musun, sen farklısın Şehsuvar. İktidarı değiştirmek zordur ama daha zoru kültürü değiştirmektir, yazacağın romanlar bu çetin işi kolaylaştırabilir..." (2015: 142). Yaşananları edebiyatın her türünden de yararlanarak yazmak, gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak, deneyimlerin yarınların esinlerine dönüşmesini sağlamak da ulusun kültür zenginliği açısından bir kahramanlık, hatta vatanperverliktir. Zira geçmişini (sosyal, kültürel, toplumsal vb. açıdan) bilmeyen ulusların yarınlarda başarılı olması olanaklı değildir. Bu da ancak aralarında kitaplarında olduğu kayıtlı bilgi ve belgelerle gerçekleşebilir. Her türden kitabın ulusal kültür dünyasında böylesine vazgeçilmez bir yeri söz konusudur.

Yazar kitapların insan hayatına etkisini polisiye romanlara olan tutkusu ile bilinen Sultan Abdülhamit ile Şehsuvar Sami'yi konuşturduğu sayfalarda da ön plana çıkarır. Bunlardan birinde diyalog şöyledir; "...-Evet benim gibi... büyük bir ülkenin hükümdarı olsan bile eninde sonunda hayat sıkıcılaşıyor. Bu sıkıntının en iyi ilacı hafiye romanları. İnsanın aklını çalıştırıyor, hislerini keskinleştiriyor, zekâ.yı diri tutuyor. Sizi eşi menendi olmayan bir seyahate çıkarıyor..." (2015: 211). "...-Ben biraz farklı düşünüyorum efendim. Edebiyat bu anlattığımız hususlardan daha çok, insana kendi ruhunu gösterdiği için bir sanattır... Hafiye romanları, buyurduğunuz gibi daha çok zekâ ile alakalı. Zekice hazırlanmış matematik problemleri gibi. Zihnimize hitap ediyor ama unutmayalım ki bir de ruhumuz var..." (2015: 211). Bu diyalog okura, edebiyatın her türünde kaleme alınan yazıların ve kitapların insan hayatının farklı boyutlarına getirdiği zenginlik, derinlik ve besleyiciliğini anlatmaktadır.

Kırlangıç Çılgığı: Ahmet Ümit'in -şimdilik- son kitabı olan roman geçmişlerinde çocuk istismarı ile ilgili sırları olan yetişkinlerin, çocukların dünyasına dair mekânlarda ve dikkat çekçi bir modus operandi ile peşi sıra öldürülmesiyle başlıyor ve sürprizlerle bezeli cinayetlerin açıklığa kavuşturulmasını sürecini anlatıyor. Başkomiser Nevzat ve ekibi, kurbanlardan birinin evine gittiklerinde, aynı şekilde ciltlenmiş bir sürü kitabın raflarda sıralandığı kitaplık dikkatlerini çeker. "...Ne tür kitaplar

okuyormuş acaba diyen Zeynep mavi kâğıtlarla ciltlenmiş kitaplardan birini çekti. Kitabın kapağını açtı, sayfaları karıştırırken ‘Boş, bomboş’ diye söylendi şaşkınlıkla...” (2018: 69). Tamamı aynı biçimde ciltlenmiş olan bu defterlerin sayısı elliden fazladır. Bir kriminolog olan Zeynep’in defterlere ilişkin yorumu; “...Bu boş çerçeveler, bu defterler adamın acı çektiğini gösteriyor. Belki de yazsaydı yahut yazabilseydi vazgeçerdi çocukları taciz etmekten. Kendisine yapılanlarla, kendisinin yaptıklarıyla yüzleşmiş olurdu. Belki affederdi kendini, belki kurbanlarından af dilerdi...” (2018: 70) şeklindedir ve bu yorum, yazmanın insana iyi gelebilecek bir etkinlik olduğu şeklindeki genel yargıya gönderme yapmaktadır. Hemen arkasından gelen “...Biz de bir roman okuduğumuzda kendi dertlerimizi, sıkıntılarımızı unutmaz mıyız? (2018: 71) cümlesi ile de kitapların ve onları okumanın insan üzerindeki pozitif etkilerinden söz edilmektedir.

Romanda öldürülen çocuk istismarcılarından biri olan Hicabi’nin yaptıklarını ve istismara dair yaşadığı her şeyi yazmış olmasının nedeninin sorgulandığı “...-Neden? Neden yazmış yaptıklarını? Biri okursa büyük risk. -Yıllar sonrası için, artık çocukları taciz edemeyecek hale geldiğinde, bir zamanlar yaptıklarını okuyup yeniden aynı duyguları yaşamak için...” (2018: 189) diyalogunda ise insanoğlunun yazma gereksiniminin sınırsız listesinden (anımsamak, anımsanmak, yazdıkları üzerinden ölümsüz olmak, tatmin duygusu vb.) bir örneğe değinilmiştir. Her ne kadar kurguda ahlaki bir değer yitiminin yansımaları olsa da insan kendini iyi duymak, hatırlamak, iyi duyduğu zamanları hatırlayıp kendini yeniden iyi duymak için de yazarlar ve bu çok zaman okurlar için de ilgi çekici olabilir.

Sonuç

Daha çok polisiye romanları ile tanınan, hatta ülkemizde polisiye kitaplara duyulan ilginin çeyrek yüzyıldaki en önemli dinamosu olarak kabul edilen Ahmet Ümit, edebiyatın hemen her türünde eserler kaleme alan ve oldukça popüler bir kimlik. Yayınlanan her yeni kitabı ülkenin edebiyat ve yayıncılık sektöründe gündem olan Ümit’in okurlarının kitaba ilişkin tepkileri farklı iletişim mecralarında günlerce konuşulmaktadır. İlgi ile takip edilen eserleri ve popüler olan kişiliği nedeni ile hem kitaplarında kaleme aldıkları hem de röportaj, televizyon programı gibi etkinliklerde ifade ettikleri, toplum açısından dikkat çeken ve farkındalık yaratan unsurlardır. Ahmet Ümit’in eserlerinde kitap, kütüphane ve okuma kavramları ile bu motiflerin kurguda kullanımına ilişkin yapılan ayrıntılı analiz sonucunda varılan sonuçlar aşağıdaki maddelendirilmiştir;

- Kitap, kütüphane ve okuma motifleri Ahmet Ümit'in eserlerinde kurgu içerisinde en fazla yer verilen kavramlardan bazılarıdır. Öyle ki yazarın bazı kitaplarında söz konusu kavramlar kurgunun ana karakterlerinden (kütüphane özelinde ana mekânlarından) biridir.
- Birden fazla eserde kitap, eserde anlatılan cinayetlerin, çözüm bekleyen soruların, olayların neden-nasılını anlamının yanıtlarına ulaştıran en önemli araçtır ve yeri kurgu içerisine yerleştirilecek başak bir şey ile doldurulamaz.
- Bazı eserlerde kitap ve o kitabı okumak geçmişe (ki bu geçmiş genellikle yaşamın en güzel yılları olarak kabul ediliyor) duyulan özlemin ifadesi, söz konusu kitabı (roman, şiir, hikâye vb.) okumak ise geçmişti tazelemenin ve tazelenmenin anahtarıdır.
- Yazarın eserlerinde yansıttığına göre kitap ve okumak hayatın rutininin bir parçasıdır ve yanıyla yaşamdan keyif almanın en önemli anahtarlarından biridir. Kitap ve okuma, bireyin geleceğinde yeni ufuklar açan unsur, olumsuz düşüncelerden sıyrılmanın ve rahatlamının etkili bir aracıdır.
- Kitap, kütüphane ve okumak kavramları ile bu kavramları hayata geçirmek toplumsal bir saygınlık ve statü aracı olarak kabul edilir. Yalnız kitap yazan değil, kitap okuyan da bu saygı ve statüden kendi payına düşeni alır. Kütüphanelerin saygınlığı ise kurgunun içerisinde havada boşlukta dolaşan sorulara getirdiği yanıtlarla ilgilidir.
- Kitabın ve okumanın toplumsal saygınlığının göstergesi olarak yazarın sıklıkla kullandığı araçlardan biri de inanç, maneviyat ve bu alanda özellikle okumaya, kutsal kitaba yüklenen (maddi ve manevi dünyayı kuşatan, her ikisi için de kılavuzluk eden) anlamdır. Bu ilişki kurgu üzerinden kitap ve okumaya yönelik saygıyı da beraberinde getirmektedir.
- Ahmet Ümit'in doğrudan okuma ile kitap ve kütüphane dünyasına getirdiği kazanımlardan biri kitaplarında adından söz ettiği, eserlerini kısaca tanıttığı ve neden ulusal/evrensel edebiyat dünyası için önemli olduklarını, bu dünyadaki yerlerini göstermeye çalıştığı açıklamalarıdır. Bu sayede okur kitabın kurgusu içinde doğal bir akış olarak verilen başka yazarlar, eserleri ve eserlerinin içeriği hakkında bilgi sahibi olmaktadır.
- Eserlerinde zaman zaman otobiyografik anlatıları da kullanan Ahmet Ümit'in kurgunun içerisine yerleştirilen izlere bakıldığında, okuduğu kitapların, yazarların ve kitap kahramanlarının onun hayatında yönlendirici bir etkiye sahip oldukları görülmektedir. Kitaplarla, yazarlarla ve hatta kitaplarda tanıştığı kahramanlarla arasında böylesi bir özel bağ kuran yazarın eserleri üzerinden bulunduğu her

fırsatta kitabı ve kitap okumayı, hatta kütüphaneyi kitabın kahramanına dönüştürmeye çalışması, en azından kurguda bu kavramları işaret etmesi son derece anlaşılır bir çabadır.

- Ahmet Ümit için kitaplar ve kütüphaneler güvenilir limanlardır. Yalnız “kitap en iyi arkadaştır” aforizması ile sınırlı kalmayan bu ilişkilendirmeye göre insan kitaplar ve kitaplara ev sahipliği yapan kütüphaneler sayesinde erdemli ve etik davranmayı daha çabuk öğrenir ve kolay içselleştirir. Böylece insanın bireye dönüşümü başlar. Bundan sonrası daha anlamlı, mutlu, farkına varılan bir yaşam için atılan adımlar olacaktır.
- Yazarın eserlerinde vücut bulan kahramanların yolları çok sık kitapla ve kütüphane ile kesişir. Kahramanın bir kitapçı olması, geçmişten günümüze kadar uzanan bir yelpazede kütüphanelerde yaşananlar, kütüphane görevlisi olanlar, çok iyi birer okur olan en büyük sırlarını kitaplar aracılığı ile gizleyen-anlatan karakterler Ümit’in kitaplarında okurun sürekli karşılaştığı bir panoramadır. Kitap-kütüphane-okuma odaklı bu enstantanelerin Antik Çağdan Bilgi Toplumuna uzanan serüveni, ilgili kavramların geçmiş-bugün-gelecek denkleminde üstlendikleri rolüne de bir göndermedir.
- Özellikle kitaplara ve eserlerdeki kahramanların okuma tercihlerine yüklenen diğer bir anlamda kişilerin ideoloji ve dünya görüşleri ile ilgilidir. Bu noktada kitap ve okumak bireyin ideolojisini, dünya görüşünü ve Türkiye gibi bir ülkede son derece önemli bir kişilik unsuru olan siyasi bakış açısını şekillendiren dominant unsurlar arasındadır. Söz konusu etkileşimin “rol model” anlayışı ile halkanın içine yeni kahramanların dâhil olduğu bir yanının olduğunu da belirtmek gerekir.
- Ahmet Ümit’in eserlerinde kitapla ve okumakla en çok ilişkilendirilen konulardan biri de aşktır. Zira hem yazar için yazmak hem de okur için yazılanları kendi yaşanmışlıkları düzleminde bir yere koymak en kolay anlama ve anlatma yöntemlerinden biridir. Bu ayrıcalıklı yan yazarın özellikle öykülerinde çok sık ön plana çıkarılmıştır. Her zaman maddi aşkla sınırlı olmayan bu ilişkinin, manevi aşkı da içine alacak bir genişlikte sunulduğu (Bab-1 Esrar gibi) eserler de yazarın tercihleri arasındadır.
- Eserlerin bazılarında, kahramanların kişilik özelliklerini anlatmak için öncelikle bu kişilerin okudukları kitaplar, kitaplıkları, kitaplıklarında yer alan eserler hatta bu eserlerin kitaplıktaki düzenleri betimlenmiştir. Bu yanı ise yazar, insanların okudukları kitapları onları tanıyabilmenin bir aracı olarak ön plana çıkarmıştır.
- Yazarın özel hayatında yönlendirici bir yeri olan ve çocukluğunda aile büyüklerinden dinlediği masallardan ilham alan eserlerinde

kitaba ve kitap okumaya yüklenen anlamların, folklorik unsur olarak masala ve sözlü anlatı geleneğine taşındığı görülmektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan 22 eserde Ahmet Ümit kitap, kütüphane ve okuma kavramlarına çok zengin bir anlam çeşitliliği ile yaklaşmıştır. Bazen eserdeki kurgunun ana kahramanlarından biri, bazen olay örgüsünün en önemli ipucu, bazen okurun kitaba ilişkin zihinsel örüntüsünün kolaylaştırıcısı, bazen gerçek yazar ve eserlerine gönderme, kimi zaman da tek paragraflık betimlemeler şeklinde olan bu ilişki aslında her özenli okurun dikkatini çekecek bir noktadadır. Daha çok iyilik, erdem, estetik haz, duyguların ifadesi, kişilik özellikleri, güven, uyum, süreklilik, gelişim ve modernlik gibi insan hayatı açısından küfenin pozitif tarafında yer alan unsurlarını ön plana çıkaran bu ilişkilendirmenin okur tarafından fark edilmesi, aynı zamanda kitabın, kütüphanenin ve okumanın toplumsal değeri ile saygınlığını arttıracak bir yaklaşımı beraberinde getirecektir. Hiç kuşkusuz, bu noktada kitap ve kütüphane dünyası ile kişisel okuma alışkanlığı ve kazanımları Ahmet Ümit ve eserlerine önemli şeyler borçludur.

Kaynakça

Ahmet Ümit – Biyografi (2019). 17 Haziran 2019 tarihinde <https://www.ahmetumit.com/biyografi.php> adresinden erişildi.

Akkaya, M. A. (2016). *Binbir gece masallarında kitap ve kütüphane motifi*. İstanbul: Hiperlink.

Alver, K. (2006). Edebiyat ve kimlik. *Bilgi*. 13, ss. 32-42.

Arıcı, A.F., Urgan, S. & Şimşek, T. (2012). Çocuk edebiyatı türleri ve çocuk eğitimine katkıları. T. Şimşek (Ed.), *Kuramdan uygulamaya çocuk edebiyatı el kitabı* içinde (ss. 217-322). Ankara: Grafiker Yayınları.

Polater, D. (2015). *Ahmet Ümit'in romanlarında gotik bellek*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bartın Üniversitesi, Bartın.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük (2019). Edebiyat maddesi. 30 Mayıs 2019 tarihinde <http://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.

Ümit, A. (2011). *Agatha'nın anahtarı*. (8.bs.). İstanbul: Everest Yayınları.

Ümit, A. (2011). *Aşk köpekliktir*. (33.bs.). İstanbul: Everest Yayınları.

Ümit, A. (2008). *Bab-ı esrar*. (2008). İstanbul: Doğan Kitap.

Ümit, A. (2010). *Beyoğlu rapsodisi*. (29.bs.). İstanbul: Doğan Kitap.

- Ümit, A. (2013). *Beyoğlu'nun en güzel abisi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Ümit, A. (2017). *Bir ses böler geceyi*. (33.bs.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Ümit, A. (1998). *Çıplak ayaklıydı gece*. İstanbul: Can Yayınları.
- Ümit, A. (2015). *Elvada güzel vatanım*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Ümit, A. (2007). *İnsan ruhunun haritası*. (4.bs.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Ümit, A. (2015). *İstanbul hatırası*. (12.bs.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Ümit, A. (2014). *Kar kokusu*. (29.bs.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Ümit, A. (2011). *Kavim*. (26.bs.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Ümit, A. (2018). *Kırlangıç çığlığı*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Ümit, A. (2002). *Kukla*. (5.bs.). İstanbul: Om Yayınevi.
- Ümit, A. (2007). *Masal masal içinde*. (13.bs.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Ümit, A. (2014). *Ninatta'nın bileziği*. (25.bs.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Ümit, A. (2012). *Olmayan ülke*. (3.bs.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Ümit, A. (2000). *Patasana*. (4.bs.) İstanbul: Om Yayınevi.
- Ümit, A (2002). Polisiye, edebiyatın piçi değil, kremasıdır. [Röportaj]. *Milliyet Kültür&Sanat*. 26 Eylül 2002, 13 Haziran 2019 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr/2002/09/26/sanat/san10.html> adresinden erişildi.
- Ümit, A. (2014). *Sis ve gece*. (43.bs.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Ümit, A. (2014). *Sokağın zulası*. (3.bs.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Ümit, A. (2012). *Sultanı öldürmek*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Ümit, A. (2011). *Şeytan ayrıntıda gizlidir*. (22.bs.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Ümit, A. (2006). Tanrı yazar mı, yazar tanrı mı? *Radikal Kitap*. Sayı 267, s. 22.
- Ümit, A. (2005). Türk polisiyesi benimle başladı. [Röportaj]. *Derkenar*. 26 Mayıs 2005, 13 Haziran 2019 tarihinde <http://www.derkenar.gen.tr/index.asp?git=soylesiler&soylesi=4> adresinden erişildi.

Çankırılı Mecbûr Efendinin Pendiyyesi

İbrahim AKYOL*

Öz

Pend/nasihat tarih boyunca Türk-İslam kültüründe önemli bir yere sahiptir. Öğüt veren şiirlere pendiyye, bunların bir araya toplandığı eserlere pendnâme veya nasihatnâme denir. Bunlar genelde ahlâkî, öğüt verici eserlerdir. Nasihatler toplumun düzenli bir şekilde devam etmesi için önemli bir duruma gelmiştir. Pend-nâme / pendiyyeler dinî, ahlâkî ve didaktik eserler olup İslam dininin yasakladığı şeylerden kaçınılmasını, yapılmasını istenilen şeylerin ise yapılmasını öğütler. Bu pendiyyeler genellikle divanların içinde yer alabileceği gibi müstakil eser olarak da yazılabilirler. 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Çankırı’da yaşamış, alim ve mutasavvıf bir şahsiyet olan Ahmet Mecbûr Efendi de böyle bir pendiyye yazmıştır.

Mecbûr Efendi 1852’de Çankırı’da doğmuş, tahsilini çeşitli medreselerde tamamladıktan sonra Çerkeşli Mehmet Hilmî Efendi’den tasavvuf dersleri almıştır. Aynı zamanda mesnevihandır. Çok yönlü bir kişiliği olan Ahmet Mecbûr Efendi, kendisi hayatta iken üç oğlunu kaybetmiş, bunların arkasından mersiyeler yazmıştır. Bunlardan birisi de 18 yaşında iken vefat eden Hâzım’dır.

Hazım 17 yaşında 1326/1910 senesinde Ankara İdadisine okumaya gittiği zaman babası ona nasihatlarını içeren bir pendiyye yazmıştır. Bu pendiyyede oğlunun önce itikadını düzeltmesini, sonra faydalı ilimler öğrenmesini, nefesine uymamasını, vaktini değerlendirmesini ... istemekte, bu tarz üzere nasihat etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pend, pendiyye, Hâzım, Ahmet Mecbûr Efendi, Çankırı

The Advice Poem of Mecbûr Efendi of Cankiri

Abstract

Advice has an important place in Turkish-Islamic culture throughout history. The poems giving advice are called “pendiyye” and the works in which they are gathered are called “pendnâme” or “nasihatnâme”. These are generally moral, preaching works. The advice has become important for society to continue on a regular basis. Pend-nâme / pendiyyes are religious, moral and didactic works and advise us to avoid what is prohibited by the Islamic religion and to do what it wants to do. These advice poems are usually in the diwans or they can also be written as independent works. At the end of the 19th century, at the beginning of the 20th century, Ahmet Mecbûr Efendi, a scholar and a sufi person who lived in Çankırı, wrote such an advice poem.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, e-posta: iakyol18@karatekin.edu.tr.

Mecbûr Efendi was born in Çankırı in 1852 and after completing his education in various madrasas, he took islamic sufism lessons from Mehmet Hilmi Efendi from Çerkeş. He is a masnawi follower at the same time. Ahmet Mecbûr Efendi, who was sophisticated, lost his three sons while he was alive and wrote elegies. One of them is Hâzım. Hâzım passed away when he was 18 years old.

When Hâzım went to Ankara High School in 1326/1910 to study at the age of 17, his father wrote a masnawi containing his advice. In this masnawi, he asks his son to correct his faith, then, to learn useful knowledge, not to sin, to value his time, and to give advice in this manner.

Key Words: Advice, advice poem, Hâzım, Ahmet Mecbûr Efendi, Çankırı

Giriş

Pend/nasihât bir kimseye doğru yolu göstermek, yapması ve yapmaması gereken şeyler üzerinde dikkatini çekmek için söylenen söz, öğüttür. Nasihat etmek, birine yapması ve yapmaması gereken şeyleri söylemektir. (Sona, 2017: 107) Nasihat / öğüt kelimesinin Farsça karşılığı pend olup bu tarzda yazılan şiirlere pendiyye¹, müstakil eserlere ise pend-nâme / nasihat-nâme denmektedir.

Müslüman toplumlarda ictimâî ve ferdî ahlâkın ve düzenin korunmasına önem verilmiş, dinin emir ve yasakları ile gelenek ve töre ahlâkı içinde yapılması veya yapılmaması gereken davranışları konu edinen nasihat-nâme türünde kitaplar telif edilmiştir. Genellikle semavî dinlerin ve ahlâk felsefecilerinin ortaya koyduğu ilkeler bu tür eserlerin yazılmasına zemin hazırlamıştır. Bu hususta Arap ve İran geleneğinde pek çok eserin kaleme alındığı bilinmektedir. (Kuru, 2014: 772) Kıssadan hisse anlayışı Müslüman toplumların genel özelliklerindedir.

Nasihatnâmeler/pendnâmeler genelde ahlâkî-didaktik eserlerdir. İslâm toplumları teorik ahlâktan ziyade ahlâkın uygulamasına önem vermişler, dinin emir ve yasakları ile gelenek ve töre ahlâkı içinde yapılması veya yapılmaması gereken davranışları konu alan bu tarz kitapların telifi doğrultusunda gayret sarfetmişlerdir. (Pala, 2006:409) Yunus Emre, Nâbî ve Sünsülzâde Vehbî'nin nasihatnâmeleri kültür tarihimizde dikkat çeken eserlerdir. Bu türde yazılan eserlerden, değişen zaman şartlarına göre ortaya çıkan anlayış farklılıkları da takip edilebilir. Her zaman için geçerli olan doğruluk, dürüstlük, iyilikseverlik, cömertlik gibi ahlâk kuralları istisna edilirse günlük ihtiyaçlarla ilgili, asırlara göre, ortaya çıkan değişiklikler de

---

¹ Böyle bir kullanım için bkz. Ömer Fuadi, 2012: 1-174

nasihatnâmelere yansımıştır. Bu bakımdan toplumsal gelişme ve değişmelerin seyrini izlemek nasihat-nâme türündeki eserlerde mümkündür. (Kaplan, 2002, 1545)

Nasihat-name/pend-nâme türünde zengin bir edebiyat ve literatür oluşmuştur. Bu literatür, toplumun sosyolojik ve psikolojik yapısının tarihi gelişimi ve değişimini çeşitli disiplinler tarafından daha iyi tahlil edilmesine kaynaklık etmektedir.²

Çankırlı Mecbûr Efendi

Babası Mehmet Sait Efendi, annesi Sabriye Hanımdır. 1269/1852'de Çankırı'nın Alibey Mahallesi'nde doğmuştur. Büyük dedesinin ismine izafeten "Zaimzâde" olarak bilinmektedir. İlk tahsilini Kütükçü Hoca diye bilinen Hacı Mehmet Efendi'den, ilk Arapça dersini ise Mumcuzâde Hacı Mehmet Efendiden almıştır. Çankırı'da ilk defa açılan rüşdiye mektebine giderek eğitimine devam etmiştir. Daha sonra bir müddet ticaret mahkemesi kâtipliği yapmış, bilahare istifa etmiş, Müftü Hacı Mustafa Hâzım Efendinin derslerine devam ederek 1301/1885 senesinde icazet almıştır. Bunun üzerine Osmanlı medresesine müderris, rüştiye mektebine hüsnühat muallimi olmuştur. 1306/1890 senesinde rüştiye mektebine muallim-i sâni, 1308 /1892 senesinde yeni açılan Ertuğrul idadisine akâid ve hat muallimi tayin edilmiş ve hayatının sonuna kadar bu vazifede kalmıştır. (Akyol, 2017: 155) Ayrıca 1310 / 1895'te medresesinin yanına bir de kütüphane inşa ettirmiş, buraya da 1200 cilt kadar kitap bağışlamıştır. (Onay, 2018: 144)

Mevleviliğin Konya'daki şeyhi Veled Çelebi'nin izniyle Mesnevi-i Şerif okutmuş ve Çankırı Mevlevihanesi mesnevihanlığı ona verilmiştir. Tasavvuftaki manevi eğitimini Çerkeşli Nakşibendi şeyhi Mehmet Hilmi Efendi'ye intisap ederek tamamlamıştır. Buna ilave olarak da tarikte serhalka olmuşlardır. (Onay, 2018: 143)

² Türk Edebiyatının bu konu zengin olup bir kısmı için bkz. Pala, İskender, (2006) "Nasihatnâme" mad. TDVİA, C.32, s. 409; Mahmut Kaplan, "Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler" Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 11, s. 1545-1561; Ağâh Sırrı Levend, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız" TDAY Belleten, Ankara 1964, s. 89-115. Mehmet Arslan, "Divan Edebiyatında Nasihat-nâmeler (Pend-nâmeler) ve Vak'anüvis Es'ad Efendi'nin Pendnâme'si", Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri, Sivas 2004, S. 4, s. 5-80; Mahmut Kaplan, "Hayriyye-i Nâbi, AKM Yayınları, Ankara 2008, s. 1-25; Mine Mengi, "Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbi" AKM Yayınları, Ankara 1991, s. 9-14; Mehmet Hengirmen, "Pend-nâme (Öğütler ve Atasözleri), Güvâhî", Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 17. Yapılan araştırmalarda bu kaynaklarda belirtilen nasihat-nâmelerden başka yeni nasihat-nâmeler de ortaya çıkmaktadır.

Hem baba hem de anne tarafından münevver bir ailenin oğlu olan Ahmet Mecbûr Efendi, şiire küçük yaşlarda başlamış, henüz rüştiye talebesi iken ilk şiirini yazmıştır.

“On sekiz yıl gezdin ey Mecbûr hevâ-yı nefis ile

Tâlib-i aşkı Hâk ol eyle anınla iktifâ”

beytinin yanına kendi el yazısıyla düştüğü notta, ***“Mekteb-i rüşdiyeden ihrâç imtihanında berây-ı pend, dil-i şeydâya hitâben söylenmiştir. Sene 88”***yazmaktadır.

Divanının incelemesinden şiirdeki ilk üstadının Tokatlı Nuri olduğu anlaşılmaktadır. Döneminin önemli halk şairlerinden olan Tokatlı Nuri, birçok genç şaire mahlas verdiği gibi, Ahmet Mecbûr’a da Vefdi mahlasını verir. Ancak Ahmet Mecbûr Efendi, mahlasını daha sonradan tamamıyla Mecbûr’a çevirir ve öylece tanınır.

Ahmet Mecbûr Efendi’nin telif ettiği bilinen eserleri şunlardır: **1)** Divan-ı Mecbûr³ **2)** İmamet ve Hilafet **3)** Ferâiz **4)** Hutbe **5)** Mevlid-i Nebi **6)** Arabî ve Fârisi Lügat (Nahit, 1339: 101) **7)** Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî (Çonkor, 207: 67)⁴

Mecbûr Efendi’nin yetiştiği devir, Yapraklı (Tuht) Panayırı sebebiyle saz şairlerinin ve şiir merakının çok olduğu bir dönemdir. Başarılı bir talebe olan ve küçük yaştan itibaren şiirle ilgilenen Mecbûr Efendi, bu ortamdan etkilenmiştir. Divanında heceyle yazılmış bir koşma bulunmakla beraber diğer şiirleri aruz ölçüsüyledir. Ahmet Talat Onay onun için, ***“ilk zamanlarda hassas, mütefekkir, atak bir şair görünen Mecbûr Efendi’yi son zamanlarda ahiretten mütevehhîş, rahmet-i İlâhîden nevmîd (ümitsiz), hayattan müteneffîr, marîz ruhlu görüyoruz. Bu haslette bir adamda ibda‘ kabiliyeti elbette olmaz”*** (Onay, 2018: 148) demektedir. Şiirlerinde Molla Câmî, Mevlâna, Fuzûlî, Nâbî ile Tanzimat dönemi şairlerinden Ziya Paşa’nın etkileri açıkça görülür. Ziya Paşa;

Bed-asla hiç necâbet verir mi üniforma

Zer-dûz palan ursan eşek yine eşektir, derken Ahmet Mecbûr Efendi de oğlu Hâzım’a verdiği nasihatta;

---

³ Mecbûr Efendi’nin Divanı tarafımızdan yayına hazırlanmıştır.

⁴ Çonkor ilgili makalesinde Mecbûr Efendinin Hilafet ve İmamet adlı eseri ile Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî adlı eserleri ayrı birer eser olarak değerlendirirse de kanaatimizce ikisi de aynı eserdir.

Câhilin mâl ile câh zâtına 'izzet veremez

Çünkü altunlu semer eşşege kıymet veremez, der.

Ancak her şeyden önce Mecbûr Efendi'nin şiirlerinde hikemî bir edâ ve üslûp, tasavvufî bir anlayış her zaman için ön planda kendini göstermektedir.

Mecbûr Efendi, hayatta iken vefat eden üç oğlu Abdullah Nâbî (1301/1885-1331/1915) Hâzım (1309/1893-1327/1911) ve Tayyip (1316/1898-1334/1918) için birer mersiye yazmış, kendisi de 1335/1919'da vefat etmiş, Çankırı-Sarıbaba'daki aile mezarlığına defnedilmiştir.

Ahmet Mecbûr Efendinin ikinci oğlu olan Hâzım, babasının kaybettiği ilk oğludur. Kaynakların belirttiğine göre dimağî (aklî, zihinsel) bir hastalıktan dolayı 11 Eylül 1327 / 24 Eylül 1911'de vefat etmiştir. Mersiyede bir babanın oğlundan beklentileri, ardından döktüğü gözyaşı vardır. Özellikle şair, kendini Yakup Peygamberle kıyaslayarak, Allah'ın dünyada mahzun olan Hz. Yakup'u sevindirdiğini ancak kendisinin ayrılık hüznünün kıyamete kadar süreceğini söylemektedir.

Mersiye, gazel kafiye şemasıyla aruzun “mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün” kalıbıyla yazılmış olup toplam 10 beyittir.

Benim ey rûó-ı cism ibni şefîúı eróamım Óâzım

Seni aldı elimden âh o Rabb-i ekremim Óâzım

Seni Óaú da'vet etdi 'ıyd-gâh-ı cennete ammâ

Baňa bir yevm-i mâtem oldu 'ıyd-ı òurremim
Óâzım⁵

...

Òudâ dünyâda mesrûr eyledi Ya'úûb-ı maóöünü

Velî ben óaşredek óüön-i firâúa müdâamım Óâzım

⁵ Bu mısra Hâzım'ın Ramazan bayramında vefat ettiğini söylemektedir. 30 Ramazan 1329 / 24 Eylül 1911

Cihânda onsekiz yılda egerçi almadiñ bir kâm
Faúaù taúdir-i Óaúdır bu øarûrî ebkemim Óâzım

Ne sen bildiñ ne ben bu nâgehânî mevtiñ
esbâbıñ

Bu müşkül yâreye äabr-ı cemîldir merhemim
Óâzım

Ki sen 'aârıñ ferîd-i ekmeli olmaú idi óayfâ
Zekâ-yı ôâtıña nisbet ümîd-i a'ôâmım Óâzım

...

Babañ Mecbûra Óaú äabr-ı cemîl ecr-i cezîl
versin

Ve illâ óaşredek mümted olur bu mâtemim Óâzım

MECBÛR EFENDİNİN PENDİYYESİ

Ahmet Mecbûr Efendi, oğlu Hâzım'ın 1326/1910 yılında Ankara idadisinin altıncı sınıfına başlaması dolayısıyla kendisine öğütler içeren bir mesnevi yazmıştır. Bir Mektup başlığıyla yazılan bu mesnevide şair, 1., 2., 31. ve 37. beyitlerde pend eylediğini açıkça ifade ettiği için bu manzumenin türünün “pendiye” olduğu âşikardır. Pendiyye, aruzun “feilâtün feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla yazılmıştır.

Mecbûr Efendi özetle şunları söyler: Bu pendî Allah için yazdığını, tîneti pâk insana özellikle ilim, irfan ve hüner sahiplerine böyle nasihatların gerekli olduğunu, öncelikle akaidini tashih etmesini, dosdoğru bir yolda faydalı ilim tahsil etmesini, nefsin heveslerinin sonu olmadığını, nefse tâbi' olanların ise pişmanlıklarının çok olduğunu söyler. Aziz ömrü israf etmek yani o temiz cevheri itlaf etmek büyük bir hatadır. Sefihlerin sohbeti cennette bile olsa gitmemesini, gözünü açıp fırsatları zayi etmemesini belirttikten sonra sefihlerin ve câhillerin bu inceliği bilmediğini, insanın dünyaya yemek ve içmek için gelmediğini söyler.

8. beyitten itibaren pendiyenin sonuna kadar ilim öğrenmenin önemini anlatır. Manzume adeta ilim öğrenmenin gerekliliği konusunda bir bildiri gibidir.

Âdemiñ câhili óayvândan olur mu temyîz

`ilm ü `irfândır eden âdemi `âlemde `azîz

Mecbûr Efendinin âlim ve mutasavvıf bir şahsiyet olması baştan sona kendini gösterir. İlim öğrenmeyi sadece zâhiri bilgi olarak ele almayı irfânî bilgiye de özellikle dikkat çeker. Manzumede cehaleti yerdikten sonra ilim taliplerine önce istikamet lazım olduğunu, zâhir ve bâtında daima takva üzere olmak gerektiğini, meleklerin Âdem'e ilminden dolayı secde ettiğini, ilmin cevherine vâris olanların bugün mes'ud olduklarını belirttikten sonra hemen devamında ise "ilim" sıfatının Hakk'ın zâtının mukaddes sıfatlarından olduğunu, Hakk'ın dîdârını görmek için bu sıfatın âriflere ayna olduğunu söyler.

Çün Óaúın `ilmi muúaddes-âıfat-ı öâtıdır

`Arø-ı dîdâr için `âriflere mir'âtıdır

Mecbûr Efendiye göre Allah'a vasıl olabilmek için ilim şarttır. Allah, her peygambere ilim ile ikram etti ama Hz. Muhammed'de (AS) hepsini toplayıp tamamladı. Hz. Peygamber Hakk'ın ilminin mazharı iken buna rağmen "**Rabbim, ilmimi arttır**" (Kur'an-ı Kerim, 20/114) diye dua etmesi için ferman geldi. İlim, tevekkülün kapısıdır, rıza yoludur, Hakk'ı bulmakta Resulüne tevessüldür. Hak için ilim öğrenip halka öğreten kişi için Hz. Ali : "**Bana bir harf öğretenin kölesi olurum**" dedi. Hz. Ali ilim öğretene medhettiğine göre, hocaya hürmet ve ta'zimde kusur etmemek gerekir. Zira İskender ilmin ve hünerin faziletini idrak ettiği için babasından çok hocasına hürmet etmiştir. İlimden maksad itaat ve terbiye olup ahlakını Hz. Peygamber'in ahlâkına benzetmektir. Cahil için kemâlât ve ilim can elemidir amma âkil için ise kalpleri kuvvetlendirmek ve ruhânî lezzet almaktır. Bu ilim Allah'ın bir sıfatı olup bunu mal ve makam sahibinin yanında rezil eylememek gerekir. Cahiller ilim ehline düşmanlık eder amma Allah onları muhafaza eder. Çalışıp dinine hem devlete hizmet edip iki âlemde de özünü yüceltesin. Kendine hiç kimseyi dost ve düşman belleme. Sana dost olarak güzel ahlaklı ilim ve hüner sahipleri yeter. Rıza yolunda tevekkül kapısında sebât edesin ki Hakk'ın lütfuyla yüksek derecelere ulaşasın. Senden düşük olan kişiler çalışarak daha yüksek olabilir. Aklını başına al, sonra sana yazık olur. İlim ve hünerin bağına otur ki pederin seninle gurur duysun. Allah'a

hamd olsun ki mektebe girdiğine çok sevindim ve Hakk'ın yardımıyla sana bu pendî yazmağa mecbur oldum.

Sonuç

Nasihat eden, öğüt veren şiirlere pend dendiği için bu tarz şiirlere de pendîye denmektedir. Tarih boyunca Türk-İslam toplumlarında yeni nesillerin daha yetişmesi, ferdî ve ictimai ahlakın ve düzenin muhafazasına önem verildiği için İslam dininin prensipleri doğrultusunda yazılan birçok nasihat türünde eserler mevcuttur. Bu eserler ile toplumsal gelişme ve değişmelerin seyrini izlemek de mümkündür.

Çankırılı bir alim ve mutasavvıf olan Ahmet Mecbûr Efendi (1852-1919) oğlu Hâzım'ın Ankara idadisine başlaması üzerine bu tarzda bir şiir kaleme almıştır. 37 beyitten oluşan ve mesnevi nazım şekliyle yazılan bu pendîye, bir babanın oğlundan beklentilerinin yanısıra ilim öğrenme konusunda adeta bir bildiri gibidir. İlme sadece dünyevî bir anlam yüklemekten öte uhrevî ve irfânî boyutuyla da ele alır. Bu açılardan Ahmet Mecbûr Efendi'nin pendîyesi bu türdeki diğer eserlerden farklıdır.

PENDİYYE⁶

Ey benim gözlerimiñ nûru olan ferzendim
Diñle Allah için etdim saña işbu pendim

Böyle pend eyler eâer ûîneti pâk insâna
Bâ-òuâûâ ûâlib-i `ilm ü hüner ü `irfâna

- 3 Evvelâ cezm ile taâóîó-i `aúâid eyle
Müstaúîm ùavr ile taóâîl-i fevâid eyle

---

⁶ Şiir Bir Mektup başlığıyla yazma nüshanın 51b-52b sayfalarında bulunmaktadır.

Bu hevâ [vü] heves-i nefse nihâyet yóudur

Nefse ûâbi' olana ãoñra nedâmet çóudur

Ne òauâdır ki 'azîz 'ömrüñü isrâf edesiñ

Ya'ni ol cevher-i pâkîzeyi itlâf edesiñ

6 Gözüñ aç elde olan fırâatı øâyi' etme

Süfehâ ãoóbetine cennet olursa gitme

Çünkü bu nükteyi bilmez süfehâ vü nâdân

Yemek içmek mi için 'âleme geldi insân

Âdemiñ câhili óayvândan olur mu temyîz

'İlm ü 'irfândır eden âdemi 'âlemde 'azîz

9 Cehl insan için eñ aúbeó olan evââfdır

Câhiliñ mâ-óaaalı 'ömrü bütün isrâfdır

Câhiliñ mâl ile câh öâtına 'izzet veremez

Çünkü altunlu âemer eşşege úıymet veremez

İstiúâmetdir olan ûâlib-i 'ilme lâzım

İttiúâ üzre yürü ôâhir u bâûın dâim

- 12 Feyø u tevfiú-ı Òudâ bu ikiye oldu sebab
Bu iki olmayanıñ oldu hebâ sa'yi [de] heb

Gerçi her ni'met-i Óaú her úuluna oldu 'umûm
Müttaúî 'abde 'ilim ni'meti ôââdır ma'lûm

'ilm için etdi melek Âdeme ta'ôim u sücûd
Cevher-i 'ilmine vâriâ olan el-yevm mes'ûd

- 15 Babamız Âdeme esbâb-ı şeref oldu 'ulûm
Ne revâdır olalım biz o şerefden maórûm

Çün Óaúın 'ilmi muúaddes âıfat-ı ôâtıdır
'Arø-ı dîdâr için 'âriflere mir'âtıdır

Gerçi biñ âyet ile ba'â olunup cümle resûl
Lâ-cerem oldu 'ilim bâ'ia-i îââl-i vüâûl

- 18 Her nebîye birer 'ilm ile Óaú ikrâm etdi
Muâtafâda hepsin cem' ü itmâm etdi

Maôhar-ı 'ilm-i óaú iken o nebî-i õî-şân
"Rabbi zidnî" diye oldu yine ââdır fermân

Óââıllı râh-ı rıøâ bâb-ı tevekküldür 'ilm
Óaúúı bulmaúda resûlüne tevessüldür 'ilm

21 Dedi 'abde verilen óikmete Óaú òayr-ı keâîr
Olur elbet o úuluñ şânı 'aôîm ecr-i kebîr

Óaú için 'ilm óuuyup òalúa daòı öğreteni
Medó için dedi cenâb-ı 'Alî "men 'allemenî"

Kim eder òocasına óürmet ü ta'ôîmde úuâûr
Òalúa menfûr olub aâlâ göremez feyø u óuøûr

24 Añlayıp faølını 'ilm ü hüneriñ İskender
Etdi üstâdına ta'ôîm pederinden ekâer

Bir zamân nefsiñe iâbât-ı faøîlet etme
Kendiñi maôhar-ı idlâl ü rezîlet etme

'İlmden maúãad olan ûâ`at ile terbiyedir
Òulúuñu òulú-ı Resûl-i Óaú ile tesviyedir

27 Câhiliñ `ilm ü kemâlât elem-i cânıdır
'Áúile úût-ı úulûb leõõet-i rûóânîdir

Çünkü bildiñ bu `ilim bir âıfat-ı Rabb-i Celîl
Mâl u câh ââóibiniñ eyleme nezdinde õelîl

Ehl-i `ilme cühelâ gerçi `adâvet eyler
Lîk Óaú anları luùfuyla âıyânet eyler

30 äanma câhilde olan ni`met u câh-ı iósân
Belki ol ni`met ü iròâ-yı `ınân u òaõelân

Umarım ki edesiñ pendimi cân ile úabûl
Seni her òayr-ı murâdâtıña Óaú ede vuãûl

Çalışıp dînine hem devlete òiõmet eyle
İki `âlemde özüñ maõhar-ı rif`at eyle

33 Kendiñe kimseyi farø eyleme dost ya düşmen

Saña dostluâa yeter `ilm ü hüner òulú-ı óasen

Edesiñ râh-ı rıôâ bâb-ı tevekkülde âebât

Luûf-ı Óaúla olasın nâil-i `âlî-derecât

Senden ednâ kişi àayretle saña fâik olur

`Aúlıñı başıña al ãoñra saña yazıú olur

36 Sen otur âadrına `ilm ü hüneriñ⁷

Eylesiñ faør u mübâhat seniñ ile pederiñ

Mektebe girdigine óamd ile mesrûr oldum

Luûf-ı Óaúla saña pend etmege Mecbûr oldum

Kaynakça

Akyol, İbrahim, (2017) “ Harp Edebiyatı-Mersiye İlişkisi ve Çankırlı Mecbûr Efendi'nin Bir Mersiyesi” KAREFAD Dergisi, 5(2).

Arslan, Mehmet, (2004) “Divan Edebiyatında Nasihat-nâmeler (Pend-nâmeler) ve Vak'anüvis Es'ad Efendi'nin Pendnâme'si”, Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri, S. 4, Sivas.

Çonkor, Burhan, (2017) “Ahmet Mecbûr Efendi ve “Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî” Adlı Eseri” KAREFAD dergisi, 5 (1).

Hengirmen, Mehmet, (1983) “Pend-nâme (Öğütler ve Atasözleri), Güvâhî”, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

---

⁷ Vezin bir tef'ile (. . - -) noksandır.

Kaplan, Mahmut, (2002) “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler” Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, C. 11, Ankara.

Kaplan, Mahmut, (2008) Hayriyye-i Nâbî, AKM Yayınları, Ankara.

Kuru, Esra, (2014) “Şeyh Ahmed-i İlâhi ve Pendnâmesi”, **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 9(9)

Levend, Agâh Sırrı, (1964) “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız” TDAY Belleten, Ankara.

Mengi, Mine, (1991) “Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî” AKM Yayınları, Ankara.

Nahit, Tahsin, (1339) “Ahmet Mecbûr Efendi”, Halk Yolu Mecmuası, S.7, Çankırı.

Onay, Ahmet Talat, (2018) Çankırı Şairleri, Haz. İbrahim Akyol, Çankırı.

Ömer Fuadi Halvetî (2012), Divançe-i İlahiyat, Sadefiyye-Pendiyye. Haz. M. Tatçı, M. Sever, Ankara.

Pala, İskender, (2006) “Nasihatnâme” mad. TDVİA, C.32.

Sona, Fatih, (2017) “Çerkeşşeyhizade Muhammed Tefvik Efendinin Nasihatnamesi”, Çankırı'nın Manevi Mimarları Sempozyumu Bildirileri, ÇAKÜ, Türkiyat Enstitüsü, Çankırı.

KURULUŞ DEVRİNDE BİR MEMLUK SULTANI: MELİKÜ'L-MUZAFFER SEYFEDDİN KUTUZ*

Fatih GÜZEL**

Hülya KARABABA ÇAKIR **

Öz

Bu çalışmada, Ayn Calut zaferi ile istilacı Moğol kuvvetlerine ilk mağlubiyetlerini yaşatan Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz'un bir Memlûk Sultanı biyografisi çerçevesinde iktidarı ve kişiliği ele alınmıştır. Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kutuz'un kökeni ve sultanlıktan önceki hayatı hakkında kaynakların tanıdığı imkân nispetinde bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise Seyfeddin Kutuz'un iktidara tırmanışı, Ayn Calut Zaferi ve bu zafer akabinde vefatı ve şahsiyeti ele alınmıştır. Moğol istilasının İslâm dünyasını kasıp kavurduğu bir dönemde zor şartlar altında sultan olan Kutuz, bir yıldan az süren sultanlığı döneminde yenilmez, durdurulamaz kabul edilen Moğol ordusunu Ayn Calut savaşında mağlup ederek, Müslümanlara Moğollara karşı mücadele edebilme azmi ve cesareti kazandırmıştır. İslam dünyasında büyük bir mücahit sultan olarak kabul edilen Kutuz, maalesef kazandığı Ayn Calut zaferinden hemen sonra kendi komutanları tarafından öldürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Seyfeddin Kutuz, Memlûk Devleti, Ayn Calut Savaşı, Baybars el-Bundukdarî, Moğol İstilas.

A Mamluk Sultan in the Period Establishment: Al-Malik Al-Muzaffar Saif Ad-Din Qutuz

Abstract

In this article, the policies and the character of Saif ad-Din Qutuz, who was the first man that defeated the Mongolian forces during the battle of the Ain Jalut, was studied. Saif ad-Din Qutuz was known as al-Malik al-Muzaffar in Islamic world. This article was consisted of two main sections. In the first part, the origin of Qutuz and his life before he became Sultan are examined. Also in the second part, the process that reveals how Saif ad-Din Qutuz became a Sultan, his victory of the battle of Ain Jalut, and the information about the rest of his life are mentioned. In such a challenge conditions that

---

* Bu makale “*Memluk Sultanı Seyfeddin Kutuz'un Hayatı, Siyasi ve Askeri Kariyeri*” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, ÇAKÜ, İslami İlimler Fak. Orcid Id: 0000-0002-4153-3933.

*** Tarih Bilim Uzmanı

Geliş Tarihi – Received: 30.09.2019
Kabul Tarihi – Accepted: 10.10.2019

Islamic world has been threatened by Mongols, Qutuz even he ruled as a Sultan shorter than one year, he was able to defeat the Mongols in the battle of Mongols who were seen as invincible. However after the battle of Ain Jalut, Mongols were seen as defeatable anymore and Qutuz encouraged the muslims against the Mongols. Unfortunately Saif ad-Din Qutuz was murdered by his own commanders soon after his victory of battle of Ain Jalut.

Key Words: Saif ad-Din Qutuz, Mamluks, Battle of Ain Jalut, Baibars al-Bunduqdari, the invasion of Mongols.

1. GİRİŞ

Çalışma, Memlûk Sultanı Seyfeddin Kutuz'un (?-1260) hayatını, siyasi ve askeri faaliyetlerini ele almayı amaçlamaktadır. Kutuz'un yaşadığı ve iktidarda bulunduğu zaman dilimi, İslam coğrafyasının Haçlı işgalleri ve Moğol tehditleri altında adeta çırpındığı bir dönemdir. Kutuz, yalnızca Mısır veya Türk-İslam tarihine değil, Dünya tarihine de yön veren bir lider olmasına rağmen ülkemizde yeterince tanınmamaktadır. Kutuz, kendisinden sonra sultan olan Baybars'ın gölgesinde kalmıştır. İslam tarihi kaynaklarında Kutuz ile ilgili bilgiler birbirinin tekrarı olan birkaç sayfalık bilgilerden öteye geçmemektedir. Uluslararası camiada da Kutuz, Baybars'ın gölgesinde kalmıştır. Andre Clot'un "*Kölelerin İmparatorluğu Memluklerin Mısır'ı (1250-1517)*" isimli eserinde Ayn Calut Zaferi'nin ele alındığı kısım "*Baybars İslam'ı ve Avrupa'yı Kurtarıyor*" başlığını taşımaktadır.¹ Yazar zaferin tüm başarılarını Baybars'a atfederek Kutuz'un kararsız ve başarısız olduğunu iddia etmektedir. Hâlbuki İbn Kesîr'den Mansûrî'ye kadar İslam tarihçileri Kutuz'un kitleleri peşinden sürükleyen karizmatik liderliğine ve savaş motivasyonuna ısrarla vurgu yapmaktadırlar. Kutuz'un iktidara gelişi basit bir saray darbesi ile oldu bittiye getirilen bir süreç değildir. Tam tersine Mısır ileri gelenleri ve ümeranın fikir ittifakıyla, Ortadoğu'yu kasıp kavuran Moğol istilasına karşı yapılmış bilinçli bir seçimdi. Kutuz, cesareti, atılganlığı ve liderlik kabiliyeti ile insanları etrafına toplayabilecek karizmatik bir liderliğe sahipti. Bu çalışmada bir yıldan az bir sürede olsa Memluk tahtında oturan, ancak kazandığı zaferle dünya tarihine yön veren Sultan Kutuz'un hayatı ele alınacaktır.

2. Kutuz Adı, Kökeni ve Ailesi Hakkındaki Rivayetler

Kutuz'un tam künyesi Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz Mahmud bin Memdud bin Harezşah'dır. *Melikü'l-Muzaffer* lakabı, kendisine sultan ilan

---

¹ Clot, Andre, *Kölelerin İmparatorluğu Memluklerin Mısır'ı (1250-1517)*, (Çev. Turhan Ilgaz), Epsilon Yayınları, İstanbul, 2005, s. 28.

edildiği toplantıda verilmiştir.² Kutuz ise onun yaygın olarak kullanılan lakabıdır. Divân-i Lugati't-Türk'te "kutuz" kelimesi iki şekilde yer almaktadır. İlki (قنز) "yaban sığırı"; diğeri "kutuz it" (قنزات) "kudurmuş köpek" anlamını taşımaktadır.³ Bu dönemde Mısır coğrafyasında hâkim kültürlerden biri de Memluk gençlerinin sahip olduğu Kıpçak kültürüdür. Kıpçak kültüründe köpek ve kurt isimlerinin geleneksel bir biçimde bozkır kültürü çerçevesinde "(Qutuz, "mad dog"= kudurmuş köpek)" şeklinde isim olarak kullanılmaktadır.⁴

Kutuz'un Türk olduğu konusunda bütün kaynaklar ittifak halindedir. *en-Nücûmu'z-Zâhire*'de geçen *Ebu Şâme*'nin şiiri bunun en çarpıcı delillerindedir;

*İstila etmişlerdi Tatarlar ülkeleri, ama Mısır'dan
Kendini feda eden bir Türk dikildi karşılarna;
Mahvetti, sürülmüş tarlaya çevirdi onları Şam'da
Vardır her belanın karşı belası kendi soyundan.*⁵

Kutuz'un kökeni ve ailesi hakkında en detaylı bilgi İbn Tagrıberdi'nin "*el-Menhelü's-safi ve'l-müstevfi ba'de'l-vafi*" isimli eserinde yer almaktadır. Burada geçen hikâyeye göre Kutuz, çocukken bir gün sahibi onu döver. Kutuz da bir kenarda oturup ağlarken onu gören bir emir yanına yanaşır neden ağladığını sorar. Kutuz da ağlamasının sebebinin yediği dayak olmadığını, ailesi hakkında sarf edilen kötü sözler olduğunu söyler. Bunun üzerine emir, 'senin ailen kâfir değil miydi' dediğinde Kutuz, 'hayır ben Müslüman oğlu Müslümanım, Harezşah Mahmud'un kız kardeşinin oğluyum. Meliklerin soyundanım, şimdi ise süpürgecilik yapıyorum, bu halde mi olacaktım' cevabını verir.⁶ Kutuz'un kökeni hakkında bu bilgiyi Zehebî'nin, İbn Haldun'un, Yununî'nin, Suyûtî'nin eserlerinde de yer almaktadır.⁷ Bu sebeple Kutuz'a atfedilen Harezşah kökenli olduğuna

² Mansûrî Baybars, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyyefi'd-Devleti't-Turkiyye; Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan*, Çev. Hüseyin Polat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s.34.

³ Kaşgarlı Mahmud, *DivanüLûgat-İt-Türk Tercümesi*, Cilt: I, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Anlara 1985, s. 365.

⁴ Golden, Peter B., "Wolves, Dogs and Qipcaq Religion", *Acta Orientalia Academia Scientrarum Hungaricae*, vol. 50, No: 1/3, 1997, s.95.

⁵ İbn Tagrıbirdî, *en-Nücûmu'z-Zahire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 38.

⁶ İbn Tagrıberdî, *el-Menhelü's-safi ve'l-müstevfiba'de'l-vafi*, Muhammed Muhammed Emin, Kahire: Darü'l-Kütübve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2002/1423, c. 9, s. 74.

⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Muhyi Hilâl es-Serhan, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405, c. 23, s.200; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992/1413. c. 5, s. 436; Yununî, Ebül-FethKutbüddin Musa b. Muhammed b. Abdullah, *ZeyluMir'ati'z-zaman*,

yönelik bu iddialar doğru kabul edilebilir. Kaynaklar arasında iki müellif; İbn Kesîr ve Baybars Mansûrî, Kutuz'un kökenine dair herhangi bir bilgi vermemektedirler.

Kaynakların üzerinde ittifak ettiği bir diğer konu da Kutuz'un önce Dimaşk'ta İbnü'z-Zâim isimli bir kişinin kölesi iken Emir İzzettin Aybek Türkmanî tarafından satın alınarak Kahire'ye götürülmüş olduğudur.⁸ Bir rivayete göre Aybek sultan olduğunda yanına Mağribî bir müneccim gelir, Aybek müneccime Memlukleri arasında kimin bahtının açık olduğunu ve kimin Tatarları yeneceğini sorar, buna karşılık müneccim Kutuz'u gösterir. Bunun üzerine Kutuz'a, kim olduğu sorulur ve Kutuz, kökeninin Harezmsahlara dayandığını, babasının adının Memdud olduğunu söyler. Müneccim Kutuz'a Mahmud bin Memdud adını kullanmamasını tenbihlemiştir.⁹ Kaynakların verdikleri bilgiler değerlendirildiğinde Kutuz, Memdud isimli Harezmsah hanedanına mensup bir kişinin oğlu olup, muhtemelen Moğollar tarafından esir alınıp köle olarak satılmıştır.

2.1. Kutuz'un İktidara Tırmanışı

Kutuz'un iktidara ulaşmasındaki en önemli etken efendisi Aybek'in Şecerüddür ile yaptığı siyasi evlilik sonucu sultan ilan edilmesidir. Aybek'in iktidarına karşı gelen Memluklerin isyanları bizzat Kutuz tarafından bastırılmıştır. Aybek'e itaat etmeyen Bahri Memluklerin lideri Aktay bizzat Kutuz tarafından öldürülmüştür. Kutuz, başarılarından dolayı Sultan Aybek tarafından saltanat naipliğine atanmıştır.¹⁰ 656/1258 yılında Moğollar, İslam hilafetinin merkezi Bağdat ile birlikte neredeyse Suriye'nin de tamamını ele geçirmişlerdi. Aybek'in vefatından sonra sultan olan oğlu Ali'nin yaşının küçük olmasından dolayı Memlukler yeni bir sultan arayışına başladılar. Dönemin tarihçilerinden Mansûrî bu durumu şöyle anlatmaktadır; "*Türk Memlukleri kavmiyetçilik duygusu kapladı ve dini koruma dürtüsü onları harekete geçirdi. Seyfuddîn Kutuz'u melik yapmaya karar verdiler, çünkü memlekette bekledikleri birliği tesis edeceğine inanıyorlardı. Ayrıca ondan, bekledikleri savaşlarla uğraşmasını da ummaktaydılar. Çünkü Mu'izz'in oğlu yaşının küçük olmasından dolayı bütün bu mücadeleyi yapamazdı. Kendisini azlederek yerine dirayet sahibi ve gayretli oluşundan dolayı Emîr*

Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1954. c. 1, s. 368; Suyuti, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Hüsnü'l-Muhadara fî Tarihi Mısr ve'l-Kahire*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1967/1387. c.2, s. 38.

⁸ İbn Haldun, c. 5, s. 436.

⁹ İbn Tagrıberdî, *el-Menhelü's-Safî ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vafî*, s. 74.

¹⁰ Mansûrî, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyyefî'd-Devleti't-Turkiyye*, s. 23.

*Seyfuddîn Kutuz Mu'izzî'yi getirmeyi düşündüler.*¹¹ Görüldüğü gibi Kutuz'un saltanata getirilmesi konusu bir oldu bittiden ziyade dönemin ileri gelen emirlerinin bu konudaki ittifakıyla olmuştur. Bu durum Kutuz'un iktidara gelmesinin basit bir saray darbesi olmadığına da en büyük kanıttır.

Bu başlık altında ele alınması gereken bir başka mesele de Kutuz hakkında kaynaklarda yer alan kimi menkıbevi anlatılardır. İlk rivayet, bir rüya motifidir, Kutuz küçük bir çocukken rüyasında Hz. Peygamberi gördüğü ve Hz. Peygamber'in ona "*sen Mısır diyarına hâkim olacak ve Tatarları kırıp geçireceksin*" dediği rivayet olunmaktadır. Bu türden rüya motiflerinin bir meşruiyet zemini çerçevesinde şekillenmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Bir başka rivayet ise önceki başlıkta zikredilen bir müneccimin Kutuz'un Moğolları yeneceğine dair kehanetidir.¹² Bu türden menkıbevi rivayetlerin tarihin her döneminde var olduğu ve halk arasında bir meşruiyet zemini oluşturduğu bilinen bir durumdur, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin gördüğü ağaç motifli rüyada buna örnek olarak gösterilebilir. Bu rivayetlerin farklı versiyonları üzerinden konuyu yorumlayan Aktan'a göre; bu rivayetler iki tarihi gerçekliğe ışık tutmaktadır. Birincisi, Mısır'da talihsiz bir çocuğun bile şansı yaver giderse meziyetleri sayesinde sultanlığa kadar yükselebilmesi; ikincisi, Sultan Kutuz'un İslam'ın hamisi ve Mısır'ın kurtarıcısı olarak görülmesidir.¹³

2.2. Kutuz'un Siyasi ve Askeri İktidarının Zirvesi; Ayn Calut Zaferi

Moğolların Suriye'nin büyük bir bölümünü ele geçirmesiyle bölgeye hâkim olan Eyyübi sultanı Nâsır Yusuf, Moğollara karşı Memluk Sultanı Nureddin Ali'den yardım istemişti. Çok geçmeden Mısır ileri gelenleri, Nureddin Ali'nin memleket işlerini idare edemeyecek kadar küçük olduğundan söz açarak "*Düşmanla savaşabilecek güçlü bir sultana ihtiyaç olduğunu*" dile getirmeye başladılar. Nureddin Ali'nin yaşının küçüklüğü münasebetiyle Kutuz, 17 Zilkade 657 / 5 Kasım 1259 tarihinde Memluk sultanı ilan edilmiştir.

Suriye'nin büyük kısmını ele geçiren Moğollara, Mısır yolu tamamen açılmıştı. Hülagü Han, Mısır seferi için son hazırlıklarını yaparken büyük Moğol hanı Mönge'nin ölüm haberini almıştır. Bu haber üzerine Suriye'de ünlü Moğol kumandanı Ketboğa Noyan kumandasında 10 bin

¹¹ Mansûri, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyyefi'd-Devleti't-Turkiyye*, s. 33.

¹² İbn Tagriberdî, *el-Menhelü's-safi ve'l-müstevfiba'de'l-vafi*, s. 74.

¹³ Aktan, Ali, "Sultan Kutuz ve Aynu Calut Zaferi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, Sayı: 10, 1991, s. 189.

kişilik bir kuvvet bırakan Hülagü, yeni Moğol hanını seçmek üzere ordusunun büyük bir kısmıyla Tebriz'e döndü.¹⁴ Dönüşünden önce Kutuz'a bir elçi heyeti gönderen Hülagü, ondan kendisine tabi olmasını istemiş, aksi takdirde daha önce meydana gelen katliam hadiselerinin Mısır'da da aynen tekrar edeceğini bildirmiştir.¹⁵

Moğol tehdidinin Mısır kapısına dayanması üzerine Kahire'de toplanan savaş meclisinde Memluk emirleri Moğollarla savaşmak konusunda isteksiz olsalar da Kutuz onları savaş konusunda ikna etmiştir. Kutuz savaştan kaçmayacağını göstermek için Moğol elçilerini katledilerek cesetlerini Züveyle kapısına astırmıştır.¹⁶ Toplantıda alınan karar gereği orduyu savaşa hazırlamak için halktan vergi toplanmıştır. Buna göre büyük küçük herkes, bir dinar verecek, varlıklı kişilerden zekâtları peşin olarak alınacaktı. Sultan Kutuz, Moğollara karşı savaşabilmek için Harezmsahlardan ordusundan sağ kalıp da Mısır'a iltica edenleri kabul ederek onlara ihsanlarda bulundu ve gönüllerini kazandı. Daha önceden defalarca Moğollarla savaşmış Harezim komutanlarından Moğollar hakkında bilgiler aldı.¹⁷

15 Şaban 658 / 26 Temmuz 1260 tarihinde harekete geçen Memluk ordusu, Salihyye'ye geldi ve Haçlılarla bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre Memlukler, Haçlı topraklarından serbestçe geçebilecek ve Haçlılar Moğollarla birlikte hareket etmeyecekti.¹⁸ Haçlılar, Moğollarla savaşmak için bir askeri birlik vermeyi dahi teklif ettiler. Fakat ihtiyatı elden bırakmayan Kutuz, bu teklifi kabul etmeyerek anlaşma ile yetinmiştir.¹⁹ Bu sayede Kutuz, Haçlıların Moğollar ile ittifak yaparak ordusuna karşı arkadan gelecek bir saldırıyı bertaraf etmiştir. Kutuz, Baybars'ı öncü birliklerin komutanı olarak tayin ederek Gazze'ye göndermiştir.²⁰ Bu sırada Gazze'de bulunan Moğol komutanlarından Baydara, hemen Ketboğa'ya haber göndererek, yardım çağırmıştır. Baybars öncülüğündeki birlikler Gazze'de bulunan Moğol kuvvetlerini ani bir baskınla mağlup ederek Gazze'yi ele geçirmişlerdir.²¹ Öncü birliklerin başında bulunan Baybars esas Moğol

---

¹⁴ Gregory Abul Farac, *Abul-Farac Tarihi*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Cilt: II, Ankara: TTK Yayınları, 1987, s.575.

¹⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih;(İlhanlılar Kısmı)*, (çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejanı), Ankara: TTK Yayınları, 2013, s. 55.

¹⁶ Reşidüddin, s. 57.

¹⁷ Aktan, s. 192.

¹⁸ Mansûrî, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyyefi'd-Devleti't-Turkiyye*, s. 35.

¹⁹ Özbek, Süleyman, "Moğol İstilasının Doruk Noktası Ayn-câlût Savaşı ve Sonuçları", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 31, 1991, s. 16.

²⁰ Yiğit, s. 36.

²¹ Reşidüddin, s. 58.

ordusunun yerini tespit ettikten sonra Kutuz'a haber göndermiştir. Memluk ve Moğol orduları, 25 Ramazan 658 / 3 Eylül 1260 Filistin'in Nablus yakınlarındaki Ayn Calut bölgesinde karşı karşıya geldiler.²² Kutuz, ordusunun sayısının az olduğu izlenimini vermek için ordunun bir bölümünü civardaki ormanlık arazilere konumlandırdı. Öncü birlik olarak Baybars'ın komutasında saldırıya geçen ilk kuvvetler, bir süre vuruştuktan sonra esas ordunun bulunduğu bölgeye geri çekildiler. Moğollar ise onların peşinden giderek tuzağa çekilmiş oldular. Ani manevralarla kuşatılan Moğol ordusu, tuzağa düştüğünü anlayınca çevrelemeyi yarmak için sol kanada yüklendi. Bunun üzerine Kutuz, bizzat o bölgeye yardıma giderek, saldırıyı püskürttü.²³ Kutuz, ordunun çoğunun duyacağı şekilde “*yüce İslam*” diye üç kez bağırды. Sultanlarının bizzat savaştığını ve kendilerini teşvik ettiğini gören Memluk askerleri coşkuyla savaştı. İbn Kesîr, savaş meydanında Kutuz'a dair şu bilgileri vermektedir; “*savaş yapılırken [Kutuz'un] atı öldürülmüştür. O anda yedek atları bulunduran sorumlulardan hiçbirini yanında bulamayınca kendisi atından indi ve bir süre yerde hareketsiz kaldı. Savaş devam ediyordu. [...] emirlerden biri onu bu halde görünce atından indi ve ona kendi atına binmesini istedi [...] fakat o binmedi ve emire “Müslümanları senin yararından yoksun bırakamam” dedi. Nihayet yedek atların sorumlusu geldi. Ona bir at verdi. O da ata bindi. Emirlerden biri onu kınadı ve “ey han, niçin o emirin atına binmedin, düşmanlardan biri seni o halde görseydi öldürürdü. Senin ölümün nedeniyle de İslamiyet helak olurdu” dedi. “Ben öldürülseydim Cennete giderdim. İslam'a gelince, onun sahibi vardır. Falan, falan ve falan hükümdarlar öldüler; ama İslamiyet'i onlardan koruyacak başka hükümdarlar ortaya çıktılar” demiştir.*”²⁴

Neticede savaşı kaybeden Moğollar, arkalarında çok sayıda ölü bırakarak geri çekilmek zorunda kaçmak zorunda kalmışlardır. Kutuz, kaçanların peşine Baybars'ı göndermiştir. Takip neticesinde pek çok Moğol askeri etkisiz hale getirildi veya esir alınmıştır.²⁵

Moğol komutanı Ketboğa da savaş meydanında öldürülenler arasındaydı. İbn Kesîr ve İbn Tagrıberdi'ye göre Ketboğa'yı öldüren Emir Cemaleddin Akkuş'tur.²⁶ Öte yandan savaşı İlhanlılar nazarından ele alan Reşîdiddün Fazlullah ise Ketboğa'nın sağ olarak ele geçirildiğini ve Kutuz'un emri ile öldürüldüğünü aktarmaktadır. Hatta adı geçen kaynak, Ketboğa'nın yiğitçe vuruştugu ve kaçmayı reddettiğini uzun uzadıya

²² İbn Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zahire*, s. 37.

²³ İbn Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zahire*, s. 37.

²⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, (çev. Mehmet Keskin), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995, c. 13, s. 389.

²⁵ Mansûrî, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyyefi'd-Devleti't-Turkiyye*, s. 36.

²⁶ İbn Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zahire*, s. 37. İbn Kesîr, c. 13, s. 389.

anlatmakla beraber Kutuz ile Ketboğa arasında geçen bir konuşmayı da aktarmaktadır. Buna göre Ketboğa, Kutuz'a "*ben kendimi bildim bileli, padişahın kuluyum, sizin gibi gaddar ve efendisini öldüren değil, çabuk benim hakkındaki kararını ver*" demiştir.²⁷ Bu hadise kuvvetle muhtemel Ketboğa'nın anısını yüceltmek adına yapılmış bir abartı olmalıdır. Fakat Ketboğa'nın yiğitçe savaştığı ve savaşırken öldüğü ise muhtemelen doğrudur. Ketboğa'nın oğlu ise yakalanarak Kutuz'un huzuruna getirilmiştir. Kutuz ona, "*baban kaçtı mı?*" diye sorduğunda, oğlu "*babam kaçmaz*" diyerek cevap verdiği, bunun üzerine Ketboğa'yı aradıkları ve cesedini ölümlerin arasında bulduklarını cesedi teşhis eden Ketboğa'nın oğlunun feryat figan ederek ağladığı Kutuz'un ise şükür secdesi yaptığı rivayet olunmaktadır.²⁸

Moğollara karşı kazanılan bu zafer, tüm İslam âleminde sevinçle karşılanmıştır. Moğollar ile iş birliğinde bulunan bazı Eyyûbi melikleri, savaştan sonra Kutuz'un huzuruna gelerek af dilemişlerdir. Kutuz, Moğolların safında Müslümanlara karşı savaşan Banyas ve Subeyde emiri Malik Said Hasan dışında bütün Eyyûbi meliklerini affetmiştir.²⁹ Ayn Calut yenilgisini Tebriz yakınında öğrenen Hülagü yenilgi haberi üzerine yanında bulunan Suriye Eyyûbi sultanı Nâsır Yusuf'u ve beraberindeki bazı kişileri öldürtmüştür.³⁰ Savaştan sonra Halep ve Şam, Memluklerin eline geçmiş, Eyyûbî Devleti resmen son bulmuştur.³¹ Moğolların ilerleyişi bu savaş ile durdurulmuş, Moğolların yenilemeyeceği düşüncesi çürütülmüştür.

2.3. Sultan Kutuz'a Suikast ve Vefatı

Sultan Seyfeddin Kutuz, İslam âlemi ve Müslümanlar için bir dönüm noktası olan bu savaştan sonra Suriye'nin muhtelif şehirlerine yöneticiler atayıp Kahire'ye gitmek için yola koyulmuştur.³² Sultan Kutuz, Emir Baybars'a Halep ve kasabalarını vaat etmişse de zaferden sonra fikrini değiştirip buraları Musul hâkimi Alâeddin'e (Ali b. Bedreddin Lü'lü) verdi. Bu olay, Kutuz ve Baybars'ın arasının açılmasına sebep olmuştur.³³ Aslında Sultan Kutuz ile Baybars'ın aralarındaki zıtlık Baybars'ın efendisi Aktay'ın Kutuz

---

²⁷ Reşidüddin s. 58-59.

²⁸ İbn Kesîr, c. 13, s. 399.

²⁹ Aktan, s. 195.

³⁰ Şeşen, Ramazan, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013, s.24.

³¹ Kuşçu, Ayşe Dudu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, Ankara: TTK Yayınları, 2013, s. 181.

³² İbni Tagriberdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, s. 39; Gregory Abu'l-Farac, c. II, s.578.

³³ İbn Tagriberdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, s. 39.

tarafından öldürülmesiyle başlamıştı. Aktay'ın ölümünden sonra Baybars liderliğindeki Bahrî Memlukleri, Suriye'ye kaçarak Eyyûbi hanedanının temsilcisi Nâsır Yusuf'un yanında yer almışlardı. Moğol tehlikesi karşısında Nâsır Yusuf'un yanlış siyasi hamleler yapması sebebiyle Baybars, Kutuz'a tabi olmuştur. Her ne kadar anlamlı bir amaç uğruna birlikte savaşmış olsalar da Baybars, savaşın nihai sonucuyla istediğini elde edemeyince Kutuz'a olan öfkesi yeniden ortaya çıkmıştır.³⁴ İbn Tagrıberdi'nin *En-Nücumu'z-Zahire* adlı eserinde Kutuz'un katli hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: “Sultan Kutuz, Şam'da işleri düzene koyup, Dimaşk'a Emir Alemüddin Sencer Kebir'i naib tayin ettikten sonra Mısır'a dönmek üzere yola koyuldu. Salihîye'ye bir merhale mesafedeki Kuseyr denilen yere gelince, askerler Salihîye tarafına giderken, Sultan için otağ kuruldu ve Sultan Kutuz bazı korumaları ve emirleriyle birlikte kaldı. Aralarında Necmeddin er-Rumi'nin Memluklarından Emir Seyfeddin Anas Alemüddin Sanoğlu, Seyfeddin Balaban Haruni gibi bazı emirlerin de bulunduğu bir grup insan Sultan Kutuz'u öldürmek üzere Baybars'la söz birliği etmişti ve buna sebep de Baybars'ın Haleb naibliğinden dolayı kalbinde beslediği kindi. Ordu Salihîye'ye doğru gidince Kusayr'da kalanlar tavşan avına çıkmayı kararlaştırdılar. Sultan Kutuz atına atlayıp bir tavşanın peşinden giderken bu ağız birliği edenler de onu öldürmek için peşinden çıktılar. Biraz uzaklaşıp da yanlarında kimse kalmayınca, Baybars ona doğru yaklaşmış gibi yapıp birden üzerine çullandı, Anas da gelip hamle etti. Baybars elini tutup kılıçla vurdu. Sonra diğerleri saldırıp atından düşürdüler ve kargılayarak öldürdüler. Daha sonra kılıçlarını çekmek isteyen askerlere saldırdılar ve Salihîye'deki sultan otağına kadar geldiler. Atlarından inip içeriye girdiler. Atabek (Farisüddin Aktay) otağın kapısında idi. Ona olup bitine anlattılar. Atabek “onu hanginiz öldürdü?” dedi. Baybars “Ben” dedi. Atabek, “Ya hond! Geç sultanın yerine otur!” dedi.”³⁵

16 Zilkade 658 / 23 Ekim 1260 tarihinde katledilen Kutuz'un na'sı, “Kahire'ye götürülerek önce, henüz o tarihte inşa edilmemiş bulunan Şeyh Takıyyüddin zaviyesi civarına gömülmüş, daha sonra Karafe mezarlığına nakledilerek İbn Abud zaviyesi civarına defnedilmiştir. Mezarı ziyaret edilen bir yerdi. Baybars tahta oturunca mezarın izini kaybettirdi.³⁶ Kutuz, yaklaşık olarak bir yıl Memluk tahtında kalabilmiştir.

³⁴İbn Kesîr, c. 13, s. 396; Yiğit, İsmail, *Memlukler 648-923/1250-1517*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015. s. 39; Koprman, Kazım Yaşar, “Mısır Memlukleri (1250-1517)”, *Makaleler*, (Haz: E. Semih Yalçın vd.), Ankara: Berikan Yayınevi, 2005, s. 456.

³⁵ İbn Tagrıberdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, s. 39.

³⁶ İbn Kesîr, c. 13, s.396.

2.4. Kutuz'un Şahsiyeti

Kutuz dış görünüş itibariyle, kumral, gür sakallı ve vücut organları düzgün olarak tasvir edilmektedir.³⁷ Memluk sistemi içerisinde yetişen her genç gibi Kutuz da köklü bir disiplin süreci ve zorlu bir askeri eğitimden geçerek yetişmiştir. Şüphesiz Kutuz'un karakterinin oluşumunda aile geçmişinin de rolü olmuş olmalıdır. Bilindiği üzere Kutuz'un ülkesi Harezmsah Moğol istilasının ilk mağdurlarındandı. Kutuz'un büyük zaferi Ayn Calut onun Moğollara karşı bir intikamı olarak değerlendirilebilir. Elbette kaynaklar bu konuda herhangi bir bilgi vermemektedirler, fakat Kutuz'un Moğollara olan kininin onun karakterini büyük oranda etkilemiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Kaynaklarda Kutuz'un kişiliği hakkında en dikkat çekici bilgi öldürüldükten sonra halkın kendisine gösterdiği yoğun ilgi ve onu katledenlere karşı gösterdiği tepkidir. Kutuz'un mezarına halkın yoğun ilgisi mevcut iktidarı rahatsız etmiş ve mezar bilinmeyen bir yere taşınmıştır.³⁸ Bu bilgilerden Kutuz'un tebaası tarafından çok sevilen bir lider olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Araştırmacılar Kutuz'un karakteristik özelliklerini; "*cesur, kahraman, tedbirli, dindar, iyiliksever ve başarılı bir sultan olduğunu müttetfiken kaydederler.*"³⁹ Yiğit'in kitabında ise Kutuz için "*Üstün zekâ ve kabiliyeti yanında son derece cesur oluşu sayesinde, kısa sürede kendisini gösterdi*" denilmektedir.⁴⁰ Öyle ki bu mahareti ve askeri hiyerarşi içerisinde öne çıkması hasebiyle hızla yükselmesiyle "*Naibü's saltana*" mevkiinde görevlendirilmiştir. İbn Kesîr, Kutuz hakkında, "*şecaatli, bahadır çok hayır işleyen bir kimse idi. İslam'ın ve Müslümanların yararına çalışan bir kimseydi. Halk kendisini çok sever onun için çok hayır dua ederd*" şeklinde bilgi vermektedir.⁴¹ Ayn Calut zaferinden sonrada yine aynı müellif, "*Halkın önde gelenleri ayan ve eşraf onun şiddetli heybetinden ötürü yüzüne rahatça bakamıyordu. [...] kükremiş bir aslan gibiydi*" diyerek Kutuz'un heybetine dikkat çekmektedir.⁴²

Bu başlık altında temas edilmesi gereken bir başka husus ise Kutuz'un efendisi Aybek'e olan sadakatidir. Baybars Mansûrî'nin kroniğinde "*Kutuz, Şecerü'd-Dürr'ü efendisine yaptıklarından dolayı feci biçimde öldürdü*" denilmektedir.⁴³ Karısı Şecerüddür tarafından

---

³⁷ Zehebî, c. 23, s. 201-202.

³⁸ İbn Tagriberdî, *el-Menhelü's-safi ve'l-müstevfi ba'de'l-vafi*, c. 9, s. 77.

³⁹ Koprıman, s. 99-126.

⁴⁰ Yiğit, s.30.

⁴¹ İbn Kesîr, c. 13, s. 369.

⁴² İbn Kesîr, c. 13, s. 392.

⁴³ Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-Mulukiyyefi'd- Devleti't-Turkiyye*, s. 30.

öldürüldükten sonra Aybek'in intikamını almak isteyen Kutuz, mevcut siyasi atmosfer altında Bahrî Memlukler tarafından Şecerüddür'ün korunması münasebetiyle efendisinin intikamını hemen alamamıştır. Bir müddet beklemiş vakti geldiğinde harekete geçmiştir. Onun bu hareketi aynı zamanda kendisinin temkinli bir kişiliğe sahip olduğunu, olaylar karşısında soğukkanlılığını koruyarak intikam almak için uygun zamanı bekleyebilecek sabırlılıkta olduğunu göstermektedir.

Kutuz hakkında kaynakların verdikleri bilgiler ne yazık ki bunlardan ibarettir. Onun saltanatı neredeyse tamamen Moğol tehdidi altında geçtiğinden Kutuz'un diğer devlet meseleleri ile devlet teşkilatı, imar-bayındırlık faaliyetleri, ekonomi, adliye gibi konularla ilgilenememiştir. Ayrıca Kutuz'un evliliği, çocuk sahibi olup olmadığı konusunda kaynaklar hiçbir bilgi vermemektedir. Kutuz'u öldürdükten sonra Baybars'ın rakipsiz olarak tahta çıktığı düşünüldüğünde muhtemelen Kutuz'un çocuğu, en azından oğlu olmadığını düşünmek makul görülmektedir.

Ülkemizde Kutuz her ne kadar yaygın bilinen popüler bir tarihi şahsiyet olmasa bile Mısır'da halen minnetle hatırlanan bir kişiliktir. Özellikle popüler kültür ve edebiyat ürünlerinde bu durum açıkça hissedilmektedir. Günümüz Mısır edebiyatının önde gelen isimlerinden Ali Ahmed Bâkesîr'in "*Vâ İslâmâ*" adlı tarihi romanında özenle işlenmiş; büyük bir kahraman olarak anlatılmış bir kişiliktir⁴⁴. Romanda Kutuz, pek çok iyi ve üstün vasfın taşıyıcısıdır. Kutuz'un şahsiyeti üzerinden okuyucuya sömürgeciliğe karşı koyma, birlik-beraberlik ve mücadele fikri verilmektedir.

Sonuç

Kölelik insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Farklı amaçlarla kullanılan kölelerden büyük askeri birlikler de kurulmuştur. İslâm dünyasında askeri amaçlarla yetiştirilen köleler, Memluk olarak isimlendirilmiştir. Eyyübilere hizmet eden Memlukler zamanla askeri bürokrasiyi ele geçirecek Eyyübilere sonra Mısır'da bağımsız Memluk Sultanlığını kurmuşlardır. Mısır Memlukleri büyük tahribatlara yol açan Haçlılar ve Moğollara karşı İslâm dünyasının

---

⁴⁴ Ali Ahmed Bâkesîr ve adı geçen eser hakkında detaylı bilgi için Bkz. Furkan Asya, "*Ali Ahmed Bâkesîr'in Vâ İslâmâ İsimli Romanının Çözümlemesi*", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2015.; Ayrıca eser "*Mısır'da Şahlaniş*" (2011) ve "*Kutsal Direniş*" (1992) adlarıyla Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.

koruyucusu olmuşlardır. Memluklerin bu şanlı direnişlerinin en önemli aktörlerinden biri de Sultan Seyfeddin Kutuz'dur.

Sultan Kutuz, büyük ihtimalle Harezmsah hanedanına mensup bir asilzade iken Moğollar tarafından esir alınarak köle olarak Suriye'de satılmıştır. İlk Memluk sultanı İzzeddin Aybek tarafından Memluk sistemine dahil olan Kutuz, şahsi kabiliyetleri ile büyük emirler arasına dahil olmuştur. Asıl adı Mahmud iken cesareti ve saldırganlığı nedeniyle "Kutuz-Kuduz" olarak isimlendirilmiştir. Sultan Aybek'in en büyük yardımcısı olan Kutuz, efendisine isyan eden Bahrî Memluklerin isyanını bastırması, hatta rakip Memluk lideri Fahrettin Aktay'ı bizzat öldürmüştür. Başarılarından ve sadakatinden dolayı Kutuz, Aybek tarafından sultanlıktan sonra ikinci makam olan Naibü's-Saltana makamına getirilmiştir. İslâm dünyasını kasıp kavuran Moğolların Suriye'yi ele geçirip Mısır kapılarına dayanması üzerine paniğe kapılan Memluk devlet adamları Aybek'ten sonra sultan olan oğlu Nureddin Ali'yi yaşının küçüklüğü nedeniyle tahttan indirerek, Moğollarla mücadelede azimli ve kararlı olan Kutuz'u sultan ilan etmişlerdir. Kutuz, durdurulamaz, yenilemez olarak kabul edilen Moğol ordusunu Ayn Calut savaşında mağlup ederek, İslâm dünyasının makûs talihini çevirmiştir. Bir yıldan az tahtta kalan Kutuz, bu kısa zaman içinde dünya tarihine damga vurmuş bir liderdir. Bir sultan çocuğu ve asilzade olarak sarayda doğan Kutuz, kaderin bir cilvesi olarak sultanlıktan köleliğe düşmüş, şahsi kabiliyetleri ile kölelikten sultanlığa çıkmıştır. Ülkemizde yeterince çalışma konusu olmayan Sultan Kutuz'un fevkalade hayatı Arap dünyasında filmlere ve romanlara konu olmuştur.

Kaynakça

Aktan Ali, "Sultan Kutuz ve Aynu Calut Zaferi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, Sayı: 10, 1991, s.181-201.

Asya, Furkan, "Ali Ahmed Bâkesîr'in Vâ İslâma İsimli Romanının Çözümlemesi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2015.

Clot, Andre, *Kölelerin İmparatorluğu Memluklerin Mısır'ı (1250-1517)*, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Epsilon Yayınları, 2005.

Golden, Peter B., "Wolves, Dogs and Qipcaq Religion", *Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae*, vol.50, No: 1/3, 1997.

Gregory Abul Farac, *Abul-Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara: TTK Yayınları 1987.

İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992/1413.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, (çev. Mehmet Keskin), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.

İbn Tagrıbirdî, *en-Nücûmu'z-Zahire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

İbni Tagrıbirdî, *el-Menhelü's-safî ve'l-Müstevfî ba'de'l-Vafî*, thk. Muhammed Muhammed Emin, Kahire: Darü'l-Kütübve'l-Vesaiki'l-Kavmiyye, 2002/1423.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi*, (çev. Besim Atalay), Anlara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1985.

Kopruman, Kazım Yaşar, “Mısır Memlukleri (1250-1517)”, *Makaleler*, (Haz: E. Semih Yalçın vd.), Ankara: Berikan Yayınevi, 2005.

Kuşçu, Ayşe Dudu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, Ankara: TTK Yayınları, 2013.

Mansûrî, Baybars, *Et-Tuhfetu'l-Mulukiyyefî'd- Devleti't-Turkiyye; Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan (1252-1312)*, (çev. Hüseyin Polat), Ankara: TTK Yayınları, 2016.

Özbek, Süleyman, “Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002.

Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih;(İlhanlılar Kısmı)*, (çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani), Ankara: TTK Yayınları, 2013.

Suyutî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Hüsnü'l-muhadara fî tarihi Mısırve'l-Kahire*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Kahire: Dârü'l-hyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967/1387.

Şeşen, Ramazan, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013.

Yuninî, Ebü'l-Feth Kutbüddin Musa b. Muhammed b. Abdullah, *Zeylu Mir'ati'z-zaman*, Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye, 1954.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. BeşşarAvvadMa'ruf, Muhyi Hilâl es-Serhan, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405.

Yiğit, İsmail, *Memlukler 648-923/1250-1517*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.

Sa‘dî-i Şîrâzî’nin Gazeldeki Değişimi

Doktor Alî Haydarî*
Çev. Çetin Kaska†

Öz

Sa‘dî’nin gazelleri Gazeliyyât-i Kadîm, Tayyibât, Bedâyi‘ ve Havâtîm olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. Muhtemelen Gazeliyyât-i Kadîm’i gençlik döneminde, Bedâyi‘ ve Tayyibât’ı olgunluk ve şairliğinin doruk noktasında, Havâtîm’i de yaşlılık döneminde söylemiştir. Her ne kadar Sa‘dî’nin gazellerinin özü aşk olsa da, bu aşk Gazeliyyât-i Kadîm’de mecazi aşk, Havâtîm’de tasavvufî aşk şeklindedir. Hatta Havâtîm’daki bazı gazelerde ahlak ve züht baskındır. Sa‘dî’nin gazellerindeki bu farklılık birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Bu makaledeki hedefimiz bu farklılığın en esaslı delillerinden birini araştırmaktır. Muhtemelen bu farklılığın en önemli delillerinden biri Sa‘dî’nin aşk mertebelerini genellikle mecaziden ilahiyeye doğru doğal yoldan kat etmiş olmasıdır, çünkü ihtiyarlık döneminde bu histen bir noksanlık hissetmiyor. Bu makalede ilk önce Sa‘dî’nin gazelleri üzerinde çalışan birçok araştırmacının görüşünü ve özellikle Gazeliyyât-i Kadîm ve Havâtîm arasındaki farkları naklettik. Sonra iddialarımızı ispatlamak için onun gazellerinden, psikolojinin bugün elde ettiği bazı bulgulardan ve misallerden istifade ettik.

Anahtar kelimeler: Sa‘dî, Gazeller, Havâtîm, Gazeliyyât-i Kadîm.

The Change of Sa‘dî in Ghazel

Abstract

The ghazels of Sa‘dî are divided into four parts: Gazeliyyât-i Kadîm, Tayyibât, Bedâyi‘ and Havâtîm. Probably Gazeliyyât-i Kadîm during his youth, Bedâyi‘ and Tayyibât at the peak of maturity and poetry, Havâtîm also mentioned in old age. Although the essence of Sa‘dî’s ghazels is love, this love is metaphorical love in Gazeliyyât-i Kadîm, In the Havâtîm is in the form of mystic love. Even some of the ghazals in the Havâtîm are dominated by morality and worship. This difference in the ghazels of Sa‘dî attracted the attention of many researchers. Our aim in this article is to investigate one of the most insane of this difference. Probably one of the most important crazies of this difference, Sa‘dî love ranges are usually metaphorically from the metaphor to the natural way, because in old age it does not feel any deficiency. In this article, we first look at the opinion of many researchers working on Sa‘dî ghazals and especially the differences between Gazeliyyât-i

* Loristân Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi/
Pejûheşnâme-i Edeb-i Gınâ-i Dânişgâh-i Sîstân ve Belûcîstân, Yıl 12, Sayı 21,
Sonbahar ve Kış 1392, s.83-102.

† Arş.Gör.Dr. İstanbul Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Fars Dili ve Edebiyatı
Bölümü/cetinkaska@hotmail.com. Orcid Id: 0000-0002-1168-5522.

Geliş Tarihi – Received: 22.05.2019
Kabul Tarihi – Accepted: 16.09.2019

gençlik heyecan ve coşkusuyla doludur. Bedâyi' ve Tayyibât'ta bulunan birçok gazel, Havâtîm'daki gibi tasavvuf, ahlak ve zühtten beslenmiştir.

Ön Araştırma

Mecazi ve ilahî aşk, züht ve ahlaka yönelme Sa'dî'nin gazellerinin köken ve temelini oluşturmaktadır. Gazeldeki bu tezatlık her Sa'dî bilimcinin ilgisini kendisine çekmiştir. Zerrînkûb bunu şöyle ifade eder: Sa'dî'nin içinde dünyaya aşk gözüyle bakan bir şair ve insanı ahlakının tekâmül etmesi yolunda takip eden bir ahlak öğretmeni bulunmaktadır (Zerrînkûb, 1379:113). Ayrıca Zerrînkûb şuna inanmaktadır: Sa'dî'nin mecazi aşkı terakki edip sonunda başka bir renk ve koku almaktadır. Aynı anda her iki aşkı da göz önünde bulundurduğu söylenebilir, ancak sonraları özellikle Havâtîm'da bu zahirî aşk bir ölçüde yücelik kazanmaktadır. Sa'dî'nin vücudunda âşık kendi yerini bir ölçüde arife bırakmaktadır. (Zerrînkûb, 1342:243). Hamîdyân da bu ikiliği teyit ederek şunu ifade eder: "Sa'dî'nin gazelinde çelişkiler bulunmaktadır... Bunu mahir bir şahıs için ayıp ve kusur olarak telaki etmemek lazım" (Hamîdyân, 1384:253). Hamîdyân Sa'dî'nin gazellerinden numuneler vererek kahramanın bir gazelde ilahî ve zahirî maşuk arasında gidip geldiğini göstermektedir. Ayrıca bunu kasıtlı, bilinçli ve önceden tayin edilmiş bir emir olarak görmektedir. (Hamîdyân, 1384:268-275). Fûrûğî de onun aşkının mahlûktan başlayıp, en sonunda Allah'a ulaştığına inanmaktadır (Sa'dî, Fûrûğî'nin Önsözü, 1369:16). Başka bir yerde Sa'dî'nin öğüt verici ve lirik şiirin kâmil bir ustası olduğunu söylemektedir (Fûrûğî, 1369:107).

Hâşim Recebzâde, Sa'dî'nin *Gülistân*'ıyla Japon Çûze Zûre Gûsâ'nın *Gülistân* adıyla anılan "*Perâkendehâ-ı Sâ'ât-ı Sebokbârî*" adlı kitabını mukayese ederken Sa'dî'nin farklılığına işaret etmiştir (Kenko, 1372:15; Derştî ve Bîtâ, 354; Şemîsâ, 1370:89). Öyle görünüyor ki araştırmacılar daha çok illele ilgilenmiş ve bu ikiliğin nedeni konusunda fazla fikir beyan etmiştir. Bu arada bu tezatlığa dikkat etmeyen kimseler Sa'dî'nin gazelini baştanbaşa âşıkane (kişisel aşk) bilmıştır (İbrahîmî Pûr, 1389:7). Bazıları da Sa'dî'nin gazellerini baştanbaşa ahlakî mesajlarla dolu tasavvur etmiştir (Ma'bûdî, 1386:19).

Sa'dî'nin Sözüde Değişim

Bu makalede Sa'dî'nin gazellerinin (Gazeliyyât-i Kadîm'den Havâtîm'a) onun yaşına bağlı olarak aşamalı bir şekilde değişip, tekâmül ettiği üzerinde

durulacaktır. Doğal olarak bu değişimler birden olmamıştır. Ancak Gazeliyyât-i Kadîm olarak adlandırılan bölümdeki gazellerle Havâtîm olarak meşhur olan gazeller karşılaştırıldığında Sa'dî'nin düşüncesinin değişim ve dönüşümü tamamen aşikâr olarak görünmektedir. Aslında bu değişim Bedâ'î ve Tayyibât'tan başlamış ve neticesi Havâtîm'da belirginleşmiştir. Düşünce ve söz söyleme üslubundaki bu değişim sadece Sa'dî'ye has bir özellik değildir, diğer büyüklerin eserlerinde de tamamen görülmektedir.

Şöyle bir genelleme öne sürülebilir; yaş, şahsiyet, cinsiyet, ortam, siyaset gibi etkenler şairlerin şiir üslubu ve şiirlerini nasıl beyan etmesi gerektiği noktasında doğrudan tesir etmektedir. Ancak bu etkiler bazen görünmeyebilir. Açık olan şu ki bu faktörlerin değişimiyle şairin üslup tarzı ve ifadesi bir ölçüye kadar değişmektedir. Klişe bir dile sahip olan bazı şairlerin üslubunda bu değişimin görülmemesi mümkündür. Aşağıda diğer şairlerin üslup ve dilindeki bu değişimlerin numunelerini ve bunların bazı nedenlerine işaret edeceğiz. Muhammed Surûr-ı Mûlâî'ye göre Şâhnâme'deki mitolojik, tarihî ve hamasî seyir İran halkının hikmetiyle irtibatsız değildir. Aslında kahramanlık ve mitolojik bölümdeki Rüstem, tarihî bölümde yerini Bozormihr'e vermektedir. Gürz ve topuzla elde edilen iftihar ve övgü yerini akıl ve düşünceye bırakmıştır... Bu durum muhtemelen Firdevsî'nin ömrüyle de irtibatsız değildir (Mûlâî, 1376: 13/23). Bazı büyük şairlerin eserlerinde bile bazen bir konu, bir mazmun veya bir şahsiyet onu yazanın yaşına bağlı olarak farklı iki üslupla söylenmiştir. Goethe tamamlanmamış iki eseri olan *Pandora* ve *Prometheus*'da yaşına bağlı olarak, Prometheus'u farklı iki şahsiyet olarak ele almaktadır. *Prometheus* dramasını gençlik dönemi olan 1773 yılında yazmıştır. *Pandora*'yı da 1806-1807 yılları arasında kaleme almıştır. Prometheus adlı şahıs "Prometheus" dramında mitolojik ve Yunanlı olmasından dolayı cesur bir şahsiyettir. Allah karşısında ilahlık taslamaktadır. Ancak Prometheus, Pandora adlı dramda artık büyük bir dev değildir. Bir insan gibi yaşayan ve Allah'a karşı daha akıllı muhalefet eden bir konumdadır. Bu iki dramda Prometheus'un farklılığını araştıran Gadamer, bu farklılığın en önemli sebebinin Goethe'nin gençlik döneminde yazdığı *Prometheus*'taki ifade tarzı ile yaşlılık döneminde yazdığı *Pandora*'daki düşünce tarzı arasındaki fark olduğunu belirtmiştir. Kendisi Goethe'nin düşünce tarzının kahraman Prometheus şahsiyetinin şekillenmesinde doğrudan etkili olduğuna inanmaktadır (Gadamer, 1388:72). Şemîsâ, Hâfız hakkında şöyle der. Hâfız'ın gençlik dönemi gazellerinde cesaret ve şecaat daha fazla görünmektedir. Zahit ve şeyhler hakkındaki mizahi üslubu daha kuvvetlidir, ancak ömrünün sonunda daha ihtiyatlıdır (Şemîsâ, 1388:135). İbni Ketîbe bu konuda zarif işaretler beyan etmiştir (İbni Ketîbe Dînevri, 1363:110/112). Sa'dî'nin gazeldeki temel düşüncesi âşıkane'dir.

Aslında kendisi âşıklık gözlüğünün arkasından eşya ve olaylara bakmaktadır. Sa'dî'nin gazellerindeki aşk konusu hakkında büyük düşünürler düşüncelerini dile getirmiştir. Bu düşünürlerden her birisi onun gazelleri konusunda ikna edici deliller sunmuşlardır. Fûrûğî'ye göre: Hiç kimse aşk âlemini Sa'dî gibi anlamamış ve dile getirmemiştir (Fûrûğî, Fûrûğî'nin önsözü, 1369:16; Şemîsâ, 1370:89; Zerrînkûb, 1342:243; Muvahhid, 1378:91-93). Ancak bazı hususlarda da onların nazarlarının aksi Sa'dî'nin şiirlerinde bulunabilir veya bazen birinin sözü diğerini tekzip edebilir. Bütün bu ihtilafın sebebi çoğu araştırmacının Sa'dî'nin gazellerini tekdüze düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Oysa onun gazelleri bütün ömrünün (Gençlikten yaşlılığa kadar) mahsulüdür. Onun cismanî ve zahirî şahsiyeti ile fikri ve bâtnî şahsiyeti birlikte gelişip değişmiştir. Gazelleri de bu değişimin bir yansımasıdır. O yüzden Havâtîm'daki mecazi aşk Gazeliyyât-i Kadîm'deki gibi renkli değildir. Eğer gazellerin güzelliğinin kaynağını aşk olarak tasavvur edersek, Sa'dî'yi sürekli olarak âşık farz edemeyiz (Deştî ve Bîtâ, 354). Bu konuda Şemîsâ şunu ifade eder: Sa'dî'nin gazelleri aşk ve âşıklık beyanının şerhinden ibaret olan gazelin asıl mazmuna sadakatle bağlıdır ve bu manalarla birlikte diğer tasavvufî, ahlakî ve içtimai mazmunlardan da yararlanmıştır (Şemîsâ, 1370: 89).

Sa'dî'nin yaşam ve eserlerindeki en önemli unsur mecazi aşka ilgi duymuş olmasıdır. Hatta eğer *Gülîstân* ve *Bostân*'daki bazı âşıkane hikâyelerini (Sayıları dikkat çekicidir) gerçek kabul etmesek, gazellerindeki ifade insanı şek ve şüphede bırakmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Ali Deştî tecâhul-i ârif yaparak şöyle der: Acaba bütün bu gazel ve sözü aşk mı Sa'dî'nin mayasına katmış yoksa hüner ve yazma sanatı mı? (Deştî ve Bîtâ, 348) Kendileri daha sonra gerçek görünen Sa'dî'nin âşıkane gazellerini zikredip şöyle demiş: Bu tür beyitler ne yorumlanabilir mahiyettedir, ne merhum Fûrûğî'nin dediği gibi âşıkâne perdesine bürünmüş tasavvufî bir öze sahiptir ve ne de inşâ' sanatı ve mazmun oluşturma olarak telaki edilebilir (Deştî ve Bîtâ, 353). Dâryûş Sabûr da şöyle der: Sa'dî'nin gazellerindeki özel meziyetlerin hepsi dokunulan ve hissedilen mecazi aşkla ilgilidir (Sabûr, 1370: 377-379). Başka bir yerde de şunu söyler: Eğer Sa'dî'nin tegannî ve âşıkane görüşü olmasaydı ve aşkı tanımayıp onunla hemhal olmasaydı yine de şiirleri bu kadar güzel ve cazibeli olur muydu? (Sabûr, 1370:376) Şemîsâ da diğerleri gibi bu düşüncüyü paylaşır: Sa'dî'nin şiirleri de diğer büyük şairler gibi inanılır somut özelliklere sahiptir. Mesela gazellerinin çoğunda sanki gerçek hayattan bahsetmektedir ve hususi maşuku hakkında söz etmektedir (Şemîsâ, 1370:89). Henri Masse, Sa'dî'nin gerçek görünen gazelleri hakkında şöyle der: Düşünce ve tasvir o kadar birbirine karışmış ki okuyan kişi kendisine şunu sormadan edemiyor; tasviri

görülmemiş bir düşüncenin Sa'dî'nin zihnine gelmesi mümkün müdür?
(Masse, 1364: 305)

Böyle bir aşkın varlığı hayal bile olsa, Sa'dî'nin şahsiyetinin tekâmül etmesi noktasında esaslı bir öneme sahiptir. Sa'dî ya gerçek ya da hayalen mecazi maşukla birlikte olmuş ve ondan faydalanmıştır. Onun için daha sonraki dönemlerde bu mevzu sebebiyle geçen zamanın hasretini çekmemiş ve bu duygudan bir eksiklik hissetmemiştir. Başka bir ifadeyle Sa'dî kötülüklerini doktorların ve hastalıklarını yargıçların yanına götürecek kimselerin zümresinde değildi (Foucault, 1390:50). Mahmûd Kâmyâr'a göre eğer beşeri toplum Sa'dî ve Freud'un söylediği ahlaki bozuklukları bir hastalık olarak kabul görse, o zaman müptela olanlar hiçbir zaman hastalıklarını gizlemeye çalışmazdı. Örneğin verem, apandis veya bağımlı olan kimseler sağlıklarına kavuşmak için doktora gideceklerdi (Kâmyâr, Behmen/1347:20). Anlatılanlara göre Sa'dî'nin cismanî ve içgüdüsel şahsiyeti doğal olarak tekâmül etmiştir. Gençlik döneminde özgürce içgüdüleri hakkında konuşmuştur. Sa'dî birçok gazelinde can, gönül ve hakiki maşuktan bahsetmektedir, yoksa şiirleri o kadar cazibeli olmazdı. Sa'dî dürüstçe şöyle der:

خروشم از تف سینه است و ناله از   نه چون دگر سخنان کز سر مجاز
ســـــر درد   آییـــــد

Feryadım gönül ateşinden ve iniltim tahammül edemediğim bir derttendir. Bu feryat ve inilti mecazi olarak söylenilen sözler gibi değildir (Sa'dî, 1369:514).

در این معنی سخن باید که جز   که هرچ از جان برون آید نشیند
ســـــدی نیار ایـــــد   لاجـــــرم بـــــر دل

Aşkın hakikati ve manası hakkında sadece Sa'dî söz söyleyebilir, çünkü onun kelamı candan gelmektedir. Candan gelen söz mutlaka gönüle tesir eder (Sa'dî, 1369: 538).

Bu içgüdüler düğüm adıyla Sa'dî'nin hafıza ve düşünce heybesine doldurulmamış ki yaşlılık döneminde ortaya çıkmayıp, zamanlı zamansız, istemli istemsiz onun dimağıyla dile gelsin, belki onun zamanında ortaya çıkmış, git gide son bulmuş ve yerini daha yüce bir aşka bırakmıştır. Bu yüzden yaşlılık ve ihtiyarlık dönemindeki gazellerinde daha fazla tasavvufî, ahlakî ya da ruhanî ve manevî aşktan bahsetmektedir. Eğer ihtiyarlık döneminde âşıkane gazel ya da beyitler yazmış olsa bile, Gazeliyyât-i Kadîm'deki şevk ve coşkunluğa sahip değildir. Novrûzî'ye göre: Havâtîm her ne kadar gerek ilmi gerek fenni bakımdan hiçbir kusura sahip değilse

1-Muhteva

Gazeliyyât-i Kadîm ile Havâtîm arasındaki en önemli fark muhteva ve düşüncede ortaya çıkmaktadır. Havâtîm'da galip olan düşünce tasavvufî ve manevî aşk, vaaz, züht ve iyi ahlakî yaygınlaştırma, kaza ve kadere teslim olmaktır. Çünkü ihtiyarlık dönemi hikmette, dine, muhafazakârlığa, gelenek ve sünnete yönelmektir (Nîkûbeht ve Rûhânî, 1384: 45).

خداوندی چنین بخشنده داریم که با چندین گناه امیدواریم

Öyle bağışlayıcı bir Allah'ımız var ki birçok günaha rağmen yine onun mağfiretinden ümitvarız (Sa'dî, 1369: 800).

یارب از ما چه فلاح آید اگر تو به خداوندی و فضلت که نظر باز
نپیذیری نگی

Ey Allah'im, eğer kabul istemezsen biz nasıl kurtulabiliriz? Ey Allah'im, ihsan ve kerametinin yüzü suyu hürmetine inayetini bizden esirgeme (Sa'dî, 1369:804).

تثنا و حمد بی پایان خدا را که صنعش در وجود آورد ما را

Allah'a sonsuz şükürler olsun, varlığımız onun sayesinde hayat buldu (Sa'dî, 1369: 784).

نادر از عالم توحید کسی بر خیزد کز سر هر دوجهان در نفسی بر
خیزد

Bir an her iki dünyaya sırtını dönen bir insan tevhid dünyasına ve Allah'a inanmaya meyleder (Sa'dî, 1369: 790).

Vaaz bölümünde gelen bu gazeller ve Havâtîm gazelleri sadece kalıp olarak gazelle benzemektedir:

چه خبر دارد از حقیقت عشق پای بند هوای نفسانی

Nefsinin esiri olan kimse aşkın hakikatinde habersizdir (Sa'dî, 1369: 639).

خودپرستان نظر به شخص کنند پاک بینان به صنع ربانی

Benciller maşukun güzelliğinin şekline bakıyorlar ama maşuka pak nazarla bakanlar onda Allah'ın yaratılış eserlerini görüyorlar (Sa'dî, 1369:639).

شب قدری بود که دست دهد عارفان را سماع روحانی

Ariflerin dini sema yapmaya muktedir oldukları gece, onlar için kadir gecesidir (Sa'dî, 1369:639).

رقص وقتی مسامت باشد   کستین بر دو عالم افشانی

Her iki dünyayı terk ettiğin zaman tasavvufî raksa uygun hale geleceksin (Sa'dî, 1369:639).

دل بر قرار نیست که گویم نصیحتی   از راه عقل و معرفتش رهنمون
شود

Gönül rahat ve sakin değil ki akıl yoluyla öğüt vereyim de akıllansın ve marifeti kendisine rehber edinsin (Sa'dî, 1369:509).

وصال کعبه میسر نمی شود سعدی   مگر که راه بیابان پر خطر گیرند

Ey Sa'dî çöl yolunun zorluklarını can ile satın almadan Kâbe'ye ulaşmak olanaksızdır (Sa'dî, 1369:495).

آدمی را که جان معنی نیست   در حقیقت درخت بی ثمرست

Hakikatin manasını bilmeyen bir insan gerçekten meyvesi olmayan bir ağaç gibidir (Sa'dî, 1369:236).

به اختیار قضای زمان بیاید ساخت   که دایم آن نبود که اختیار ما باشد

Zaman kaderinin getirdiklerine rıza göstermek gerekir, çünkü sürekli bizim istediklerimiz vuku bulmaz (Sa'dî, 1369:480).

قضابه تلخی و شیرینی ای پسر   تو گر ترش بنشینی قضا چه غم
رفتست

Ey oğul! Kader, acısı ve tatlısıyla önceden tayin edilmiştir. Eğer sen bu halet ve tavırdan şikâyet ediyorsan, bunda kaderin ne kusuru var? (Sa'dî, 1369:473).

Zaman bakımından zahiren Bedâyi' ve Tayyibât da Havâtîm ve Gazeliyyât-i Kadîm'dir. Bu değişim zeminini ilk önce onlarda aramak lazım, çünkü onlarda böyle beyitler az değildir:

این ملک خلل گیرد گر خود ملک   وین روز به شام آید گر پادشه شامی
رومی

ای یار ناگریز که دل در هوای تست جان نیز اگر کنی قبول کنی هم برای
تست

Ey yar senden kaçmak mümkün değil, gönlüm seni istiyor, eğer istersen can da sana kurban olacak (Sa'dî, 1369:786).

Mûhed Bey tesadüf eseri olarak Sa'dî'nin gazellerinden birçok beyti tasavvufî oldukları veya öğüt verdikleri için bir araya toplamıştır. Ancak bu beyitlerin içinde Gazeliyyât-i Kadîm'den sadece bir beyit bulunmaktadır (Muvahhid, 1378:102,107). Âşıkane gazellerin çoğunlukta olduğu Havâtîm bölümünde, maşuk mabûd ile karışmıştır. Yani tasavvufî ve âşıkane olarak yorumlanabilecek beyitler, aynı gazelde birlikte ele alınmıştır:

آن نه روی است که من وصف این حدیث از دگری پرس که من
جمالش دانشم حیرانم

Çehresi tarif edebileceğim o çehrelerden değildir. Onun çehresinin özelliklerini başkasına sor, çünkü ben onun karşısında hayretteyim (Sa'dî, 1369:564).

آن عجب نیست که سرگشته بود عجب این است که من واصل و
طالب دوس است سراسرگردانم

Dostluk talebinde bulunan kişinin onun peşinde avare olması acayip değildir. Aslında acayip olan şey benim ona kavuşup hala avare olmamdır (Sa'dî, 1369: 564).

سرو در باغ نشانند و تو را بر سر گر اجازت دهی ای سرو روان
و چشمم بنشانم

Diğerleri selviyi bahçeye dikerler. Ey selvi boylum, eğer izin verirsen seni göz bebeğine dikeceğim (Sa'dî, 1369:564).

گر به تشریف قبولم بنوازی ملکم و ر به تازانه قهرم بزنی شیطانم

Eğer beni kabul edip çağırırsan, melek gibi olurum ama eğer azap ve kahırla beni kendinden uzaklaştırırsan, huzurdan kovulan şeytan gibi olurum (Sa'dî, 1369: 564).

Havâtîm'da bazen bilinen ve tanınan acının aksine usanmanın ayak izleri görülmektedir. Çoğu zaman aşığın visalini tattığı mecazi maşuk ile ilgili hadiselerin nakledilmesi doğaldır:

خلقى به تو مشتاق و جهانی به تو   ما از تو گریزان و تو از خلق نفوری
روشن

İnsanların çoğu sana müştak olup senin nurunla aydınlanmaktadır. Bizim sana yaklaşacak kuvvetimiz yok ve sen de insanlardan kaçırıyorsun (Sa'dî, 1369:625).

روز دیوان جزا دست من و دامن تو   تا بگویی دل سعدی به چه جرم
آزردم

Kıyamet günü Sa'dî'nin gönlünü hangi günaha binaen incittiğini itiraf edene kadar eteğini elimle tutacağım (Sa'dî, 1369:548).

دگر به یار جفا کار دل منه سعدی   نمی دهیم و به شوخی همی برند
از پیش

Ey Sa'dî bundan sonra sitemi meslek edinen sevgiliye gönül bağlama. Gerçi biz gönül bağlamasak da o cazibeli dilberler gönlümüzü yağma ediyorlar (Sa'dî, 1369:535).

Eğer bu beyitler Gazeliyyât-i Kadîm'deki beyitlerle mukayese edilse, Sa'dî'nin düşünce döngüsü daha iyi anlaşılır:

یار زیبا گر بریزد خون یار   زشت نتوان گفت زیبا می کند

Güzel maşuk aşğın kanını dökse bile, yaptığı bu işin çirkin olduğu söylenilmez, çünkü bu güzelliğe sahip güzellerin tamamı böyle yapmaktadır (Sa'dî, 1369:498).

گرت آرزوی آن است که خون   چه کند که شیر گردن نهد چو
خالق ریوی   گوسفندت

Eğer insanların kanını dökmeyi arzuluyorsan, herkes senin esirindir. Aslan bütün cesaretine rağmen bir kuzu gibi hikmetinin önünde baş eğmeyip de ne yapabilir? (Sa'dî, 1369:423)

از دل برون شو ای غم دنیا و آخرت   یا خانه جای رخت بود یا خیال
دوست

Ey her iki cihanın gam ve kederi gönlümden çıkın, çünkü gönül yârin mekân ve gezinti yeridir. Artık size ilgi göstermek ve yâri ihmal etmeye dair bir yer kalmadı (Sa'dî, 1369:447).

Gazeliyyât-i Kadîm'in tarzı bazen hamasîdir. Bu nükte, bu gazellerin şairin gençlik döneminde yazılmış olduğuna dair zannımızı kuvvetlendirmektedir:

سرمست در آمد از خرابات   با عقل خراب در مناجات

Kendisi meyhaneden sarhoş geldi ve sarhoşluğun verdiği sersemlikle sırları söylemeye başladı (Sa'dî, 1369:421).

بر آمد باد صبح و بوی نوروز   به کام دوستان و بخت پیروز

Seher vaktinin rüzgârı ve baharın güzel kokusu iyi bir talih üzere ve dostların meyillerine göre esti ve burnumuza geldi (Sa'dî, 1369:526).

یک روز به شیدایی در زلف تو   ز آن دو لب شیرینت صد شور بر
آویزم _____ زم   انگیزم _____ زم

Bir gün aşk mecnunluğuyla zülüflerine savaşıcağım ve o tatlı dudaklarıyla heyecana geleceğim (Sa'dî, 1369:559).

دست به جان نمی رسد تا به تو   بر که توان نهاد دل تا ز تو
برفشانم _____ انمش   واسم _____ تانمش

Canıma ulaşamıyorum ki onu senin için feda edeyim. Eğer gönlümü senden esirgersem, başkasına nasıl verebilirim? (Sa'dî, 1369:530)

Havâtîm bölümündeki âşıkane gazellerde Sa'dî'nin üslubu bir ölçüde acizanedir:

عشق بازی نه من آخر به جهان   یا گناهی است که اول من مسکین
آوردم _____   کردم _____

Dünyada gönül eğlendirmeyi revaç haline getiren kişi ben değilim. Ya da bu günahı ilk işleyen kişi ben değilim (Sa'dî, 1369:548).

عاقل خبر ندارد از اندوه عاشقان   خفتست و عیب مردم بیدار می کند

Akıl, gönlü kederli âşıkların halinden habersizdir. Rahatça uyumakta ve insanların uykusuz kalmasına hakirle bakmaktadır (Sa'dî, 1369:498).

من طاقت شکیب ندارم ز روی   صوفی به عجز خویشتن اقرار می
خ _____ وب   کن _____ د

Maşuku talep etme yolunda güçsüzlüğünü ikrar eden bir sûfî gibi, ben de güzel çehre karşısında sabırlı kalamıyorum ve zaafımı itiraf ediyorum (Sa'dî, 1369:498).

سعدی نگفتمت که خم زلف شاهدان در بند او مشو که گرفتار می کند

Ey Sa'dî sana güzel yüzlülerin zülfüne gönül bağlama ve onun esiri olma, çünkü onun saçları insanı tutsak ediyor demedim mi? (Sa'dî, 1369:498)

Sa'dî, Havâtîm'da hatta memduhlarını bile övmektedir, ancak Gazeliyyât-i Kadîm'de bu düşünce yoktur:

تو همچو صاحب دیوان مکن که به یک راه از نظر خویشتن بیندازی
سعدی را

Sen Sa'dî'ye bir defa bakan, makam ve rütbe sahibi Şemseddin Cüveynî gibi yapma (Sa'dî, 1369:627).

2-Şekil

Sa'dî bütün şairler gibi gazelde neşe verici ve raks edici dönüşümlü vezinlere özel ilgi göstermiştir. *Feilâtü fâilâtün, feilâtü fâilâtün / müfteilün mefâilün, müfteilün mefâilün* gibi hızlı ve vurgulu vezinleri heyecan verici manalar için kullanmıştır (Vahîdyân Kâmyâr, 1363:73). Gençlik dönemi de coşku, eğlence, duygu ve hislerin kontrol edilmediği dönemdir (Nikûbeht ve Rûhânî, 42). Havâtîm'da bulunan 72 gazelden (Bunlardan 63 gazel Havâtîm bölümünde ve 9 gazel de öğütler bölümünde yer almaktadır.) sadece iki gazel bu vezinlerle söylenilmiştir. Onlardan ilki baştanbaşa tasavvufî ve zahidanedir. İçinde maşukun görünmediği bu gazel öğütler bölümünde yer almaktadır:

ذوق شراب انس است وقتی اگر هر روز بامدادت وقتی دگر بباشد
ببانش

Eğer şarap zevki sende ülfet peyda ederse her sabah başka bir zevk bulacaksın (Sa'dî, 1369: 790).

Diğer gazel de aşağıda yer alan meşhur gazeldir. Fûrûğî onu Tayyibât ve Havâtîm arasında müşterek olarak zikretmiştir. Yusufî nüshasında Tayyibât bölümünde yer almıştır (Sa'dî, 1385:177).

muhafaza edilebilir (Muvahhid, 1378:88). Gazeliyyât-i Kadîm'in toplam beyit sayısı Havâtîm'in beyit sayısından daha azdır. Gazeliyyât-i Kadîm'in beyit sayısı yaklaşık dokuzdur, ancak Havâtîm'in beyit sayısı daha fazladır. Hatta Havâtîm'da yirmi beyitlik gazel de bulunmaktadır (383. Gazel).

Sa'dî'nin Havâtîm'daki dili nesre yakındır. Yani onda nesir mantığı hâkimdir. Şair bir tahayyül çeşidini icat etmek için nesir düzenini daha az bozmuştur. Bu gruptaki gazeller (Havâtîm) nesir gibi güzeldir. Çünkü bu gazelleri işi bilen, vezne ve kafiyeye hâkim bir edip ve edebiyat alanında üstad olan bir kişi manzum olarak yazmıştır (Novrûzî, 1388:158). Daha önce söylediğimiz gibi Sa'dî'nin Havâtîm'daki beyitlerinin çoğu Sa'dî'ye has olan gençlik coşku ve sevincinden hatta şiir cevheri ile hayalden uzaktır. Bu sebepten dolayı bazı eleştirmenler böyle beyitleri zayıf kabul etmişlerdir. Cihânbağ Novrûzî bir makalede bu konuya değinmiş ve aynı mazmunlara sahip beyitleri birbiriyle mukayese etmiştir. İki numuneye işaret edilecektir. (Aşağıdaki 1 numaralı beyitler Havâtîm, 2 numaralı beyitler Tayyibât adlı gazellerdir.)

1 یک نظر بر جمال طلعت دوست   گر به جان می دهند تا بخیریم

Eğer güzel yüzlüler bir bakış için canımızı isteseler, bu muamele için hazırız.

2 ساربان یک نظر بر روی آن زیبا   گر به جانی می دهند اینک
نگار   خریدار آمده است

Ey kervancı, eğer o güzel sevgili bir cana karşılık çehrene bakacaksa, ben onu satın almaya hazırım.

1 گر تیغ بر کشند عزیزان به خون   من همچنان تامل دیدار می کنم
من

Eğer azizler kanımı dökmek için kılıç çekseler, o zaman bile onların yüzüne büyük bir meyil ve dikkatle bakacağım.

2 گر تیغ بر کشد که محبان همی ز منم   اول کسی که لاف محبت ز منم

Eğer kılıcını dostlara vurmak için kınından çıkarırsa, dostluk iddiasında bulunacak ilk kişi benim (Novrûzî, 1388:163).

Görüldüğü gibi Tayyibât beyitlerinde görülen coşku ve sevinç Havâtîm beyitlerinde yoktur. Ancak şu nükteli de unutmamak lazım: Havâtîm beyitleri Sa'dî'nin yaşlılık dönemi ile ilgilidir. Gençliğin coşku ve sevinci tamamen Sa'dî'nin gönül ve zihninde sönmüştür. Kuşkusuz dilinde de böyle tecelli etmiş olması tuhaf değildir. Elbette bu tür beyitler Sa'dî'nin başka

Kaynakça

Deştî, A. *Kalemrov-i Sa'dî*, Çâp-i Çehârom, Tahran: İdâre-i Kül-i Nigâriş-i Vezâret-i Ferheng ve Hüner, Bîtâ.

Dînevrî, İ. K. (1363). *Mukaddime-i Şi'rû'l-şuarâ*, Çâp-i Evvel, Çev. Âzernûş Âzertâş, Tahran: Emîr Kebîr.

Eflatun, *Dovre-i Âsâr-i Eflatun*, Çâp-i Evvel, Çev. Muhammed Hüseyin Lütî ve Rızâ Kâvyânî, Tahran, Harezmi, Bîtâ.

Foucault, M. (1390). *İrâde Be Dânisten*, Çâp-ı Şeşom, Çev. Efşîn Cihân Dîde, Tahran: Ney.

Gadamer, H. G. (1388). *Edebiyât ve Felsefe Der Goftû*, Çâp-i Evvel, Çev. Zehrâ Zevâryân, Tahran: Nekş ve Nigâr ve Necd-i Ferheng.

Glasser, W. (1384). *Nezerye-yi İntihâb*, Çâp-ı Evvel, Çev. Mihrdâd Fîrûz Baht, Tahran: Resâ.

Hâfiz-i Şîrâzî, H. Ş. (1384). *Dîvân-i Hâfiz*, Çâp-i Sevom, Nşr. Muhammed Kazvîni, Tahran: Esâtîr.

Hamîdyân, S. (1384). *Sa'dî Der Gazel*, Çâp-i Dovom, Tahran: Katre.

İbrâhîmî Pûr, Z. (1389). "Berresî-i Anâsır-i Tenzâmîz Der Kelâm-i Sa'dî ve Zikr-i Pârei Ez Nokât-i Revânşînâsî," *Şûrâ-i Gosteriş-i Zebân ve Edebiyât-i Fârsî*, Sâl 15, Şomâre-i Evvel, Tahran, s.5-24.

Kamyâr, M. (1347). "Sa'dî, Freud ve... Çenân Ki Ofted ve Dâni," *Rengîn Kemân*, Şomâre 41, Tahran, s.20-35, Behmen.

Kenko, U. (1372). *Gülistân-i Jâponî*, Çâp-i Evvel, Çev. Hâşim Recebzâde, Tahran: Müesese-i Mutâlâ'ât ve Tahkîkât-i Ferhengî.

Ma'bûdî, Z. (1386). *Câme' Şînâsî Der Âsâr-i Sa'dî*, Çâp-ı Evvel, Tahran, Tîrgân.

Masse, H. (1364). *Tahkîk Derbâre-i Sa'dî*, Çâp-i Evvel, Çev. Muhammed Hüseyin Mehdevî ve Gulâm Hüseyin Yûsûfî, Tahran, Tûs.

Mevlâî, M. S. (1376). "Şâhnâme Ez Menzer-i Hikmet," *Neşriye-i Edebiyât ve Ulûm-i İnsânî-yi Dânişgâh-i Elborz*, Şomâre 23, Tahran, s.13-23.

Muvahhid, Z. (1376). *Sa'dî*, Çâp-ı Sevom, Tahran: Tarh-i Nov.

Müeyyed-i Şîrâzî, C. (1376). *Simâ-yi Sa'dî*, Çâp-ı Evvel, Şîrâz: Dânişgâh-i Şîrâz.

Nikûbaht, N. ve Rızâ R. (1384). "Tefâvut ve Tekâbul-i Neslhâ Der Sa'dî," *Pejûheş-i Zebân ve Edeb-i Fârsî, Dovre-i Cedîd*, Şomâre-i Çehârom, Tahran, s.41-48.

Novrûzî, C. (1388). "Çe Kesî Gazelyât-i Sa'dî Râ Be Çehâr Deste Taksîm Bendî Nemûde? Ve Be Çe İlet?" *Bostân-i Edeb*, Dovre-i Evvel, Şomâre-i Dovvom, Peyâpey 1/56, Şîrâz, s.157-178.

Sabûr, D. (1370). *Âfâk-i Gazel-i Fârsî*, Çâp-i Dovom, Tahran: Goftâr.

Sa'dî, M. (1369). *Külliyât-i Sa'dî*, Çâp-i Heştom Nşr. Muhammed Ali Frûgî, Tahran: Emîr Kebîr.

Sa'dî, M. (1385). *Gazelhâ-yi Sa'dî*, Çâp-i Evvel Nşr. Gulâm Hüseyin Yûsûfî, Tahran: Sohen.

Şeffî-i-yi Kedkenî (1386). Muhammed Rızâ, *Zemîne-i İctimâi-yi Şi'r-i Fârsî*, Çâp-i Evvel, Tahran: Ehterân-Zemâne.

Şemîsâ, S. (1370). *Seyr-i Gazel Der Şi'r-i Fârsî*, Çâp-i Sevom, Tahran: Firdevs.

Şemîsâ, S. (1388). *Yâddâştâ-yi Hâfız*, Çâp-i Evvel, Tahran: İlmî.

Vahîdyân Kâmyâr, T. (1363). "Evezân-i İkkâ'i Der Şi'r-i Fârsî," *Meccele-i Dânişkede-i Edebiyât ve Ulûm-i İnsânî-yi Meşhed*, Sâl 17, Şomâre 2, Meşhed, s. 69-80.

Zerînkûb, A. (1342). *Bâ Kârâvân-i Hile*, Çâp-i Evvel, Tahran: Âryâ.

Zerînkûb, A. (1379). *Hadîs-i Hûş-i Sa'dî*, Çâp-i Dovom, Tahran: Sohen.

Burhan ÇONKOR, *Taşköprizâdelerin Tefsir Mirası, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2019, 248 s.*

Sibel DANACI*

Osmanlı Devleti zamanında ilme azami önem verilmiş ve o dönemde pek çok eser ortaya konulmuştur. Bıraktıkları ilmi miras araştırmacıların dikkatini çekmekte olup bu konuda büyük bir külliyat oluşmuştur. Yapılan çalışmalar pek çok alanda ilme katkı sağlamaktadır.

Tefsir ilmi de katkı sağlanan alanlar arasındadır. Ele aldığımız eser, XVI. yy’ da Osmanlı Devletinde yaşamış ve fertleri ilme katkı sağlamış bir Türk ailesi olan Taşköprizâdeleri ve onların tefsir alanındaki eserlerini konu edinmektedir. Eserde araştırma, tahkik, tercüme ve değerlendirmeler yer almaktadır.

Dr. Burhan Çonkor’un bu çalışması; giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Yazarı bu konuda çalışmaya sevk eden amiller eserin önsözünde yer almaktadır (s. 8-10).

“Konunun Önemi ve Amacı” başlığında yazar, ailenin en meşhur fertlerinden Ahmet Efendi’ye yer vermektedir. Yazara göre Ahmet Efendi, kendisinden sonraki dönemlere bıraktığı eserlerle etki etmiş bir şahsiyettir. Ailenin ilimde önde gelen bir diğer şahsiyeti de Kemalettin Efendi’dir. Çalışmada Kemalettin Efendi’ye ait eserler tanıtılmakta, bir eseri de tahkik ve tercüme edilmektedir.

Yazar, araştırmanın amacının ailenin Kur’an ve tefsir ilmine katkılarının ortaya konması ve tefsir ilmi bağlamında değerlendirilmesi olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda Taşköprizâde ailesinin ilme katkılarını müstakil bir eserde ele alarak ülkemizdeki Kur’an ve tefsir çalışmalarına önemli katkılar sunmayı hedeflemektedir (s.11-14).

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı. sibeldanaci1995@gmail.com.

Bu noktada çalışmanın genelini ele aldığımız da eser, sabinin ifadelerini doğrulamaktadır. Çalışmasında kullandığı tahlil, tenkit yöntemleri çalışmaya önemli bir katkı sunmaktadır. Eseri okuyan kişilerin, özelde araştırmacıların zihinlerinde, hem aileye hem de tefsir usulü ve tarihine dair konularda ilmi derinliği olan soru ve cevaplar oluşabilmektedir.

Birinci bölümde yazar, mezkûr ailenin, aile fertlerinin tanıtımı ve tefsir dışında yer alan eserlerine değinmektedir. Müfessir kişiliği ile tanınan aile fertlerini, ilk kaynaklar ve modern kaynaklar ile destekleyerek tanıtmaktadır. Bu bölümde yazar, ailenin ilmi açıdan öne çıkan fertlerinden Ahmet ve Kemalettin Efendilerin hayatlarını müstakil bir başlık altında ele almakta ve elde edilen bilgilerin kaynaklarına atıflarda bulunmaktadır.

Bölümün devamında hayatlarına dair bilgiler verilmekte ardından tefsir dışında kalan ancak kaynaklarda zikredilen eserlerine yer verilmektedir. İlgili eserlerin matbu nüshaları ile eserler üzerinde yapılan akademik çalışmalara da atıfta bulunmaktadır (s.16-28).

Eserin ikinci bölümünde ailenin Kur'an ve tefsir ilmine dair görüşleri, tefsir yöntemleri ve bu alanda ortaya koydukları eserler üzerinde durulmaktadır. Ahmet ve Kemalettin Efendilerin tefsir ilmine katkıları ortaya konulmaktadır. Özellikle Ahmet Efendi'nin tefsir usulü ve tarihi ile kıraat ilmine dair önemli alt başlıklar belirlediği ve içeriklere yer verdiği Miftahü's Saade adlı eseri incelenmektedir. Ahmet Efendi'nin bu ilimlere dair belirlediği prensipleri ve tefsire bakış açısı ortaya konulmaktadır. Ve kaleme aldığı çeşitli tefsir eserlerinde izlediği tefsir yöntemleri, eserlerindeki üslup, kaynak, metot ve ilkeleri tanıtılmaktadır.

Bu bölüm incelendiğinde dipnotlardan ve içerikte yer alan bilgilerden hareketle yazarın, mezkûr isimlerin tefsir alanındaki eserlerini, hayatlarından bahseden kaynaklardan hareketle tespit ettiği görülmektedir. Çok sayıda kütüphane ve akademik çalışmaları taradığı, onlara nispet edilen pek çok yazma ve matbu nüshayı ilgili kütüphanelerden temin ederek tefsire konu olacak eserleri, şekil ve muhteva açısından incelediği, üslup ve içerik açısından tahlil ve değerlendirmelere tabi tuttuğu ve üzerinde akademik çalışmalar yapılmasına işaret etmek üzere daha önce basılmış ya da dilimize

tercüme edilmiş olan eserleri de inceleyerek araştırmacılara özet bilgi ve değerlendirmeler halinde sunduğu dikkat çekmektedir. İkinci bölümün devamında mezkûr âlimlerle alakalı hatalı çıkarımlara ve izahlara da işaret etmektedir (s.32-56).

Her bölümü büyük bir titizlikle yapıldığı anlaşılan çalışmanın özellikle bu bölümünde kullanılan çalışma disiplini daha çok kendini göstermektedir.

Eserin üçüncü ve son bölümünde ise Taşköprizâde Ahmet Efendi'ye ait üç ve oğlu Kemalettin Efendi'ye ait bir olmak üzere toplam dört risalenin tahkik ve tercümesi yapılmaktadır. Bu eserlere ait yazma nüshalar karşılaştırılarak Arapça metin ortaya çıkarılmakta ardından da ilgili metin tercüme edilmektedir. Konu başlıkları dikkate alınarak paragraflandırılmakta, metinlerde geçen ayet, hadis ve diğer referanslar tespit edilmektedir. Yazar, risalelerin metin ve tercümesinden önce yazma nüshalarının özellikleri, eserin içeriği ve değerlendirilmesine de yer vermektedir (s.60-227).

Bu bölümde risalelerin yazma nüshalarından örneklerin yer alması, metnin modern Arapça imlası ile yeniden ve tahkikli olarak yazılması, tercümelerinin bulunması, konuya dair okuma yapacaklar için büyük bir kolaylık sunmaktadır.

Sonuç bölümünde ise yazar, Ahmet Efendi' nin gerek ilimler tasnifinde kıraat ve tefsir ilmine dair ortaya koyduğu disiplinler, gerekse bazı ayet ve sureler ile ilgili yazdığı eserler ile bu alana önemli katkılar sağladığını ifade etmektedir. Özellikle ilimler tasnifinde kıraat ve tefsir ilminin iki ayrı ilim olarak tespit edilip bunlara bağlı alt disiplinlerin tasnif edilmesinin önemini vurgulamaktadır. Oğlu Kemalettin Efendi'nin ise hocası Ebussuûd Efendi'den aldığı tefsir birikimini eserleri ile sonraki nesillere aktardığını ifade etmektedir.

Yazara göre Ahmet Efendi ve Kemalettin Efendi kaleme aldıkları tefsir eserlerinde dirayet metodunu kullanmakta ancak görüşlerini nakille desteklemektedir (s.242-243).

Eser ile alakalı olarak bir diğer değinmemiz gereken nokta kapak tasarımıdır. Zira kapak tasarımı bir nevi okuyuculara kitabın içeriği ile ilgili bilgi vermektedir. Kitap ön ve arka kapak dokusu ve

rengi ile modern bir yazma eseri andırmaktadır. Bu kapak tasarımı, içerisinde yer alan nüshaların dokusu ile uyum içerisinde ve o dönemin zarafetini hatırlatmaktadır.

Çalışma, literatür bilgisi sunmanın yanı sıra muhteva ve yöntem değerlendirmeleri açısından da büyük bir öneme sahiptir.

Çonkor'un bu çalışması yazma eserlere yönelik ilginin artmasına katkı sağlayacağı gibi Osmanlı Devleti'nin yetiştirdiği güzide âlimlerinin eserlerini ve fikirlerini ortaya çıkarması nedeniyle de bir vefa örneğidir.